



Міністерство освіти і науки України
Ministry of Education, Science of Ukraine

Херсонський державний університет
Kherson State University
(м. Івано-Франківськ)

ПІВДЕННИЙ АРХІВ
SOUTH ARCHIVE

(історичні науки)
(Historical Sciences)

**ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ ТА ПОВНОМАСШТАБНЕ
ВІЙСЬКОВЕ ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ
24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ**

Випуск — XLVI
Issue



Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, серія КВ № 7938, зареєстровано 29.03.2003.

Журнал включено до наукометричної бази даних Index Copernicus (Республіка Польща)

Затверджено відповідно до рішення вченої ради Херсонського державного університету (протокол від 24.06.2024 р. № 17)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Водотика Сергій Григорович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, археології та методики викладання Херсонський державний університет, Україна.

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Черемісін Олександр Вікторович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, археології та методики викладання Херсонський державний університет, Україна.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:

Кузовова Наталя Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії, археології та методики викладання Херсонський державний університет, Україна.

ТЕХНІЧНИЙ СЕКРЕТАР:

Діба Людмила Миколаївна – аспірантка кафедри історії, археології та методики викладання, Херсонський державний університет, Україна.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Дрозд Роман Михайлович – доктор історичних наук, професор, Почесний професор Херсонського державного університету, професор Інституту історії, Академія Поморська в Слупську, Польща;

Робак Ігор Юрійович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук, Харківський національний медичний університет, Україна;

Рижєва Надія Олександрівна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, Україна;

Гречко Денис Сергійович – доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу археології раннього залізного віку, Інститут археології НАН України, Україна;

Котлярчук Андрій – доктор історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту сучасної історії Школи історичних та сучасних студій, Університет Седертерна (Стокгольм), Швеція;

Пархоменко Владислав Анатолійович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, Україна;

Михайленко Галина Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, археології та методики викладання, Херсонський державний університет, Україна;

Макієнко Олексій Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Херсонський державний університет, Україна;

Батенко Ганна Вячеславівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, археології та методики викладання, Херсонський державний університет, Україна;

Бойков Олег Юрійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, археології та методики викладання, Херсонський державний університет, Україна.

Офіційний сайт видання: <http://pahs.journal.kspu.edu>

Південний архів (історичні науки) : Збірник наукових праць. Випуск XLVI. – Івано-Франківськ : ХДУ, 2024. – 52 с.
© ХДУ, 2024

Certificate on state registration of printed mass medium, series KV No 7938, registered on 29.03.2003.

The journal is included in scientometric database Index Copernicus (the Republic of Poland)

Approved by the Decision of Academic Council of Kherson State University (protocol № 17, 24.06.2024)

EDITOR DIRECTOR:

Vodotyka Serhii Hryhorovych – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor at the Department of History, Archeology and Teaching Methods, Kherson State University, Ukraine.

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Cheremisin Oleksandr Viktorovych – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor at the Department of History, Archeology and Teaching Methods, Kherson State University, Ukraine.

ASSISTANT EDITOR:

Kuzovova Natalia Mykolaivna – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History, Archeology and Teaching Methods, Kherson State University, Ukraine.

TECHNICAL SECRETARY:

Dyba Liudmyla Mykolaivna – Postgraduate Student at the Department of History, Archeology and Teaching Methods, Kherson State University, Ukraine.

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Drozdz Roman Mykhailovych – Doctor of Historical Sciences, Professor, Honored Professor of Kherson State University, Professor at the Institute of History, Pomeranian Academy in Slupsk, Poland;

Robak Ihor Yuriiiovych – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Sciences, Kharkiv National Medical University, Ukraine;

Ryzheva Nadiia Oleksandrivna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History, V.O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University, Ukraine;

Hrechko Denys Serhiiiovych – Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Research Associate at the Department of Archeology of the Early Iron Age, Institute of Archeology of the NAS of Ukraine;

Kotliarchuk Andrii – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Research Associate at the Institute of Contemporary History of the School of Historical and Modern Studies, Södertörn University (Stockholm), Sweden;

Parkhomenko Vladyslav Anatoliiovych – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor at the Department of History, V.O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University;

Mykhailenko Halyna Mykolaivna – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of History, Archeology and Teaching Methods, Kherson State University, Ukraine;

Makiienko Oleksii Anatoliiovych – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Hotel, Restaurant and Tourism Business, Kherson State University, Ukraine;

Batenko Hanna Viacheslavivna – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of History, Archeology and Teaching Methods, Kherson State University, Ukraine;

Boikov Oleh Yuriiiovych – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of History, Archeology and Teaching Methods, Kherson State University, Ukraine.

Official website of edition: <http://pahs.journal.kspu.edu>

South Archive (Historical Sciences): Collected papers. Issue XLVI. – Ivano-Frankivsk : Kherson State University, 2024. – 52 p.
© KSU, 2024

ЗМІСТ

Бойков О. Ю., Бойкова Є. Л. ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ У СВІДОМОСТІ НАСЕЛЕННЯ ХЕРСОНЩИНИ У 2022 Р.....	5
Водотика С. Г. СВІДЧЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ОБОРОНИ ХЕРСОНА 24 ЛЮТОГО – 01 БЕРЕЗНЯ 2022 РОКУ	14
Кузовова Н. М. ЦИВІЛЬНИЙ СПРОТИВ У ХЕРСОНІ ТА ОБЛАСТІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ В БЕРЕЗНІ – НА ПОЧАТКУ КВІТНЯ 2022 РОКУ	23
Михайленко Г. М. ДОСВІД ВИЇЗДУ З ОКУПОВАНОГО ХЕРСОНА КРІЗЬ ПРИЗМУ УСНОЇ ІСТОРІЇ.....	37
Черемісін О. В. РЕКОНСТРУКЦІЯ ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ В УКРАЇНУ КРІЗЬ ПРИЗМУ УСНОЇ ІСТОРІЇ НА ПРИКЛАДІ М. ХЕРСОН	45

CONTENTS

Boikov O. Y., Boikova Y. L. FACTORS OF THE FORMATION OF THE IMAGE OF THE RUSSIAN OCCUPATION IN THE CONSCIOUSNESS OF THE POPULATION OF KHERSON REGION IN 2022	5
Vodotyka S. H. TESTIMONIES OF UKRAINIAN COMBATANTS AS A SOURCE FOR STUDYING THE KHERSON DEFENCE OPERATION (24 FEBRUARY – 01 MARCH 2022)	14
Kuzovova N. M. CIVIL RESISTANCE IN KHERSON AND THE REGION DURING THE RUSSIAN OCCUPATION IN MARCH – EARLY APRIL 2022.....	23
Mykhaylenko H. M. THE EXPERIENCE OF LEAVING THE OCCUPIED KHERSON THROUGH THE PRISM OF ORAL HISTORY	37
Cheremisin O. V. RECONSTRUCTION OF THE BEGINNING OF RUSSIA’S FULL-SCALE INVASION OF UKRAINE THROUGH THE PRISM OF ORAL HISTORY EXEMPLIFIED BY KHERSON.....	45

УДК [341.223.1(477.72)“2022”:351.01(477: 470+571)]:316.64
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2024-46-1>

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ У СВІДОМОСТІ НАСЕЛЕННЯ ХЕРСОНЩИНИ У 2022 Р.

Бойков Олег Юрійович,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії, археології
та методики викладання
Херсонського державного університету
boykovoleh@gmail.com
orcid.org/0000-0001-8528-7554*

Бойкова Євгенія Леонідівна,

*викладач кафедри загальноправових дисциплін
Херсонського факультету
Одеського державного університету
внутрішніх справ
euheniaboikova@gmail.com
orcid.org/0000-0001-9103-9055*

Метою роботи слід вважати розгляд факторів, що зумовили формування образу російського агресора на прикладі Херсонщини як соціокультурного і політичного фронтиру початку XXI ст. Це уможливить розуміння не лише форми та межі сприйняття російської окупації, але й зміни у сприйнятті цієї ацивілізаційної форми розвитку, яку являє зараз Росія.

Результати дослідження. Російська тимчасова окупація Херсонщини у 2022 році визначила головні риси рефлексії місцевого населення через вплив соціокультурної і політичної фронтірності регіону. Основними факторами формування загального образу росіян у ролі ворога слід назвати: зовнішній інформаційний вплив, форми особистої комунікації з військовиками країни-агресора, рівень національної самоідентифікації, наявність близьких та родичів у лавах Збройних сил України, масштаби матеріальних та особистих нематеріальних втрат, наявність психологічної прив'язки до радянського минулого, а насамперед реакція на поведінкові прояви візії самих російських окупантів щодо українського населення.

Висновки. Аналіз джерел свідчить про складання диференційованого образу російських вояків та окупації мешканцями міста і села. Можна зазначити, що за наявності спільних рис у негативному сприйнятті ворога між ними є певні відмінності у баченні реальних та потенційних небезпек окупації, які зумовлені: можливостями для виживання (наявність продуктів харчування, пристосованість до критичного мінімуму побутових умов тощо), рівнем відстані у комунікації між окупованими й окупантами, рівнем прямої загрози залежно від соціально-політичного, громадянського статусу та рівнем визначення національної ідентичності.

Окупація Херсонщини у сучасній глобальній війні, розв'язаній росіянами, є гарним прикладом не лише застосування агресором різновидів військових та пропагандистських потужностей, але і способів протидії цій багатовіковій московській експансії, в основі яких лежить формування істинного образу агресора.

Ключові слова: Херсонщина, окупація, російська агресія.

FACTORS OF THE FORMATION OF THE IMAGE OF THE RUSSIAN OCCUPATION IN THE CONSCIOUSNESS OF THE POPULATION OF KHERSON REGION IN 2022

Boikov Oleh Yuriyovych,

*Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of History,
Archaeology and Teaching Methods
Kherson State University
boykovoleh@gmail.com
orcid.org/0000-0001-8528-7554*

Boikova Yevgenia Leonidivna,

*Teacher at the Department of General Law
and Social and Humanitarian Disciplines
Kherson Faculty
of Odesa State University of Internal Affairs
euheniaboikova@gmail.com
orcid.org/0000-0001-9103-9055*

The purpose of the work should be to consider the factors that led to the formation of the image of the Russian aggressor on the example of the Kherson region as a socio-cultural and political frontier of the beginning of the 21st century. This will make it possible to understand not only the form and limits of the perception of the Russian occupation, but also changes in the perception of the anti-civilizational form of development that Russia is currently presenting.

Research results. The Russian temporary occupation of the Kherson region in 2022 determined the main features of the reflection of the local population due to the influence of the socio-cultural and political frontier of the region. The main factors in the formation of the general image of Russians in the role of the enemy should be named: external informational influence, forms of personal communication with the military of the aggressor country, the level of national self-identification, the presence of loved ones and relatives in the ranks of the armed forces of Ukraine, the scale of material and personal non-material losses, the presence of psychological ties to the Soviet heritage, and first of all, the reaction to the behavioral manifestations of the Russian occupiers' vision of the Ukrainian population.

Conclusions. The analysis of the sources indicates the creation of a differentiated image of Russian soldiers and the occupation by the inhabitants of the city and the countryside. It can be noted that despite the presence of common features in the negative perception of the enemy, there are certain differences between them in the perception of real and potential dangers of the occupation, which are determined by: opportunities for survival (availability of food, adaptation to a critical minimum of living conditions, etc.), the level of distance in communication between the occupied and the occupiers, the level of direct threat depending on socio-political, civil status and the level of defining national identity.

The occupation of Kherson region in the modern global war unleashed by the Russians is a good example not only of the aggressor's use of various military and propaganda powers, but also of ways of countering this centuries-old Moscow expansion, which is based on the formation of the true image of the aggressor.

Key words: Kherson region, occupation, Russian aggression.

1. Вступ

Повномасштабне російське вторгнення 2022 року спричинило вельми неоднозначну реакцію населення України. Нагальні спроби порятунку, різноманіття форм спротиву агресору, як і окремі прояви конформізму та колабораціонізму, були очікуваними в такій ситуації моделями поведінки українців, але водночас мали особливі риси, з огляду на історичний контекст взаємин між двома народами. Саме вони були відображенням сучасного загального образу росіян і росії.

На сьогодні український соціум має багатопланове бачення російської держави. Воно складене під впливом довоєнних особистих контактів, унаслідок засвоєння історичних знань у закладах освіти, ЗМІ, і, зрештою, з поведінки самих військовиків РФ, що спричинила більш реальне і актуальне усвідомлення причин російської агресії.

Суттєво підважила це усвідомлення окупація, яка окреслила загалом відразливий для більшості українців образ ворога.

Херсонщина, яка частково вже пережила окупацію та Лівобережжя якої продовжує тимчасово перебувати під владою агресора, може вважатися одним з типових прикладів прояву фронтірних оціночних відмінностей у процесі формування бачення російської агресії і російських військовиків представниками різних соціокультурних локацій та соціальних груп, а також еволюції цього бачення у адаптації до нових реалій.

Завдяки фундаментальним напрацюванням-закликам Еви Томсон (Томсон, 2006), Тімоті Снайдера (Снайдер, 2011), Сергія Плохія (Плохій, 2023), а також вже цілого пласту ґрунтовних вітчизняних досліджень істинна сутність

риторики кремлівського керівництва та більшості російського суспільства стосовно неприйняття України у вигляді незалежної та суверенної держави ставала все більш зрозумілою. Крім того, зрештою прийшло чітке усвідомлення, що ця риторика десятиліттями спрямована на Захід та і на саму Україну у поєднанні з традиційним експортом ілюзії миротворчого нарративу, що є прямою погрозою цивілізаційного масштабу.

Однак вивчення причин та особливостей російської агресії й характеру окупаційної політики природно набуло загостреної актуальності вже після 2014 року та повномасштабного вторгнення Москви. Постає необхідність ґрунтовніше досліджувати один із суттєвих елементів війни проти України, а саме форм реалізації російської окупаційної політики, зокрема в південних регіонах, більшість з яких залишаються загарбаними. Це дає можливість зрозуміти, якою мірою місцеве цивільне населення має здатність опиратися фізичному тиску та ідеологічному впливу рашизму.

Напрацювання в цій галузі вже стали досить важливими у форматі усно-історичного дослідження. Зокрема, вельми цінними є напрацювання херсонських дослідників О. Черемісіна (Черемісін, 2023а; Черемісін, 2023б), Г. Михайленко (Черемісін, Михайленко, 2023), С. Водотики (Водотика, 2022), С. Костюкова (Костюков, 2022), які безпосередньо пережили окупацію, зібрали значний комплекс усно-історичних свідчень та теоретично обґрунтували особливості окупаційного режиму на Херсонщині у 2022 році.

Джерельну базу дослідження становлять спомини мешканців Херсона, опубліковані у працях згаданих вище авторів та жителів с. Тягинка

Херсонської області, зібрані авторами, які дозволяють, своєю чергою, розкрити особливості бачення російського агресора населенням, зважаючи на характер окупаційного режиму, а також здійснити аналіз чинників, які зумовили таку візію.

Отже, метою статті слід вважати розгляд факторів, що зумовили формування образу російського агресора на прикладі Херсонщини як соціокультурного і політичного фронтиру початку XXI ст. Це уможливить розуміння не лише форми та межі сприйняття російської окупації, але й зміни у сприйнятті тієї цивілізаційної форми розвитку, яку являє зараз росія.

Дослідження здійснено в межах ініціативної науково-дослідної роботи «Окупація та визволення Херсона: Антонівський міст, Бузковий гай, героїзм цивільного спротиву» (державний реєстраційний номер 0123U101941)

2. Загальні та локальні критерії сприйняття війни та стану окупації

24 лютого 2022 року для України, країн Європи та світу можна назвати в усіх проявах не лише трагічним, але й доволі показовим. Це стосується як самого факту російської повномасштабної агресії, так і формату поведінки, який презентували російські військові в процесі захоплення українських територій, зокрема й на Півдні України.

Визнання Росії/росії агресором у тій формі, як воно відображено у резолюціях Генеральної Асамблеї ООН A/RES/68/262 2014 року та Es-11/1 2022 року (Resolution adopted by the General Assembly on 2 March 2022; Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014), можна назвати досить відповідальним, але й обережним кроком для країн світу з огляду на досвід спілкування з росіянами. Адже поступове навернення Російської федерації впродовж останніх тридцяти років до відвертої диктатури та методичне руйнування нею системи світової безпеки відновило проблему протидії тоталітаризму вже у формі «рашизму» – терміна, що вже входить у наукове мовлення в Україні. Ідеологія рашизму дуже характерно відобразилася не лише на пропагандистських конструктах росії минулих літ¹, але й у способах ведення війни росіянами, знову проілюстрованих після розвалу СРСР (Memorandum to the United Nations Commission on Human Rights, 2002: 3–5). Ці способи ведення війни, з якими так не бажає стикатися Захід, слід вважати логічним

¹ Землі, якими проходило російське військо та політи його кров'ю московітами завідомо вважалися російськими. У пісні «Принимай нас, Суоми-красавица», професійно виконаній ансамблем Червоної Армії під час вторгнення у Фінляндію, якнайкраще демонструються наративи радянської ідеології про нерозривність історичних здобутків, навіть зважаючи на те, що завоювання здійснювалися армією російської імперії, яку засуджували більшовики.

продовженням реалізації більшовицько-ленінської інтерпретації «справедливої війни» (Ленін, 1972: 488)² та псевдоісторичних сентенцій кремлівського керівництва на початку XXI ст., що мали на меті нівелювати в очах західних країн право і спроможність українців на суверенітет, а відповідно, легалізувати чергове вторгнення паціфікаційними завданнями.

Важливим складником російського миротворчого міфу стала вже звична практика *затінення* засобів реалізації окупаційної політики, проти-законних дій російських військовослужбовців стосовно мирного населення в Україні навіть під час повномасштабного вторгнення (Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 2022: 32–33). Прагнення західного політичного істеблішменту не акцентувати на цьому уваги, принаймні до 2022 року, виявилось одним з чинників, що з 2014 року визначають дуже суперечливу позицію стосовно російської агресії проти України. Тож питання про реакцію, у разі загрози відкритої глобальної війни в Європі, зокрема російської агресії щодо східноєвропейських членів ЄС та НАТО, стає дедалі гострішим.

Озвучення Путіним стратегічного значення загарбання, зокрема південної частини України в рамках реалізації традиційної ідеології розширення простору «русского мира», за очевидної абсурдності окреслених претензій і наявності їх прихильників в Україні, стало для нашої держави викликом у контексті тривалого історичного протистояння імперським амбіціям російської тоталітарної держави.

Усвідомлення Росії/росії як ворога загострило питання про власну національну ідентичність та готовність до ментальної трансформації. Для суспільства рівень такої готовності значною мірою визначався втратою близьких людей та майна, остаточною руйнацією відчуття мирного життя, а водночас складністю відмови від буденного вжитку радянської спадщини та «русского мира», які й досі залишаються соціокультурними та політичними маркерами.

Проте, зрештою, імперський нарратив, насаджуваний росіянами у здійсненні ними насилля щодо мирного населення, досить швидко спричинив на оглядне майбутнє різко негативне ставлення більшості українців до північно-східного сусіда, неприбутанне їм до 2022 року. Трансцендентне відчуття етнічної окремішності, навіть за наявності складного мовного питання, загострилося до

² Бачення цієї інтерпретації частково викладено в тезах доповіді «Відображення у радянській військовій періодиці межі 1930–40-х рр. філософської концепції справедливої війни. Філософсько-світоглядний вимір сучасності: міжгалузеві диспути : матеріали круглого столу, присвяченого Всесвітньому дню філософії (18 листопада 2021 р.). Івано-Франківськ. 2022. С. 6–9.

політичної і культурної ненависті, позначивши нездоланну прірву між двома народами.

Для більшості мешканців Херсонщини, як і всієї країни, стан психологічного шоку і невизначеності з початком війни був зумовлений насамперед ірраціональним переконанням, що ХХІ століття вже не є часом війн у самому центрі Європи. Перенавантаження інформацією з офіційних ЗМІ, соціальних мереж продукувало загальне оманливе переконання, що західний демократичний світ, спираючись на уроки Другої світової війни, не дозволить російському диктатору продовжити розширення агресії 2014 року. І хоча дуже нав'язливими були аналогії з 1938–1939 роками в Європі, сподівання на неможливість повномасштабного вторгнення і обачливість російського суспільства завершилися трагедією для українців, перспективою тривалої війни на виживання та вже реальною загрозою для західних країн.

Мешканці південних українських регіонів, мабуть, лише на фоні просування російських військових колон з боку окупованого Криму поступово усвідомлювали сутність ілюзій стосовно ставлення «братнього» народу. Як згадує місцева мешканка з Херсонщини, пані Ірина: *«Це був шок. Нам подзвонила зранку донька, вона проживала в Херсоні, і сказала, що почалася війна. Це був просто шок? Чи можливі це якісь емоції? Насправді, я ніколи не думала, що таке може бути, що росія може напасти на Україну. Не вірила я в це, що таке може бути... Я вважаю, що це все від їхніх керівників. Простий народ ніколи б не пішов на цю війну. А таке враження, що їх там зомбірують, кодирують чимось. Як їх так убідили в цьому, я не знаю. Ми всі десь вважалися, що ми брати і сестри. Я ж кажу, що я ніколи навіть в страшному сні не думала, що таке може бути, що ми будемо воювати з росією»³.*

Героїчний спротив українських збройних сил та не досить підготовлених підрозділів місцевої ТРО, масові акції протесту пересічних мешканців Херсонщини, щоденний цивільний спротив шляхом виконання своїх професійних обов'язків, попри спроби схиляння до колабораціонізму, формували переконання, що ворог буде подоланий. Але водночас поширення зони окупації і жорстока реакція росіян на місцевий цивільний опір приводили до небезпечного очікування щодо подальшого розвитку подій (Водотика, 2022).

Аспекти, що окреслили загальний образ окупації і окупантів, загалом не є унікальними, адже вони характерні для будь-якого історичного періоду та населення, що потрапляє в окупацію та сприймає її як об'єктивну реальність. Проте

внаслідок повномасштабного російського вторгнення проявилися, на наш погляд, особливі риси, які значною мірою доповнюють загальний зміст схеми та мети окупаційних військ, а з іншого боку, дозволяють розглянути чинники та характер рефлексії українського населення щодо вторгнення.

Загарбання південних регіонів України, зокрема Херсонщини, російськими військами мало ту особливість, що зазначені території вважалися не стільки лояльними до російської влади, скільки фронтірними, і, як передбачалося російським керівництвом, населення мало легше піддатися пропагандистським заходам, поступливо прийняти нову реальність, а відповідно, легітимізувати спробу проведення у вересні 2022 року незаконного референдуму. З іншого боку, формальний для західної та власної російської аудиторії, він відкривав для росіян можливість застосовувати різні форми геноциду щодо свідомого українського населення.

Реалізація окупаційної політики у південних регіонах України здійснювалася в умовах, коли росіянам на місці довелося переосмислювати цілі, засоби та переглядати власні можливості. Масштаб неприйняття місцевим населенням Херсонщини загарбників на прикладі збройного опору героїв херсонського ТРО у Бузковому парку та цивільних протестів виявилися неочікуваними для агресора. Крах кримського сценарію показав інший, неприйнятний для росіян, бік особливості регіону (Черемісін, Михайленко, 2023: 90). Відсутність лояльності населення, що мало бути «братським» чи то взагалі одним з росіянами народом, вважалася незрозумілою для пересічних вояків, вихованих у кращих традиціях російської пропаганди. Як згадує мешканка с. Тягинка пані Ліна: *«До нас не раз вони приходили, що син-атовець, то одна партія прийде, приходять, друга. Одна партія раз прийшла і винесить паспорт. Ми винесли. То чоловік родився в Тягинці, виріс тут. А я родилася в Ростові, то до мене чіплялися: «Что ты здесь делаешь»? Кажу: «Я що роблю? Я тут живу». «Ты где должна быть?» Кажу: «Так де?» «В Ростове». Кажу: «Та ні, я там тільки народилася, я прожила все життя на Україні і тут живу»⁴.*

Загальний низький освітній рівень, навіть у середовищі офіцерського корпусу окупантів, у поєднанні зі стереотипним імперським мисленням, а відповідно, небажанням бачити іншу ментальність, національну ідентичність, інший історичний розвиток, спричинили безуспішні спроби затвердити ідею російського міру.

³ Шибінська Ірина Степанівна, 1961 р.н., с. Тягинка, Херсонська обл. Інтерв'ю проводив О. Бойков 20 березня 2024 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Бойков.

⁴ Паталашка Ліна Василівна, 1964 р.н., с. Тягинка, Херсонська обл. Інтерв'ю проводив О. Бойков 24 березня 2024 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Бойков.

Це призвело до того, що мешканців регіону, зокрема херсонців, російські військові не сприймали за росіян, а за «хохлів» (Черемісін, Михайленко, 2023: 89). А намагання колабораціоністів, подібних до Сальдо і Стремоусова, видати бажане за дійсне у змалюванні масової підтримки населенням російської влади, мали успіх лише у пропагандистських відео для внутрішнього російського споживача. Це спричинило, з одного боку, хвилю жорстокого насилля проти колишніх і діючих працівників силових структур, які відмовилися співпрацювати, ймовірних та реальних представників руху цивільного спротиву, журналістів, місцевих волонтерів чи навіть звичайного населення, а з іншого – позицію очікування окупантів стабільної реакції на власні дії, які транслювалися як звільнення від «українських бандерошків» (Водотика, 2022).

3. Образи окупаційного режиму: міський та сільський виміри

Сприйняття загального стану окупації та самих російських загарбників цивільним населенням у форматі ворога можна розглядати у двох вимірах – міському і сільському, які, своєю чергою, визначалися соціальним статусом, умовами перебування під окупацією та досвідом безпосереднього спілкування з окупантами.

Вже на початку війни унаслідок розуміння інформації, отриманої із засобів масової інформації, особистих перемовин з родичами по всій Україні, попри пропаганду кремля, приходило усвідомлення, що росіяни – це не просто агресор, метою якого є традиційне загарбання чужої землі, а ворог, що прагне знищити все українське. Відповіддю на такий виклик стала певна дегуманізація ворожих вояків і застосування на побутовому рівні термінів – «орки», «свинособаки» та інші інтелектуальні висловлювання, які стали символами нової російської ідентичності. Ці образи, змальовані херсонцями, підтверджується не лише жорстокістю російських вояків, але й тими ціннісними наративами власної побутової культури, яку вони презентували в Україні, зокрема на Херсонщині, – жорстокість, цинічне ставлення до людського життя, поширений алкоголізм та і спроби споювання місцевого населення, прагнення наживи у будь-який спосіб, навіть шляхом стабільного продажу пального для власної військової техніки тощо (Черемісін, 2023: 40–41).

Така поведінка викликала огиду навіть у представників старшого покоління українців, які значну частину свого свідомого життя прожили за часів СРСР. Відновлення радянських ідеологем, символізму, особливо у відмічанні радянських свят під дулами танків, викликала зворотню реакцію: «Я хочу сказати, що вони спалювали пам'ять Дня перемоги тим, що вони їздили танками, танкетками по селу і включали гучномовець,

і включали «Катюшу», і все прочеє. Ну, або вони були, як раніше у нас там в клубі чи на параді, воно сприймалося зовсім по-іншому. А як воєнна техніка їздить по селу, і маєє красним прапором, і празнує перемогу, то сейчас оторок бере і навіть не хочеться згадувати такі праздники при них [росіянах]»⁵.

Беззаперечну ідентифікаційну роль зіграв мовний фактор, який чітко позначав дихотомію «свій–чужий» на рівні перших контактів та міг по-різному сприйматися окупантами у місті і селі. Презумційне несприйняття росіянами українців як окремого народу зумовило відповідне ставлення до місцевого населення, але таке несприйняття, особливо після «відкриття», що не всі говорять російською, парадоксально супроводжувалося позицією месіанства. Сільське населення та містяни, які розмовляли російською, потенційно вбачалися росіянами лояльними не лише через зрозумілість комунікації, але й через припущення про готовність йти на співпрацю з прибульцями. Натомість вживання української мови, за певних виключень і попри формальності, стереотипно розглядалося росіянами як прояв націоналізму, породжуючи ворожість і нетерпимість. Особливо це проявлялося в містах, зокрема в Херсоні (Черемісін, Михайленко, 2023: 89).

Важливим фактором слід вважати визначення політичної статусності тимчасово захопленої території, коли граничною межею стало проведення псевдореферендуму. Новий статус українських громадян визначив і відповідне ставлення до населення, особливо до тих, хто не бажав брати російські паспорти.

У с. Тягинка Бериславського району Херсонської області представники окупаційної адміністрації, самі солдати у розмовах з мешканцями зауважували, що до проведення псевдореферендуму нова влада ще не чіпала мирне населення, але після неявки на виборчі дільниці потрібної кількості людей до них будуть застосовуватися репресії. Щоправда, масові репресії там, на щастя, так і не відбулися. Згадує пані Ірина: «... ми з чоловіком не ходили на це голосування, і ніхто до нас не приходив. Тоді ми всі думали, закривалися, сиділи, виходили на двір, щоб нас не бачили. Боялися, що вони будуть ходити подвірною і агітувати, і заставляти голосувати. Я думаю, що там все було вже рішено за нас давно. Так що вони не дуже в цьому мали потребу»⁶.

⁵ Шибінська Ірина Степанівна, 1961 р.н., с. Тягинка, Херсонська обл. Інтерв'ю проводив О. Бойков 20 березня 2024 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Бойков.

⁶ Шибінська Ірина Степанівна, 1961 р.н., с. Тягинка, Херсонська обл. Інтерв'ю проводив О. Бойков 20 березня 2024 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Бойков.

Спроби цивільного опору з боку сільського населення, крім масового ігнорування спроб росіян налагодити відносини, були ускладнені, оскільки окупанти мали змогу повністю контролювати ситуацію. Проте й вони були. Поки був зв'язок, у будь-який спосіб передавалася інформація про пересування ворожих військ, вивішувалася українська державна символіка. Як згадує пані Ліна: «Був у нас один випадок. Повісили на День Незалежності, по-моєму, я вже не знаю, який празник, повісили в нас два прапори. На котельні повісили, на шкільні. І в куті десь на бащині водонапорні повісили два прапори. То хто їм там що сказав, там у нас зроблений такий майданчик для хлопчиків. І діти там гуляли, вони тоді приїхали злі, то вони побиті там хлопців. Думали, що хтось з них повісив цей прапор»⁷.

Початок окупації поставив ще одну нагальну проблему, а саме проблему побутового виживання та мотивації виїзду на безпечну територію. Якщо на початковому етапі і для містян, і для селян стан психологічного шоку був природним і спонукав до відносно однакових моделей поведінки, то питання виживання значно різнилися. Дефіцит продуктів харчування сильніше відчувався у місті, що разом з проблемою ходіння гривні спонукало багатьох до виїзду. Крім того, шанси потрапити «на підвал» до росіян були набагато вищі в місті, де відсоток концентрації політично активного проукраїнського населення був більшим. У сільській місцевості через невелику кількість населення, а відповідно значно меншої можливості чи взагалі її відсутності чинити спротив окупантам зумовило своєрідний режим очікування та сподівання на успіхи ЗСУ.

Питання щодо труднощів виїзду з конкретної місцевості пояснювалося двома чинниками: страхом перед значною кількістю ворожих блокпостів на трасах до Херсона⁸ та прив'язкою до домашнього господарства. Лише руйнування помешкань і знищення свійських тварин внаслідок російських обстрілів змушує мешканців сіл полишати свою місцевість.

У ході окупації спостерігалися різні типи російських як військових вояків, так і мобілізованих з так званих ЛДНР. Їхня поведінка визначала й відповідне ставлення місцевого населення.

Як зауважує пані Ліна: «Поначалу, як заходили, вони заходили партіями. От зайшла партія, вони грабували магазини, все. А коли вже зайшли

до нас оці ДНР, ЛНР, і в них був начальник... так не знаю, як його фамілія, називали його Шураві. То він тримав і магазини, він забороняв продавцям, щоб спиртне не возили. Ну, а тоді в одне прекрасне врем'я, в 6 часів ранку, нас окупували з автоматами... Шукали сина. То нас теж з чоловіком підняли. Мені навіть вдягтися толком не дали, поставили переді мною з автоматом, щоб я це вела до сина. То до сина вели мене під три автомати, щоб я показала, де син живе. Коли ми прийшли, то вже і біля сина стояли з автоматами. Так теж забрали, наділи мішок на голову, зав'язали. І місяць держали в Каховці. Ну, чи в полоні, називається. Місяць дитини вдома не було. Місцеві здали, звісно, здали місцеві. Звідки вони знали, що він рибу ловить, де батьки живуть, де він сам живе. Це тільки здали місцеві, та і все.

ЛДНРівці, вони свободні [без росіян], мене ведуть під автоматом. Я от останній, він мене толкає. «Ідіть, каже, ідіть, каже, у мене теж вдома троє дітей». А я ж йду, це й огризуюся: «А чого ти сюди прийшов?». Він каже: «Я слесарь у школі. Ми приїхали на роботу, забрали, каже, привезли сюди, вділи, ось от, дали автомат, каже, і все».

А росіяни це вже просто були тварі. Це просто тварі. Я вже вернулася додому, а там... В мене це й невістка військова. Здали невістку. Невістку перед цим на вечір вивезли. Це було 5 квітня. А 6 квітня, це утроем, до нас прийшли вже росіяни... То це з батька трохи іздівалися, забрали в батька телефон. В хаті перевернули, автоматами перевернули, все на світі перешерстили. Шукали»⁹.

Зневажливе ставлення росіян до мобілізованих мешканців Донбасу проявлялося на всіх рівнях. Навіть на блокпостах вояки часто були озброєні не автоматами, гвинтівками Мосіна часів Другої світової війни. Згадують місцеві і про часті конфлікти між представниками окупаційних підрозділів: «Були конфлікти. Вони ж тоді, як зайшли, рашисти, у магазин – поїла. А продавчиця їм поїла не продала. Тому що Шураві заперетив. Вони: «Хто такий Шураві? Доставить сюди Шураві». Ну, визвали того Шураві і побиті вони того Шураві. І так, я не знаю, тоді ці вони вже десь, ДНРівці, де вони ділися?»¹⁰.

Зауважує пані Ірина: «Саме в нашому селі всі ЛДНРівці були простий робочий люд. Їх, як вони кажуть, з шахти вийшли, погрузили і привезли до нас. І вони стояли на постах, на дорогах.... І вони

⁷ Паталашка Ліна Василівна, 1964 р.н., с. Тягинка, Херсонська обл. Інтерв'ю проводив О. Бойков 24 березня 2024 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Бойков.

⁸ На другу половину квітня 2022 року, за власними підрахунками авторів, від Херсона до сіл Бериславського району Херсонської обл. налічувалося близько 30 російських блокпостів, на кожному з яких перевірялися документи або відбувався «відкуп» цигарками, продуктами харчування тощо.

⁹ Паталашка Ліна Василівна, 1964 р.н., с. Тягинка, Херсонська обл. Інтерв'ю проводив О. Бойков 24 березня 2024 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Бойков.

¹⁰ Паталашка Ліна Василівна, 1964 р.н., с. Тягинка, Херсонська обл. Інтерв'ю проводив О. Бойков 24 березня 2024 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Бойков.

навіть, як бачимо, оправдувалися за те, що вони невинні, що вони не по своїй волі прийшли сюди до нас. Росіяни вели себе як хазяї. Вони вважали, що це все їхнє і все. Хоча чути було по розмовам, що вони дуже були здивовані, як живуть у нас в селі люди, що в нас асфальтові дороги, що в нас хатинки охайні, що в нас багато дуже цвітів, багато дуже дерев. Для них це було... Взагалі, дивувалися вони від цього. Їм сказали, мабуть, що ми дикарі. Вони такого не очікували»¹¹.

Однак у селах Херсонщини, які знаходяться далі від крупних транспортних магістралей і де розташовані російські війська, ситуація може бути значно гіршою, коли вбивства місцевих жителів, зґвалтування, погроми, мародерство для росіян стали нормою. Відсутність будь-якого контролю та навіть потурання з боку командування, спотворена заздрість до значно кращих умов життя, ніж на росії, призводили до жорстокості з боку окупантів, мабуть, не менших, ніж у Бучі, Бородянці тощо. На жаль, подібні приклади ще будуть фіксуватися після звільнення Лівобережжя Херсонської області та інших українських територій.

Беззаперечно, прикладом цинічного масового вбивства мирного українського населення, знищення екосистеми і аграрного сектору регіону став підриг російською армією дамби Каховської гідроелектростанції у червні 2023 року. Цей злочин російська офіційна влада досі заперечує на всіх рівнях.

Саме тому російська окупаційна влада на захоплених територіях у будь-який спосіб намагається приховати сліди військових злочинів, ліквідувати насамперед українську інформаційну мережу, українську освітню систему та прояви національної свідомості, які фактично є джерелом ідеологічного опору новій імперській російській пропаганді.

4. Висновки

Таким чином, можна зробити висновок, що російська окупаційна політика на тимчасово захоплених українських територіях, особливо Херсонщини, презентує окремі моделі окупації, спрямовані, з одного боку, на залякування та ідеологічне підкорення українського населення, а у зовнішньополітичному форматі – для демонстрації західним партнерам України перспективи застосування цих моделей уже на їхній території. У контексті цих загроз постає питання: яка

кількість російської молоді, що опинилася за межами своєї країни після 24 лютого 2022 року, справді рятувалася від мобілізації?

Російська тимчасова окупація Херсонщини у 2022 році визначила головні риси рефлексії місцевого населення через вплив соціокультурної і політичної фронтірності регіону. Основними факторами формування загального образу росіян у ролі ворога слід назвати: зовнішній інформаційний вплив, форми особистої комунікації з військовиками країни-агресора, рівень національної самоідентифікації, наявність близьких та родичів у лавах ЗСУ, масштаби матеріальних та особистих нематеріальних втрат, наявність психологічної прив'язки до радянського минулого, а насамперед реакція на поведінкові прояви візії самих російських окупантів щодо українського населення.

Аналіз джерел свідчить про складання диференційованого образу російських вояків та окупації мешканцями міста і села. Можна зазначити, що за наявності спільних рис у негативному сприйнятті ворога між ними є певні відмінності у баченні реальних та потенційних небезпек окупації, які зумовлені: можливостями для виживання (наявність продуктів харчування, пристосованість до критичного мінімуму побутових умов тощо), рівнем відстані у комунікації між окупованими й окупантами, рівнем прямої загрози залежно від соціально-політичного, громадянського статусу та рівнем визначення національної ідентичності.

Окупація Херсонщини у сучасній глобальній війні, розв'язаній росіянами, є гарним прикладом не лише застосування агресором різновидів військових та пропагандистських потужностей, але і способів протидії цій багатоговіковій московській експансії, в основі яких лежить формування істинного образу агресора.

Усі ці проблемні аспекти потребують подальшого, більш ґрунтовного дослідження, зокрема форм реалізації окупаційної політики в південних регіонах, більшість з яких залишаються загарбаними. Украй необхідне подальше висвітлення, популяризація результатів наукових досліджень, оскільки, на жаль, значна частина населення, яка не відчула жахів окупації, продовжує споживати російський інформаційний і культурний продукт та не вбачає загроз, що він несе.

Література:

1. Memorandum to the United Nations Commission on Human Rights on the Human Rights Situation in Chechnya. March 18, 2002. URL: <https://web.archive.org/web/20070818105905/http://www.hrw.org/un/unchr-chechnya.pdf> (дата звернення: 15.03.2023).
2. Resolution adopted by the General Assembly on 2 March 2022 [without reference to a Main Committee (A/ES-11/L.1 and A/ES-11/L.1/Add.1)] ES-11/1. Aggression against Ukraine. URL: <https://undocs.org/>

¹¹ Шибінська Ірина Степанівна, 1961 р.н., с. Тягинка, Херсонська обл. Інтерв'ю проводив О. Бойков 20 березня 2024 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Бойков.

- Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2FES-11%2F1&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False (дата звернення: 15.03.2023).
3. Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014 [without reference to a Main Committee (A/68/L.39 and Add.1)] 68/262. Territorial integrity of Ukraine. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n13/455/17/pdf/n1345517.pdf?token=5hCSGSr6qBbQdDAEN4&fe=true> (дата звернення: 15.03.2023).
 4. Водотика С.Г. Місто, яке не боялося: Херсон у перші місяці російської окупації. *Україна модерна* : Міжнародний інтелектуальний часопис. 2022. URL: <https://uamoderna.com/war/kherson-u-pershi-misiatsi-rosiyskoi-okupatsii/> (дата звернення: 15.03.2023).
 5. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні з 1 лютого до 31 липня 2022 року. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-09/ReportUkraine-1Feb-31Jul2022-ua.pdf> (дата звернення: 15.03.2023).
 6. Костючков С.К. Формування політичного бренду території засобами масмедіа в умовах російсько-української війни (на прикладі Херсонщини). *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 101–107.
 7. Ленин В.И. К истории вопроса о несчастном мире. Избранные произведения в 3 т. Т. 2 (март 1917 – ноябрь 1918 г.). М. : Политиздат, 1972. 826 с.
 8. Плохий С. Російсько-українська війна: повернення історії. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2023. 400 с.
 9. Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталіним : монографія. Київ : Грані-Т, 2011. 448 с.
 10. Томпсон Ева М. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. 368 с.
 11. Черемісін О.В. Висвітлення міського життя під час окупації Херсона в 2022 р. в усно-історичних свідченнях. *Південний архів (історичні науки)*, 2023. (44), 35–43. <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-44-5>.
 12. Черемісін О.В. Літопис цивільного спротиву Херсона у вимірах повномасштабної агресії росії проти України у 2022 році / упоряд. О.В. Черемісін. Суми : Університетська книга, 2023. 482 с.
 13. Черемісін, О.В., Михайленко Г.М. Урбаністичні виміри окупаційної дійсності: херсонський досвід повсякденного портретування. *Південний архів (історичні науки)*, 2023. 42, 85–93. <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-42-12>.

References:

1. Memorandum to the United Nations Commission on Human Rights on the Human Rights Situation in Chechnya / March 18, 2002. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20070818105905/http://www.hrw.org/un/unchr-chechnya.pdf>.
2. Resolution adopted by the General Assembly on 2 March 2022 [without reference to a Main Committee (A/ES-11/L.1 and A/ES-11/L.1/Add.1)] ES-11/1. Aggression against Ukraine. Retrieved from: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2FES-11%2F1&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>.
3. Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014 [without reference to a Main Committee (A/68/L.39 and Add.1)]68/262. Territorial integrity of Ukraine. Retrieved from: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n13/455/17/pdf/n1345517.pdf?token=5hCSGSr6qBbQdDAEN4&fe=true>.
4. Vodotyka, S.H. (2022). Misto, yake ne boialosia: Kherson u pershi misiatsi rosiiskoi okupatsii. *Ukraina moderna: Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*. Retrieved from: <https://uamoderna.com/war/kherson-u-pershi-misiatsi-rosiyskoi-okupatsii/> (Last accessed: 15.03.2023).
5. Dopovid shchodo sytuatsii z pravamy liudyny v Ukraini z 1 liutoho do 31 lypnia 2022 roku. Retrieved from: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-09/ReportUkraine-1Feb-31Jul2022-ua.pdf>.
6. Kostiuchkov, S.K. (2023). Formuvannia politychnoho brendu terytorii zasobamy masmedia v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny (na prykladi Khersonshchyny). *Aktualni problemy polityky*. Vyp. 71. S. 101–107.
7. Lenyn, V.Y. (1972). K ystoryy voprosa o neschastnom myre. Yzbrannyye proyzvedenyia v 3 t. T. 2 (mart 1917 – noiabr 1918 h.). M.: Polytyzdat, 1972. 826 s.
8. Plokhii, S. (2023). Rosiisko-ukrainska viina: povnennia istorii. Kharkiv: Knyzhkovyi klub “Klub Simeinoho dozvillia”, 2023. 400 s.
9. Snaider, T. (2011). Kryvavi zemli: Yevropa pomizh Hitlerom ta Stalinyim: monohrafiia Kyiv: Hrani-T, 448 s.
10. Tompson, Eva M. (2006). Trubadury imperii: Rosiiska literatura i kolonializm. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko “Osnovy”, 368 s.
11. Cheremisin, O.V. (2023). Vysvitlennia miskoho zhyttia pid chas okupatsii Khersona v 2022 r. v usno-istorychnykh svidchenniakh. *Pivdennyi arkhiv (istorychni nauky)*, (44), 35–43. <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-44-5>.

12. Cheremisin, O.V. (2023). Litopys tsyvilnoho sprotyvu Khersona u vymirakh povnomasshtabnoi ahresii rosii proty Ukrainy u 2022 rotsi / uporiad. O.V. Cheremisin. Sumy: Universytetska knyha, 482 s.
13. Cheremisin, O.V., & Mykhailenko, H.M. (2023). Urbanistychni vymiry okupatsiinoi diisnosti: khersonskyi dosvid povsiakdennoho portretuvannia. *Pivdennyi arkhiv (istorychni nauky*, (42), 85–93. <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-42-12>.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2024
The article was received 31 May 2024

СВІДЧЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ОБОРОНИ ХЕРСОНА 24 ЛЮТОГО – 01 БЕРЕЗНЯ 2022 РОКУ

Водотика Сергій Григорович,
*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії, археології
та методики викладання
Херсонського державного університету
sergijvodotyka@gmail.com
orcid.org/0000-0001-6011-6468*

Мета дослідження – аналіз свідчень військових щодо оборони Херсона 24 лютого – 1 березня 2022 року, тобто на початковому етапі повномасштабної агресії Росії. **Методи дослідження:** використано методи верифікації та порівняння свідчень військових різного рівня – сержанта (як свідок «окопної правди»), лейтенанта (рівень командира роти) і генерала, очільника Оперативного об'єднання «Південь» (саме це угруповання відповідало за оборону Запорізької і Херсонської областей). Їхні розповіді порівнюються між собою та з іншими джерелами інформації про перебіг воєнних дій. **Результати дослідження.** Виявлено, що українські захисники на Півдні України абсолютно уступали ворогу в чисельності особового складу, танків, броньованих машин, артилерії, авіації. Вони були розосереджені по всій величезній території Таврії, а небезпечні ділянки – Мелітополь, Каховська ГЕС тощо – виявилися неприкритими. Головна сила наших військ – 59-а окрема мотопіхотна бригада – була в грудні 2021 р. виведена із зони боїв і мала лише 60 % особового складу, перебувала у стадії переформатування, а її артилерійські та інженерні частини перебували у таборах далеко від її розташування на полігоні в Олешківських пісках. Воєнний стан до 24 лютого 2022 р. не було оголошено, а отже, навіть наявні наші сили не мали права повноцінно готуватись до відсічі ворогу. **Висновки.** Виходячи зі свідчень військових, зазначено, що Збройні сили України на Півдні держави не мали необхідних сил і засобів для протидії агресору, зокрема для підризу Антонівського мосту й оборони Херсона. До повномасштабного вторгнення Росії, про яке було відомо, слід було своєчасно ввести воєнний стан, провести мобілізацію, сформувати нові військові з'єднання, зокрема і Херсонську бригаду тероборони.

Ключові слова: повномасштабна агресія Росії, оборона Півдня України, оборона Херсона, свідчення військових.

TESTIMONIES OF UKRAINIAN COMBATANTS AS A SOURCE FOR STUDYING THE KHERSON DEFENCE OPERATION (24 FEBRUARY – 01 MARCH 2022)

Vodotyka Serhiy Hrigorovych,
*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor at the Department of History,
Archeology and teaching methods,
Kherson State University
sergijvodotyka@gmail.com
orcid.org/0000-0001-6011-6468*

The **purpose** of the study is to analyse the testimonies of military personnel regarding the defence of Kherson on 24 February – 1 March 2022, which was part of the initial stage of Russia's full-scale aggression. **Research methods:** methods of verification and comparison of testimonies of military personnel of different levels – a sergeant (as a witness of the “trench truth”), a lieutenant (company commander) and a general, head of the Operational Group South (this group was responsible for the defence of Zaporizhzhia and Kherson regions). Their stories are compared with each other and with other sources of information about the course of the hostilities. The **results of the study** revealed that Ukrainian defenders in the South of Ukraine were completely inferior to the enemy in terms of personnel, tanks, armoured vehicles, artillery, and aviation. They were dispersed across the vast territory of Tavria, and dangerous areas such as Melitopol, Kakhovka hydroelectric power station, etc., were left uncovered. The main force of the Ukrainian army, the 59th Motorised Infantry Brigade, was withdrawn from the combat zone in December 2021 with only 60 % of its personnel, it was in the process of reformatting, and its artillery and engineering units were in camps far from its location at the Oleshky Sands training ground. Martial law was not declared until 24 February 2022, which meant that even our existing forces could not fully prepare to repel the enemy. **Conclusions.** Based on the testimony of the military, it is noted that the Armed Forces of Ukraine in the South of the country did not have the necessary personnel and means

to counter the aggressor, in particular, to blow up the Antonivskyi Bridge and defend Kherson. Before the full-scale Russian invasion, which was known, martial law should have been introduced in a timely manner, mobilisation should have been carried out, and new military units should have been formed, including the Kherson Brigade of Territorial Defence.

Key words: full-scale Russian invasion, defence of the South of Ukraine, defence of Kherson, military testimony.

1. Вступ

Свідчення військових є важливим, а часто унікальним джерелом з історії війни. Особливу роль відіграють ці свідчення у посттоталітарних суспільствах, оскільки проливають світло на ті аспекти і навіть сюжети, які в документальних, статистичних джерелах, матеріалах преси тощо не відображаються або висвітлюються неадекватно. Принципово важливу роль відіграють свідчення військових у період триваючої російсько-української війни, оскільки вони багато в чому визначають тренд сучасної і майбутньої візії війни.

Метою дослідження є верифікований і порівняльний аналіз свідчень військових щодо оборони Херсона 24 лютого – 1 березня 2022 року, тобто на початковому етапі повномасштабної агресії Росії. **Історіографія** сучасної війни робить тільки перші кроки. Власне, доробок науковців лише формується. Одним із перших на широкомасштабну агресію Росії відгукнувся професор С. Плохій монографією «Російсько-українська війна: повернення історії» (Плохій, 2023). В ній аргументовано охарактеризовано політико-історичний вимір війни у глобальному та вітчизняному вимірі. Чільне місце приділене перебігу подій на фронті, зокрема у розділі «Понтійська війна» подано опис оборони Херсона в лютому 2022 р. (Плохій, 2023: 222–223). Втім автор не аналізує причини швидкого захоплення ворогом Таврії і Херсона, фактично йдучи манівцями висунутих звинувачень у зраді колишнім посадовцям СБУ (Плохій, 2023: 225). Ці звинувачення наразі не знайшли судового підтвердження, а офіційна пропаганда вже зробила з фігурантів цієї справи «цапів-відбувайло» (Хто здав Чонгар?). Очевидно, саме поспіхом у підготовці праці зумовлені не лише деякі фактичні неточності, але й дивне зарахування до «справжніх героїв лихоліття» мера Херсона І. Колихаєва (Плохій, 2023: 225–226), який самоусунувся від оборони міста.

Більш аргументований аналіз оборони Херсона подано у монографії співробітника Інституту історії України НАН України В. Головка «Вторгнення. 2022. Широкомасштабна агресія Росії проти України» з виваженим твердженням про те, що «не був належним чином реалізований план оборони в Херсонській області». Проте потребує уточнення відповідна аргументація – «зрада на високому рівні», дії російських ДРГ, несподіваність нападу (Головка, 2023: 75–76), хоча, скажімо, про яку «несподіваність» можна вести мову на восьмому році війни і після масового зливу ЗМІ

планів Путіна. Непереконаливим виглядає пасаж про 70 % готовності ТРО прикордонних областей з огляду на те, що ТРО Херсонської і Запорізької областей до відсічі ворога виявилися неготовими (Головка, 2023: 28). Загалом же монографії С. Плохія і В. Головка започаткували історіографічний дискурс оцінок широкомасштабного вторгнення Росії.

2. Оцінка оборони Херсона Генеральним штабом Збройних сил України

Риси водночас джерела й наукової праці містить «Воєнно-історичний опис російсько-української війни (лютий – березень 2022 р.)», підготовлений Центром воєнної історії Збройних сил України (Збройні сили України: сайт). Позитивною є наявність у складі авторів опису військових спеціалістів і професійних істориків (скажімо, професора І. Патриляка), що дозволяє поєднати політичні, економічні, міжнародні та власне воєнні аспекти. По-друге, саме точку зору Генштабу ЗСУ варто насамперед враховувати дослідникам. Так, на середину лютого 2022 р. ворог створив вздовж кордону України п'ять угруповань сухопутних військ загальною чисельністю понад 138,5 тис. військовослужбовців, у тому числі в Таврійському оперативному районі було зосереджено до 25,5 тис. осіб, 172 танки, 1311 бойових броньованих машин, 337 артилерійських систем калібром більше 100 мм, 143 установки реактивного залпового вогню, які сформували десь 25 батальйонних тактичних груп (мотострілецький батальйон з посиленням), які були основним тактичним з'єднанням у наступі. На кордонах агресор розгорнув до 430 літаків тактичної авіації і до 380 вертольотів, а 4-а армія повітряних сил Росії в районі Дону мала ще 265 бойових літаків. Брав участь у бойових діях і Чорноморський флот Росії – 6 підводних човнів і 41 бойовий корабель, 41 бойовий катер, 31 літак, 9 великих десантних кораблів з місткістю 3 тис. десантників (Воєнно-історичний опис російсько-української війни, 2022: 40–41). Подають військові і короткий опис військових дій у Таврії, зокрема виходу росіян з Перекопу на Нову Каховку і Херсон із завданням розвивати удар по лінії: Миколаїв – Одеса – Придністров'я (Воєнно-історичний опис російсько-української війни, 2022: 83). Щодо безпосередньо боїв за Херсон, то Генштаб повідомив буквально в десяти словах таке: до 27 лютого «зав'язалися бої за Херсон», «упродовж 2–3 березня 2022 р. м. Херсон було захоплено російськими окупантами». Подальше просування було зупинено

(Воєнно-історичний опис російсько-української війни, 2022: 90).

Очевидно, що для військового командування Росії Херсон мав другорядне значення з огляду на те, що основний удар росіян з Чонгару був спрямований на Мелітополь і далі на Запорізьку АЕС та Маріуполь. З Перекопу основний напрямок наступу був на Каховку – Вознесенськ – Одесу. На Херсон був спрямований допоміжний удар для захоплення Антонівського мосту, аеродрому у Чорнобаївці та просування по дирекції Миколаїв – Одеса для відривання України від Чорного моря.

Військові з Центру воєнної історії не відповіли на багато питань щодо безпосередньої оборони Херсона: яке угруповання було розгорнуто українським командуванням у Таврії та які війська брали безпосередню участь в обороні міста; в чому полягав план захисту Таврії і Херсона; чому не було підірвано мости через Дніпро; чи була взаємодія з місцевою владою та силами ТРО зокрема; як власне Херсон реагував на небезпеку окупації тощо. Відповіді на ці питання спробуємо знайти у свідченнях військових.

3. Евристичний потенціал свідчень військових

Природно, що свідчення військових мають піддаватися верифікації, всебічній і прискіпливій зовнішній і внутрішній критиці, співставленню з іншими джерелами. Наразі повноцінно провести такий аналіз неможливо через об'єктивні (триваюча війна і пов'язані з цим обмеження) і суб'єктивні (кримінальна справа по факту захоплення агресором частини Півдня України, що впливає на свідчення військових) причини.

Першим виникає питання про причини швидкого прориву російських військових з Криму і не підризу мостів на Чонгарі. Відповідь міститься в інтерв'ю Івана Сестриватовського, 48-річного контрактника, сержанта Збройних сил України і командира підрозділу, який безпосередньо мав підірвати мости через Чонгар. Це професійний, підготовлений і досить досвідчений (на фронті з 2014 р.) військовик для виконання завдання. Інтерв'ю було записано 6 липня 2023 р., тривало 33 хвилини і у версії YouTube виставлено відредагований варіант. На позір важко з'ясувати причину нервування сержанта під час інтерв'ю – наслідки полону, незвична ситуація, розгубленість перед двома молодими, вродливими і вкрай некомпетентними кореспондентками. На сержанта, очевидно, тиснула версія керівництва РНБО України і СБУ про те, що у прориві росіян винні зрадники.

Більш оптимістичним є свідчення 23-річного старшого лейтенанта ЗСУ, командира танкової роти 59-ої окремої мотопіхотної бригади Євгена Пальченка (позивний – Пісня). Це нове покоління військових, народжених і вихованих в Україні, кваліфікованих, професійних, це надія

й опора України. Йому вже 2 березня 2022 р. за героїзм у боях за Херсон присвоїли звання Героя України. В інтерв'ю Євген буденно розповідає про свій подвиг – висунувся, давав накази стріляти і сам стріляв, його танк таки підбили – переїхав на інший, зачистив Антонівський міст, оточені залишки бригади вийшли з оточення. Посміхається при згадках про кумедні випадки, хвалить підлеглих і командирів, жаліє за загиблими. Він досі в запалі боїв. Отак і виходить: ніби звичайний український хлопець, звичайний молодий офіцер, але водночас справжній Герой (Герой України Пальченко).

Герой оборони Миколаєва генерал-майор Дмитро Марченко вважає, що Херсон «здали свідомо» і що місцева влада не організувала оборону (Генерал Марченко: «Херсон здали свідомо»). І цю точку зору досвідченого генерала-патріота надалі необхідно дослідити.

На питання про причини прориву росіян з Криму продумані відповіді дає генерал-майор Андрій Соколов, який з 3 жовтня 2021 р. очолював штаб Оперативного командування ЗСУ «Південь» (територія Запорізької і Херсонської областей). Розумний, досвідчений, добре освічений і підготовлений, неквапливий, чітко формулює думки.

Свідчення цих військових дають можливість уточнити і часом переглянути наявні погляди на оборону Херсона.

4. Свідчення Івана Сестриватовського про ситуацію на Чонгарі 24 лютого 2022 р.

В інтерв'ю сержант 137-го окремого батальйону морської піхоти Іван Сестриватовський розповів так звану «окопну правду». 24 лютого 2022 р. він перебував на кордоні з Кримом на Чонгарі і саме він мав привести в дію закладену вибухівку. З осені 2021 р. перебував на Чонгарі на посаді заступника командира взводу (30 вояків). За час перебування на Чонгарі проводились навчання, готувались до «будь-якого вторгнення». У лютому 2022 р. посилили спостереження. З 2014 р. було заміновано три мости (залізничний і два автомобільних), він знав що і як заміновано, пройшов інструктаж, але він не сапер і саме на цьому Іван наголошує в інтерв'ю. Стан мінування регулярно перевірявся начальством (остання перевірка була за два тижні до вторгнення). «Ніяких розпоряджень про розмінування не було» (Чому не підірвали мости на Чонгарі?: таймер 29.00–29.06), що підважує версію про «зраду» щодо безпосередніх причин не підризу мостів.

«Ніч з 23 на 24 лютого як перед очима стоїть» – практично не спав, всіх розставили по позиціях, після 3.00 з командиром взводу пішли на позицію для підризу, підключили механізми підризу, командир залишив його на позиції підризу. Приблизно о 04.30 почався мінометний обстріл ворога, зв'язок пропав і рішення про

підрив І. Сестриватовський приймав самостійно, але вибуху не сталося через або розрив дротів мінами, або дій ворожих ДРГ. Спроби поновити дію пошкодженого механізму підризу успіху не мали. Сержант відступив і почав пробиратися до своїх з двома морпіхами-контрактниками і трьома прикордонниками, які відстали від підрозділів. Близько 16.00 групу оточили російські військові. Івана взяли в полон. Обміняли у квітні 2023 р. «З мого боку я все зробив, що міг», – наголошує сержант (Чому не підірвали мости на Чонгарі?).

Попередній підсумок можна звести до того, що він не все розкаже відверто, бо знає про слідство щодо не підризу мостів. Необхідно кілька разів уважно продивитися і прослухати його інтерв'ю, щоб зрозуміти логіку викладу і зміст сказаного, недоговореного і нескazanого.

Нарешті, сержант вважає, що підрив мостів не був критичним для ходу боїв, оскільки він не зупинив би російські війська, а затримав на одну – півтори години, бо у росіян були понтони і вони готувалися до такого розвитку подій. І що їх могло б зупинити, він не знає. Разом із тим військовик чітко розуміє: «Завдання не виконане» (Чому не підірвали мости на Чонгарі?: таймер 26.50).

5. Свідчення лейтенанта Євгена Пальченка

Лейтенант Євген Пальченко на 24 лютого 2022 р. – командир танкової роти 59-ої окремої мотопіхотної бригади імені Якова Гандзюка, протягом перших трьох діб масштабного вторгнення агресора прийняв щонайменше чотири бої з ворогом у районі Сергіївки біля Нової Каховки, Олешок, Антонівського мосту, Чернобаївки та забезпечив вихід наших військ з оточення в районі Олешок. Найважче для лейтенанта – командувати через відповідальність за життя людей, Євген відзначає інтенсивність боїв і добре ставлення херсонців (Герой України Євген Пальченко).

На момент вторгнення 59-а бригада перебувала у неповному складі на полігоні в Олешківських пісках. Тривога пролунала о 4.30 (всі розуміли, що це бойова тривога, хоча не міг повірити у війну). Підрозділ втратив від 4 танків і бойовими «залишилось» 6 танків (Херсон здали або захищали?: таймер 09.00). Танки бригади (не зрозуміло скільки, але в танковому батальйоні бригади зазвичай 30–40 танків, в роті Євгена було 10 танків, хоча тут чіткість відсутня) згідно з планом оборони висунулися до Північно-Кримського каналу, а Є. Пальченко з шістьма танками мав прикрити міст через канал під Новою Каховкою (Сергіївка) і виграти час. Тут була вражена колона росіян.

Далі лейтенант отримав наказ йти в авангарді батальйону для «зачистки» Антонівського мосту, який уже захопив ворог і заблокував українські війська в «мішку» між Раденськом і Олешками. До півночі 24 лютого наказ було виконано, наші

підрозділи вийшли з оточення. Про дії Херсонського ТРО Євген не згадує.

25 лютого Є. Пальченко отримав наказ разом з підрозділами 80-ої окремої десантно-штурмової Галицької бригади, яка підійшла до Херсона, зайти і зачистити Інженерне, вийти в Наддніпрянське і звідти вдарити по захопленому росіянами Антонівському мосту для можливого його підризу. Але ворог на цей час перейшов Дніпро через греблю Каховської ГЕС і просунувся до Антонівки з півночі, а українські підрозділи знов опинилися у «мішку». Відповідно, підрозділ Пальченка отримав новий наказ – зайняти позицію в районі Чернобаївки для контролю мосту на ділянці Херсон – Миколаїв. Танки лейтенанта залишилися без прикриття через відхід мотопіхоти. І знову був бій, танк Євгена підбили, але він з екіпажем відступив на Миколаїв. Там він взяв участь в обороні Миколаївщини і далі вже звільняв Херсонщину. Але це вже інша тема.

Що додають до цієї канви свідчення Є. Пальченка? Мрія Євгена – «перемога над ворогом» (Херсон здали або захищали?: таймер 1.12). Важливо, що напередодні війни, на Олешківських пісках, батальйон готувався до реальної війни. Напередодні вторгнення ворога окремі підрозділи бригади були виведені «у райони відповідальності» (Херсон здали або захищали?: таймер 4.47), тобто командування знало про неминучий напад і вжило певних заходів. І ще одне важливе зауваження – те, що молодий лейтенант очолив роту (підрозділом зазвичай має командувати капітан), свідчить про некомплект офіцерів – це, з одного боку, а з іншого – про високі професійні якості Євгена.

Пальченко вважає, що на початку ворожого нападу не було взаємодії між підрозділами: коли він заходив у Сергіївку (між Херсоном і Новою Каховкою для прикриття Олешок), звідти відходили інші українські підрозділи (Херсон здали або захищали?: таймер 12.03). Іншими словами, війська втратили керованість – чи не найстрашніше, що може трапитись на війні. Біля Сергіївки він зайняв позицію за посадкою, окопавшись часу не було, визначив для кожного танка сектор спостереження. Виявили колону танків і БМП з буквою Z (він зрозумів – не наші) і віддав команду «вогонь!» з дистанції 3–4 км із закритої, тобто майже максимальної для снаряду близько 7 км. Противник відійшов. Після «відпрацювання» отримав наказ відходити на Олешки, оскільки бригаду беруть «в кільце, в оточення» (Херсон здали або захищали?: таймер 13.30). Він з розпахом думав про багаторазову перевагу ворога, про гіркоту відступу і втрату великих територій (Херсон здали або захищали?: таймер 13.59).

По дорозі на Олешки зустрів інші танки бригади і далі висувалися разом. На Антонівському

мосту був противник – десантники з протитанковою зброєю. Танковий батальйон отримав команду зачистити міст, а Євген ішов з трьома танками на вістрі атаки, за ним – інший взвод. Він на швидкості пройшов місток через Конку, зв'язок росіяни заглушили, перед мостом підбитий танк їхнього батальйону. Біля посту ДАІ вискочили росіяни з ручними протитанковими гранатометами – він розстріляв їх з великокаліберного кулемета за 150–200 м – це вже було поночі, бо використовував прилад нічного бачення. Праворуч сунув на дорогу ворожа БМД (бойова машина десанту) – її розірвало снарядом «на запчастини», потім підбили БМД зліва, підійшли до Антонівського мосту. Звичайно, були й курйози: коли пройшли міст через Конку, він доповів командирю, що міст вільний і забув, що власне Антонівський міст ще попереду – слава Богу, зв'язок був відсутній (Херсон здали або захищали?: таймер 25.01–26.01).

Зачистили Антонівський міст і з «мішка» вийшла величезна колона техніки – рухались через міст до двох годин. Біля мосту, на лівому березі, батальйон спробував організувати оборону з різних військових підрозділів. Показово, що на питання кореспондента «А як взаємодіяли з міською адміністрацією?» Євген відповів: «Не знаю» (Херсон здали або захищали?: таймер 28.40).

Під час заправки під'їхали танки іншої бригади (якої – зрозуміло), почалась заправка (на танк до 3 т) і голос «Рухається колона ворога, до 100 одиниць техніки!». Десь о 23.30–24.00 авіаційний наліт, наші танки стоять просто неба, починається мінометно-артилерійський вогонь, підтягується піхота орків. Залишилось на правому боці декілька танків, вони бились і згодом вийшли за допомогою місцевих. Бій триває (Херсон здали або захищали?: таймер 32.50).

З лівого боку висунулись російські десантники з кулеметами, РПГ – Євген був за 150 м від свого танка, за 300 м – розрив бомби, він у шоці побіг до танка, закрити люк башти, танк запустили. В бою на мосту снаряд попав під башту і вивів з ладу механізм повороту башти, вручну наводять башту, командир батальйону лежить на броні їхнього танка і командує: «Пісня, зліва орки, вогонь!». Євген доводить гармату рухом танка, відкриває вогонь по орках, механік-водій докладає «Берці летять!». Тут відбилися, ззаду танка чує вогонь, піхота відступила, вони здали назад на 5 км від мосту. З усіх боків – вогонь і групи ворога, бригада втрачає танки. Отримують команду – повернутись на Антонівський міст, бо на нього з лівого берега зайшла 80-а окрема десантно-штурмова Галицька бригада. Підійшло 5 танків цієї бригади, у них закінчилась солярка, його підрозділ разом з 80-ою зайняли кругову оборону. Його танк і ще один вертаються на міст, проходять міст, зліва група ворога – «знімає» з кулемета, ззаду по танку

влучення в трансмісію і танк перестає повертатись в один бік (для повороту ліворуч треба повертати праворуч на 360 градусів) і так воювали два дні, чудом танки минають снаряди. Російський фугас перед ним пошкодив дорогу, комбат (йшов за ним) повертає ліворуч, де ворог, він – праворуч, де була вже 80-а бригада. Він прикриває комбата, в танк влучають кулі, шум, іскри пострілів.

Танк комбата загорівся, Євген робить 6 пострілів, голова болить і гудить (Херсон здали або захищали?: таймер 39.11). Вони відійшли. З Піснею залишилось 7 танків. Наголошує, що підрив нами Антонівського мосту значно б полегшив оборону і противник не дійшов би до Миколаєва – від Херсона до Нової Каховки понтонну переправу важко налагодити через обриви берега. На питання «Чому не підірвали?» Євген не дає прямої відповіді і каже, що наші десантники 80-ої, що були на мосту, дякували танкістам за допомогу, бо орків було у 3–4 рази більше. За твердженням Пісні, міст не був заздалегідь замінований, були невдалі спроби його підірвати.

Так, 25 лютого він отримав наказ зайти через Інженерне в Наддніпрянське і вдарити по колонах ворога з перспективою виходу на Антонівський міст. В районі Молодіжного ще два танки прикривали від ворога. Очевидно, що був намір командування нанести контрудар по ворогу на лівому березі (між Антонівкою і Наддніпрянським) і знову оволодіти Антонівським мостом. Цьому завадило дві роти танків ворога (приблизно 20 одиниць) з півночі, бо орки перейшли Дніпро через греблю Каховської ГЕС. Він повертає назад – «мої хлопці важливіші». Він прикриває відхід своїх танків – під час короткого бою його танки встигли підбити кілька ворожих машин і ворог відступає. Проте наші знову опиняються в кільці наступаючих орків і ворожої авіації – «фарш, нерозберіха» (Херсон здали або захищали?: таймер 44.20). Один наш танк підбили, операцію по виходу на міст і його підрив зірвано. Десантникам 80-ої, що були разом з ним, послужили NLOW (шведсько-британський протитанковий комплекс малої дальності, одноразовий, ручний), десантники не дали оркам прорватися, а він їх прикривав – його підпорядкували комбату 80-ої. Нова атака роти Т-72 (10 танків) і 5 БМП (бойова машина піхоти) ворога – танк його підрозділу з трьох пострілів знищив БМП і підбив два танки, орки відступили. Наші почали відступ в бік Херсона.

Далі Євген отримав наказ боронити Чорнобаївку – він з чотирма танками і трьома БМП захищав залізничний міст, решта підрозділу відійшла до Миколаєва. Їх покинули БМП (чії, за чийм наказом – не каже), знов залишилися самі танки без піхоти. Він звернувся до комбрига щодо піхоти. Отримав зустрічне запитання: «Ти ще тут?» і наказ відходити до Миколаєва, бо у росіян

переважаючі сили (Херсон здали або захищали?: таймер 49.10). Тобто про нього забули і він знову залишився сам на сам з ворогом.

На його чотири танки з правого флангу, з Чорнобаївки виходить рота танків і рота БМП (загалом 20 машин). Він дає команду заводити танки, починають розворот на ворога – перший ворожий снаряд прилітає в башту його танку, танк горить. Він хапає сумку з документами, дає екіпажу команду покинути машину, а іншим танкам – відкрити цільний вогонь. Через кілька хвилин у його танку зірвалися боєприпаси. Він сів на інший танк і вони відходили на Миколаїв при тому, що один танк несправний (Херсон здали або захищали?: таймер 53.20).

Євген зазначає, що в екіпажі було організоване чергування і відпочинок в Інженерному: «збіглось пів села – хто чай, хто сало, хто ковбасу», в підрозділі був некомплект екіпажів і він зазначає: «Головне – люди, машина – то таке».

Бої під Миколаєвом відрізнялися від херсонських – взаємодія, бойове злагодження, танкам допомагали міномети й артилерія, в першому бою залишаються два танки (інші вийшли з ладу й відійшли), за півтори години бою відстріляв увесь боєкомплект, але ворог відбитий.

Це погляд з башти танка командира взводу (як вказано в Указі про присвоєння звання Героя України) чи точніше роти. Набагато ширшим є генеральський погляд.

6. Свідчення генерала Андрія Соколова

На 24 лютого 2022 р. генерал-майор (двозірковий генерал) Андрій Соколов був заступником командувача – начальником оперативного штабу ОК (Оперативного командування) «Південь», обіймаючи цю посаду на ротацийній основі з жовтня 2021 р. Угрупування «Південь» відповідало за оборону Херсонської і Запорізької областей. Йшла підготовка штабу, теж реформованого на ротацийній основі. Після загострення ситуації у січні 2022 р. відпрацювали завдання по обороні на місцевості, все було сплановано. Проте повністю підготовка не була завершена, навіть штаб не був повністю злагоджений (Про прорив росіян з Криму, мінування Чонгару, втрату Мелітополя: таймер 6.31). Не зрозумілою і нелогічною виглядає «відсутність» у свідченнях згадки про дії командувача ОК «Південь» генерал-майора А. Ковальчука.

Генерал знав, що можливе широкомасштабне вторгнення і готувався, проте заважала недостатня кількість військ і ротацийна основа сил угруповання – одні частини приходили, інші уходили. На момент вторгнення бойових сухопутних підрозділів було десь 1,5–1,7 тис. 59-ої мотопіхотної бригади (перебували на відновленні боєздатності під Олешками), два її дивізіони артилерії були на навчанні (Про прорив росіян з Криму, мінування

Чонгару, втрату Мелітополя: таймер 10.48). Був ще 137-й батальйон морської піхоти у складі 250 чоловік, з яких частина – строковики. Батальйон виконував «стабілізаційні заходи на кордоні з Кримом», тобто був розтягнутий на 200 км окремими спостережними постами і мав три взводних (взвод – 30 чоловік) опорних пункти (позиція, підготовлена до кругової оборони) в районах Чонгару, Перекопу і у с. Каїри. Тобто мізерні українські сили були розпорошені по величезній території.

Зрозуміло, що ці сили навіть у фантазіях не могли протистояти натиску 25 батальйонних тактичних груп ворога (приблизно 20 тис. вояків) і зосереджених в ударних угрупованнях. Не важко уявити, що було на початку удару росіян. Відкритим залишається питання «Чому так сталося?».

Генерал чітко розуміє, що наявних сил було абсолютно не досить, а за планами на момент загострення боротьби південь мали боронити щонайменше дві бригади ЗСУ на херсонському і мелітопольському напрямках. Фактично ж на мелітопольському напрямку взагалі не було сил і генерал відправив туди свій резерв – танкову роту (Про прорив росіян з Криму, мінування Чонгару, втрату Мелітополя: таймер 13.59). Питання збільшення сил порушувалось командуванням ОК «Південь» перед командувачем Об'єднаних Сил генералом С. Наєвим, але сил у ЗСУ було не досить, щоб прикрити позиції від Білорусі до Криму. Отже, достатніх сил і засобів для оборони Таврії не було і не могло бути з об'єктивних причин – командування ЗСУ не мало сил прикрити весь кордон. Чисельність і склад ЗСУ визначаються Верховною Радою України і Президентом України як Верховним Головнокомандувачем. На момент широкомасштабного нападу чисельність і склад ЗСУ відповідали нормам мирного часу.

Генерал зазначає, що дві бригади, про які йшлося вище, повинні були забезпечити стабілізаційні заходи на зразок АТО у 2014 р. – протидія проникненню ДРГ. Цього було замало для протидії широкомасштабній агресії, а тому планом оборони передбачалось – дві механізовані бригади ЗСУ і дві бригади ТРО. І те, що другу бригаду заздалегідь не дали на Південь, означає, що план оборони не був приведений у дію. На бригади ТРО – Херсонську і Запорізьку – генерал не розраховував, бо їх не передали ЗСУ і вони не були навіть зібрані на початок війни. Недоукомплектована Запорізька бригада поступила в розпорядження генерала на кінець доби 25 лютого, а Херсонська, наскільки він знає, так і не була сформована (Про прорив росіян з Криму, мінування Чонгару, втрату Мелітополя: таймер 17.44).

Інформація щодо нападу приходила з грудня 2021 р., вони самі бачили, що росіяни наросують

сили. 23 лютого генерал отримав наказ вийти з 59-ою бригадою і зайняти оборонні рубежі. Був уточнений план виходу, бригада отримала боєприпаси (це підтверджує і Є. Пальченко) і була в бойовій готовності до виходу на полігоні в Олешківських пісках, тобто 59-а бригада «не встигла» виконати наказ про вихід на оборонні рубежі. Ці рубежі не мали підготовлених позицій – Херсонщина не мала спеціального статусу для цього (Про прорив росіян з Криму, мінування Чонгару, втрату Мелітополя: таймер 24.09).

Росіяни почали бойові дії о 4.00–5.00 годині 24 лютого, генерал зустрів війну на командному пункті – спостерігав зліт більше 30 літаків, які завдали удару по важливих цілях, після цього почався обстріл українських позицій біля Криму, причому вогонь спочатку вели по територіях перед позиціями для розмінування, а потім безпосередньо по наших позиціях (Про прорив росіян з Криму, мінування Чонгару, втрату Мелітополя: таймер 19.16).

На Чонгарі слід було підірвати мости до підходу противника, а коли він вже підійшов і впливає вогнем та ДРГ – зробити це практично неможливо. Але через Чонгар вівся наступ на Мелітополь. На Херсонщину з Криму через Перекоп ведуть дві дороги – на Каланчак – Херсон і Чаплинку – Каховку (Про прорив росіян з Криму, мінування Чонгару, втрату Мелітополя: таймер 24.09).

Типова ситуація була з підривом мосту в Генічеську. За планом два причепа з вибухівкою мали вивезти на міст і підірвати, сам міст не був замінований. Спочатку причепа стояли біля мосту і завдання під час тренування виконували за 15 хвилин (це було у 2018 р.), а у 2021 р. власник землі попросив звільнити територію, причепа вивезли на край Генічеська. І коли надійшла команда на підрип: поки тягнули причепа, противник підійшов, і матрос-підрипник під вогнем росіян привів у дію один причеп і підірвав (не повністю) автомобільний міст між Арабатською стрілкою і Генічеськом. Герой загинув (Про прорив росіян з Криму, мінування Чонгару, втрату Мелітополя: таймер 27.06).

Ще у 2014 р. були заміновані кілька мостів на каналах – Північно-Кримському і Каховському магістральному – тоді і військ було більше, вони доглядали за замінованими мостами. Не можна залишити замінований міст на мирній території без нагляду. З часом з 2015 р. військ стало менше, міновані мости утримувати стало нікому й їх розмінували. Перед вторгненням генералу передали дві групи саперів, він давав наказ негайно мінувати – деякі мости підірвали, одна група мінерів загинула (Про прорив росіян з Криму, мінування Чонгару, втрату Мелітополя: таймер 32.53). Ніяких мінних полів і загороджень після 2014 р. не знімали. Наявні мінні поля на мирній території

були позначені, про них знали і росіяни. Дороги не були заміновані – ними їздили, на межі з Кримом мінування було заплановане, але команди на мінування генерал не отримав (Про прорив росіян з Криму, мінування Чонгару, втрату Мелітополя: таймер 36.46).

Після вторгнення росіян радіозв'язок «ліг відразу», два взводи морських піхотинців знали, як діяти і почали самостійний відхід у район зосередження. Користувались мобільним зв'язком, 59-а бригада через швидке просування ворога не вийшла на оборонні рубежі і війну зустріла на полігоні біля Олешок. Генерал дав команду перейти до оборони там, де знаходяться. Це було виконано частково, і далі під натиском противника бригада почала відходити на лівий берег Дніпра (Про прорив росіян з Криму, мінування Чонгару, втрату Мелітополя: таймер 39.05). Це твердження дещо розходиться в деталях з повідомленнями Пісні, але сутність залишається.

Генерал уточнив, що 24 лютого 2022 р. противник наступав угрупованнями з 22-го армійського корпусу у повному складі, дивізії 58-ої армії і до половини 7-ої Новоросійської десантно-штурмової дивізії, що давало ворогу абсолютну перевагу. Діяв також повітряний компонент (десь 140 літаків, 60 вертольотів), причому наше ППО в перший день ніяк себе не проявило (Про прорив росіян з Криму, мінування Чонгару, втрату Мелітополя: таймер 42.29).

Щодо оборони Херсона, то генерал вважає, що Дніпро є стратегічним рубежем оборони і потребує відповідного угруповання. Сподіватись, що наявні сили ЗСУ могли утримати росіян у Херсонській області і ще утримуватимуть Дніпро «м'яко кажучи неправильно», тобто по Дніпру слід було завчасно створити стратегічний рубіж оборони хоча б на ділянках Очаків – Антонівський міст і в районі Каховської дамби. Чому не зробили – він не знає. «По стабілізаційній операції я відповідав за ці ділянки [Херсонщини], по оборонній – то вже не моя територія, бо кордон його території проходив по лівому берегу Дніпра». І «чия це територія» генерал не знає, бо це «стратегічні плани» (Про прорив росіян з Криму, мінування Чонгару, втрату Мелітополя: таймер 46.33).

На питання кореспондента, що «Ніхто не може знайти кінців – що трапилось з Херсоном?», генерал наголошує, що він не мав сил і засобів для ведення навіть стабілізаційної операції, не те, що на оборону Херсона. Зокрема, не міг вплинути на мінування переправ через Дніпро, не мав вибухівки для підрипу Антонівського мосту (а це декілька тонн), не мав відповідних технічних засобів. Мости через Дніпро не були заміновані (Про прорив росіян з Криму, мінування Чонгару, втрату Мелітополя: таймер 47.01).

З 59-ої бригади генерал перекинув під Мелітополь найкращий 9-й мотопіхотний батальйон, його штаб за планом пересувався в Лепетиху, але після захоплення російським десантом Антонівського мосту, штаб вийшов на Василівку в район Мелітополя, що дозволило зберегти штаб й управління військами. Далі генерал діяв на Мелітопольському напрямку. З цікавого – «влада Мелітополя лежала на землі», ніякого спротиву організовано не було (Про прорив росіян з Криму, мінування Чонгару, втрату Мелітополя: таймер 52.02).

На Каховську дамбу росіяни вийшли вже в перший день війни, причому з танкового батальйону 59-ої бригади одна рота пішла на Скадовськ для блокування морського десанту, рота Є. Пальченка пішла на Нову Каховку, але згодом повернулася у Херсон і прийняла бій, про це докладно розповів Є. Пальченко.

Щодо загальної оцінки ситуації на Півдні – ворога чекали, розробили плани оборони і противник діяв так, як передбачали – захоплення мостів, переправ на Дніпрі, удар по Мелітополю і Маріуполю для створення сухопутного коридору з Кримом. Для оборони Півдня не вистачало сил і засобів, на 24 лютого 2022 р. ЗСУ були в «мирних штатах», не було створено необхідних для оборони додаткових формувань: зі складу Сухопутних військ десь 12 бригад були на Донбасі, резерви, слід було прикрити Київ, Харків і Чернігів. Тому на Південь сил не вистачало. Генерал вважає, що перед 24 лютого 2022 р. слід було провести мобілізацію та оголосити воєнний стан або провести «навчання» сил ТРО і зібрати бригади ТРО та «вивести в райони оборони». Генерал знає про слідчу справу щодо подій на Півдні, його опитували слідчі «поки що як свідка» (нервово посміхається). Генерал зазначає, що слід провести перевірку й аналіз щодо дій не лише на Півдні, а й по всьому фронту. І суспільство з часом визначиться, «хто був правий і хто не правий, хто міг і не міг,

хто повинен був щось робити і хто міг, але не зробив» (Про прорив росіян з Криму, мінування Чонгару, втрату Мелітополя: таймер 56.50). До цих слів генерала додати нічого.

7. Висновки

Підсумовуючи, зазначимо, що свідчення військових (сержанта, лейтенанта і генерала) щодо оборони Херсона дозволяють значно уточнити наше розуміння не лише перебігу, але й причин складних і неоднозначних подій 24 лютого – 1 березня 2022 р. у Таврії та Херсоні. У розповіді Івана Сестриватовського проглядається «окопна» і «солдатська» правда про події на Чонгарі в день початку повномасштабної російської агресії – підготовка виявилася недостатньою, мости не були підірвані. «Лейтенантська правда» Героя України Євгена Пальченка дозволяє аргументовано говорити про професіоналізм, героїзм, відчайдушність наших захисників. Свідчення генерала Андрія Соколова залишають неоднозначні враження. «Генеральська правда» переносить нас з тактичного на оперативно-стратегічний, навіть більше стратегічно-політичний рівень оцінок подій. Так, ЗСУ на Півдні мали плани прикриття й оборони Півдня, але під ці плани не було мінімально необхідних сил. Очевидно, що ситуацію могли і мали змінити випробувані історією заходи напередодні 24 лютого 2022 р. – введення воєнного стану для можливості військовим діяти, а не спостерігати, проведення мобілізації для переведення армії у стан війни, оскільки ЗСУ мирного часу абсолютно уступали ворогу і не мали шансів захистити Південь і зокрема Херсон. Не було вжито й мінімально необхідних заходів для реального створення ТРО і мобілізації населення за прикладом Києва.

Втім це лише свідчення військових в умовах преси цензури і відкритої кримінальної справи щодо подій на Півдні України. Реконструкція подій в Херсоні і навколо міста в лютому 2024 р. лише починається.

Література:

1. Збройні сили України : *сайт*. URL: <https://www.zsu.gov.ua> (дата звернення: 11.03.2024).
2. Генеральний штаб ЗСУ / General Staff of the Armed Forces of Ukraine. URL: https://www.facebook.com/GeneralStaff.ua/?locale=uk_UA (дата звернення: 11.03.2024).
3. Віталій Портников. URL: <https://www.youtube.com/@portnikov> (дата звернення: 11.03.2024).
4. Плохий С. Російсько-українська війна: повернення історії / пер. з англ. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 400 с.
5. Головка В. Вторгнення. 2022. Широкомасштабна агресія Росії проти України. Київ : Інститут історії України НАН України, 2023. 602 с.
6. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (лютий – березень 2022 р.). Київ : МО України, 2022. 112 с.
7. Херсон здали або захищали? Бій, за який Зеленський дав «героя». Інтерв'ю танкіста Пальченка : *сайт НикВести НД*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=b2vUvAyPUjo>. (дата звернення: 11.03.2024).
8. Герой України Євген Пальченко: про звання, побратимів та рідних. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Bosf0nPwuLo>. (дата звернення: 11.03.2024).
9. Чому не підірвали мости на Чонгар? Розповідає військовий, який намагався це зробити. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0PN2j2cCn6o>. (дата звернення: 11.03.2024).

10. Хто здав Чонгар? Буданов і Малюк натякають на зрадників #шоубісики. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NxtdwpPZVEg> (дата звернення: 11.03.2024).
11. Герой України Пальченко про оборону Херсона, російську армію та майбутню перемогу. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=f5ZDIR8-B4w> (дата звернення: 11.03.2024).
12. Генерал Марченко: «Херсон здали свідомо»: Ексклюзивне інтерв'ю @DWUkraine. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8GPMaQamSQY> (дата звернення: 11.03.2024).
13. Про прорив росіян з Криму, мінування Чонгару, втрату Мелітополя – Соколов. VII. Інтерв'ю. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2Iobk1NWbjw> (дата звернення: 11.03.2024).

References:

1. Zbroini syly Ukrainy: Sait [The Armed Forces of Ukraine: Website]. Retrieved from: <https://www.zsu.gov.ua> (Last accessed: 11.03.2024) [in Ukrainian].
2. Heneralnyi shtab ZSU / General Staff of the Armed Forces of Ukraine. [General Staff of the Armed Forces of Ukraine]. Retrieved from: https://www.facebook.com/General-Staff.ua/?locale=uk_UA (Last accessed: 11.03.2024) [in Ukrainian].
3. Vitalii Portnykov [Vitalii Portnikov]. Retrieved from: <https://www.youtube.com/@portnikov> (Last accessed: 11.03.2024).
4. Plokhii, S. (2023). Rosiisko-ukrainska viina: povernennia istorii. Kharkiv: Knyzhkovyi klub “Klub Simeinoho Dozwillia” [in Ukrainian].
5. Holovko, V. (2023). Vtorhnennia. 2022. Shyrokomashtabna ahresiia Rosii proty Ukrainy [Invasion. 2022. Russia's large-scale aggression against Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Voienno-istorychnyi opys rosiisko-ukrainskoi viiny (liutyi – berezen 2022 r.). (2022) [Military and Historical Description of the Russian-Ukrainian War (February – March 2022)]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Kherson zdaly abo zakhyschaly? Bii, za yakyi Zelenskyi dav “heroia”. Interviu tankista Palchenka: Sait NykVesty ND [Was Kherson surrendered or defended? The battle for which Zelensky gave a “hero”. Interview with tanker Palchenko]. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=b2vUvAyPUjo> (Last accessed: 11.03.2024). [in Ukrainian]
8. Heroi Ukrainy Yevhen Palchenko: pro zvanntia, pobratymiv ta ridnykh. [Hero of Ukraine Yevhen Palchenko: about his rank, comrades-in-arms and family]. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=Bosf0nPwuLo> (Last accessed: 11.03.2024) [in Ukrainian]
9. Chomu ne pidirvaly mosty na Chonhar? Rozpovidaie viiskovy, yakyi namahavsia tse zrobyty [Why were the bridges to Chongar not blown up? A soldier who tried to do it tells]. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=0PN2j2cCn6o> (Last accessed: 11.03.2024) [in Ukrainian]
10. Khto zdav Chonhar? Budanov i Maliuk natiakaut na zradnykiv #shoubisyky [Who surrendered Chongar? Budanov and Malyuk hint at traitors #showbizyky]. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=NxtdwpPZVEg> (Last accessed: 11.03.2024) [in Ukrainian].
11. Heroi Ukrainy Palchenko pro oboronu Khersona, rosiisku armiiu ta maibutniu peremohu [Hero of Ukraine Palchenko about the defence of Kherson, the Russian army and the future victory]. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=f5ZDIR8-B4w> (Last accessed: 11.03.2024) [in Ukrainian].
12. Heneral Marchenko: “Kherson zdaly svidomo” [General Marchenko: “Kherson was surrendered deliberately”: Exclusive interview with @DWUkraine]. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=8GPMaQamSQY> (Last accessed: 11.03.2024) [in Ukrainian].
13. Pro proryv rosiian z Krymu, minuvannia Chonharu, vtratu Melitopolia – Sokolov [Sokolov about the Russian breakthrough from Crimea, Chongar mining, and Melitopol loss]. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=2Iobk1NWbjw> (Last accessed: 11.03.2024) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.04.2024
The article was received 29 April 2024

УДК 314/316-044.357:341.223.1(477.72-25)
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2024-46-3>

ЦИВІЛЬНИЙ СПРОТИВ У ХЕРСОНІ ТА ОБЛАСТІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ В БЕРЕЗНІ – НА ПОЧАТКУ КВІТНЯ 2022 РОКУ

Кузовова Наталя Миколаївна,
*кандидат історичних наук, доцент,
Херсонський державний університет
e-mail: kuzovovanatala@gmail.com
orcid.org/0000-0002-4691-7258*

Стаття акцентує увагу на цивільному спротиві населення м. Херсона та Херсонщини в березні – на початку квітня 2022 під час російського повномасштабного вторгнення в Україну. **Мета.** У фокусі дослідження – мирні мітинги проти російської окупації, що відбулись у Херсоні, Каховці, Новій Каховці, Голій Пристані, Генічеську, Скадовську та інших населених пунктах області. Аналізуються передумови проведення мирних акцій як частини цивільного спротиву населення, їх перебіг і значення. У статті встановлюється хронологія основних мітингів проти окупантів, що відбулись в Херсоні та області. **Методи дослідження.** Аналізується джерельна база, що складається з оперативної інформації, поширюваної Генеральним штабом Збройних сил України у відкритих джерелах, інформації Інституту вивчення війни (Institute for the Study of War, ISW), засобів масової інформації, свідчень очевидців та учасників подій. **Результати дослідження.** З'ясовано основні передумови виникнення цивільного спротиву в Херсоні та області, мотивацію учасників спротиву, форми та хронологію спротиву, види протидії російській окупаційній владі мітингам, причини припинення мітингів як форми спротиву та їх значення. **Висновки.** Повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 р. супроводжувалось масовими жертвами серед населення Херсона та області, спричинило руйнування цивільної інфраструктури і житла, мало на меті загарбання українських територій та розгортання плацдарму для подальшого наступу на Україну. Це спровокувало в березні 2022 р. масові акції протесту цивільного населення, що охопили всю область, і тривали до початку квітня 2022 р. Мирні виступи проти військової агресії не спинили провокації окупантів, залякування мітингарів за допомогою зброї, арештів та катувань. Збільшення контингенту російських військових у Херсоні та області перевели спротив із публічного в непублічний формат, що мав своїм завданням здійснювати підтримку діям ЗСУ на фронті. Цивільний спротив у Херсоні та області відіграв важливу роль: надихав українців до подальшого опору окупантам, став частиною опору російській агресії українського народу подібно до Руху Спротиву під час Другої світової війни, що боровся з нацизмом.

Ключові слова: російсько-українська війна, цивільний спротив, окупація, мітинг, протест.

CIVIL RESISTANCE IN KHERSON AND THE REGION DURING THE RUSSIAN OCCUPATION IN MARCH – EARLY APRIL 2022

Kuzovova Natalia Mykolaivna
*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Kherson State University
kuzovovanatala@gmail.com
orcid.org/0000-0002-4691-7258*

The article focuses on the civil resistance of the residents of Kherson and Kherson region in March – early April 2022 during the Russian full-scale invasion of Ukraine. **Objective.** The study focuses on peaceful demonstrations against the Russian occupation that took place in Kherson, Kakhovka, Nova Kakhovka, Gola Prystan, Genichesk, Skadovsk and other settlements of the region. The author analyzes the preconditions for peaceful actions as part of the civil resistance of the population, their course and significance. The article establishes the chronology of the main demonstrations against the occupiers that took place in Kherson and the region. **Research methods.** The source base is analyzed, consisting of operational information disseminated by the General Staff of the Armed Forces of Ukraine in open sources, information from the Institute for the Study of War (ISW), the media and eyewitness accounts of participants in the events. Results of the study: the main prerequisites for the emergence of civil resistance in Kherson and the region, the motivation of the resistance participants, the forms and chronology of resistance, the types of opposition to the Russian occupation authorities to the demonstrations, the reasons for the termination of the demonstrations as a form of resistance and their significance. **Conclusions.** The full-scale Russian invasion of February 24, 2022, was accompanied by mass casualties among the population of Kherson and the region, caused the destruction of civilian infrastructure and housing, and was aimed at seizing Ukrainian territories and deploying a bridgehead for a further offensive against Ukraine. This provoked mass protests by the civilian population in March 2022, which spread throughout the region and lasted until early April 2022. Peaceful protests military aggression did not stop the occupiers' provocations, intimidation of protesters with

weapons, arrests, and torture. The increase in the number of Russian troops in Kherson and the region turned the resistance from a public to a non-public format, which was intended to support the actions of the Armed Forces at the front. The civil resistance in Kherson and the region played an important role: it inspired Ukrainians to further resist the occupiers, and became part of the Ukrainian people's resistance to Russian aggression, similar to the Resistance Movement during World War II, which fought against Nazism.

Key words: Russian-Ukrainian war, civil resistance, occupation, demonstration, protest.

1. Вступ

Цивільний спротив під час окупації – актуальна тема, що породжує більше питань, ніж відповідей: чому одні суспільства чинять жорстокий та тривалий спротив, інші – взагалі не опираються іноземній окупації? Дослідник Сімон Коллард-Векслер вважає, що найтриваліший та найкривавіший опір окупантам чинять, керуючись не національними поглядами, а у відповідь на таку саму жорстокість до населення та виявлення намірів агресора залишитись на окупованих територіях назавжди (Collard-Wexler, 2013). Виходячи з цього твердження, преференції колаборантам та обіцянки населенню залишити його у спокої нічого не вирішують у частині припинення спротиву, коли йдеться про військову присутність, порушення прав і свобод людини та реалізацію загарбницьких планів агресора. Навпаки, спротив українців буде продовжуватись і буде набирати нових форм, поки триває російська агресія на українській території. Прикладом цього є цивільний спротив у Херсоні. Війни XXI ст. кидають нові виклики своєю жорстокістю стосовно цивільного населення, але також свідчать про те, що уроки попередніх воєн та їхніх жакливих наслідків не були засвоєні. Зокрема, країною, що присвоїла собі титул «переможниці фашизму» та «рятівниці Європи та світу». На думку Тетяни Маляренко та Бориса Кромича, розглядаючи події сучасної українсько-російської війни, ми мусимо звернути увагу на досить давні методи ведення війн, котрим, здавалось, уже не буде місця у цивілізованому світі, «повернення до «старих» (імперських, колоніальних) війн, спрямованих на захоплення територій і ресурсів сусідньої держави, насильницьку асиміляцію її населення» (Malyarenko & Kormych, 2023: 220–237). Характер таких військових дій вкрай жорстокий через те, що загарбник розглядає захоплені території як ресурс – людський та матеріальний, для досягнення своїх колоніальних та імперських цілей, які кожного разу потребуватимуть пролонгації та ставатимуть ще більш амбітними, до самого скону імперії або її модернізації. Сам факт варварського та нецивілізованого акту насилля відкриває бездонну скриньку Пандори для виявів спротиву, наслідки яких годі уявити.

Мета дослідження – проаналізувати вияви цивільного спротиву, а саме мирні мітинги мешканців Херсона, Каховки, Нової Каховки, Голої Пристані, Генічеська, Скадовська та інших населених пунктів проти російської окупації: передумови,

перебіг та значення; встановити хронологію основних мітингів проти окупантів, що відбулись у Херсоні та області. **Методи дослідження.** Проаналізовано джерельну базу, що складається з оперативної інформації Генерального штабу Збройних сил України та Оперативного командування «Південь» у відкритих джерелах, матеріалів та інформацій Інституту вивчення війни (Institute for the Study of War, ISW) про початок повномасштабного російського військового вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р., повідомлень засобів масової інформації, свідчень очевидців та учасників подій.

2. Херсон та Херсонщина в перші дні повномасштабного вторгнення російської армії 24 лютого 2022 р.

Після повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. Херсон одразу опинився під загрозою захоплення. ISW вважав, що просування з Півдня дозволить російським військам ізолювати українські сили, що перебували в активній обороні на Півночі та Північному Сході, та оточити Маріуполь (Taylor, 2022). Попередній ракетний обстріл о 5 годині ранку уразив аеродроми Чорнобаївки, об'єкти військової інфраструктури в Новій Каховці, Таврійську та Каховці на Херсонщині («Карта утренних ударов...», 24.02.2022). Очевидці зафіксували проліт однієї з ракет з тимчасово окупованої території АР Крим (ТОТ АР Крим) («Крылатая ракета над Херсонской областью», 24.02.2022). Проникнення російських військ супроводжувалось обстрілами ракетними системами залпового вогню позицій прикордонників зі сторони Криму («З окупованого півострова відбувся рух російської військової техніки». Державна прикордонна служба України, 24.02.2022). Зокрема, надійшли відомості про загибель щонайменше одного прикордонника на позиціях прикордонної служби України біля с. Преображенка в Херсонській області («В результаті обстрілу...». Державна прикордонна служба України, 24.02.2022). Внаслідок хаотичного вогню з боку російських військ по прикордонних населених пунктах із систем «град» руйнування зазнали житлові будинки мешканців у с. Чонгар («Армия РФ стреляет по гражданским объектам в Украине! Чонгар, разрушенный жилой дом», 24.02.2022).

Одразу з масованими обстрілами значні військові сили російської армії почали просування в бік південноукраїнських міст. За інформацією Державної прикордонної служби України,

російська техніка на своєму шляху мала бої із ЗСУ в районі населених пунктів Великі Копані та Іванівка та застосовувала артилерію та авіацію для прикриття наступу. Так, прикордонний пункт у Скадовську був обстріляний з вертольотів (Гулійчук, 2022). Була атакована військова частина в с. Нова Збур'ївка, в результаті чого виникла пожежа, та ДПРЧ у м. Олешки («Оперативне повідомлення МВС України на 14 год. 00 хв. Національна поліція України, 24.02.2024»). Судячи з відео, що надсилали місцеві мешканці, та наслідків пошкоджень ліній електропередачі, протягом 24 лютого 2022 р. російська армія вела обстріли шляхів сполучення у Генічеському районі, поблизу смт Новотроїцьке, Чаплинка, Велика Лепетиха («В Великой Лепетихе Волга въехала в воронку посреди дороги», 25.02.2024), лівобережної частини Херсонського району, просуваючись у сторону Правобережжя. У Генічеському районі було підірвано другий міст на Арабатську стрілку («Мост на Генічеську», 24.02.2024).

Раптовий та жорстокий напад російських військ зруйнував мирне життя українців та поміж інших почуттів – страху, розпачу – викликав обурення брутальними нападниками. Одним з перших виявів спротиву цивільного населення став діалог генічанки з російським військовим, одним з багатьох солдат, котрі принесли війну в мирне місто: «Вы пришли на нашу землю, какого хрена, вы пришли с оружием... – Кто вам сказал? – Возьмите семечки в карман сырые, чтоб хоть подсолнухи проросли, когда вы здесь ляжете. – Наш разговор ни к чему не приведет. – Положите семечки в карман... – Это ничего не решит...» («Вы пришли на нашу землю». Женичанка в Генічеське (Херсонская обл.) встречает русских солдат. 24.02.2024). Це не було нав'язування звичної для росіян ментальності: «Ми нічого не можемо змінити», це була позиція російського військового командування до населення окупованих територій, думка яких не цікавила, а саме їхнє життя вважалося не важливим порівняно з військовими цілями. Жінку згодом захопили в полон, змусили перепросити на камеру та звинуватили в екстремізмі. Але це було набагато пізніше, майже через рік після визволення Херсона, коли окупаційна влада закріпилася у Генічеську та шукала нові об'єкти для репресій (Лукашевська, 2023).

Невимовні страждання мешканців Херсонщини мало турбували російських військових, що проводили наступальну операцію. Найгірша ситуація для населення склалася у с. Козацькому, Веселому (Правий берег) та сел. Антонівка (передмістя Херсона), що опинилися під постійним обстрілом російських військ. Ще вдень 24 лютого 2022 р. російська армія захопила Каховську ГЕС та адміністративну будівлю Північно-Кримського каналу (Мокляк, 24.02.2022).

До вечора присутність техніки російських військ зафіксована в Генічеську, Каховці, Новій Каховці, Олешках.

У цей час у Херсоні 24 лютого 2022 р. відповідно до розпорядження Голови Національної поліції України Ігоря Клименка ветеранам МВС видали зброю («Оперативне інформування МВС...». Міністерство внутрішніх справ України, 24.02.2022). Також було припинене залізничне сполучення між Херсоном та Миколаєвом. Речники Херсонської ОДА вже 24 лютого стверджували, що російські війська взяли під контроль усе лівобережжя області. Це могло деморалізувати населення, бо не відповідало дійсності, оскільки в більшості міст і сіл продовжували функціонувати органи державної влади і місцевого самоврядування, що згодом підтвердила сама ОДА. Прикре враження справила новина, що керівництво ОДА, МВС та СБУ покинули Херсон. Але у місті залишився мер Ігор Колихаєв, котрий продовжував виконувати обов'язки, пов'язані із забезпеченням життєдіяльності комунальних структур. Він подав добрий приклад іншим очільникам місцевих органів влади, щоб вони опанували себе і продовжили свою роботу («Мэр Херсона заявил, что находится на своём рабочем месте, а над горсоветом реет знамя Украины ...», 24.02.2022).

Наступного дня, 25 лютого 2022 р., росіяни розмістили в Новій Каховці та Таврійську артилерію і просто з житлових кварталів обстрілювали Козацьке та Шилову Балку (Білоус, 25.02.2022). Ще 24 лютого була обстріляна Антонівка та зруйнований газогін, селище залишилось без світла, газу та водопостачання.

Незважаючи на значні військові сили ворога, підтримку артилерії та авіації через дві доби стало очевидно, що російська армія застрягла під Херсоном, а її швидке просування зупинене («Как пишут – российские войска на подступах к Херсону», 25.02.2022). Російське командування не мало чіткого плану дій, як відновити свій блискавичний наступ та мусило думати про перегрупування військ, зустрівши шалений опір українських захисників. Вочевидь, основним планом був прорив на правобережжя в сторону Миколаєва. Зустрівши опір, російська армія зупинилася та мала час для виявлення жорстокості до місцевого населення, що намагалось пересуватись автомобільними шляхами. Тепер цивільний транспорт розстрілювався, і дороги вкрилися покинутими та спаленими автівками мирних жителів, що недбало зсувалися на узбіччя («Окупанти стреляют по гражданским машинам под Херсоном», 25.02.2022; «Под Херсоном медики везли раненого. Окупанты подбили «скорую», 26.02.2024). 25 лютого ворог здійснив невдалу спробу висадити вертолітний десант у Миколаєві («Николаев: высадка десанта в черте города», 25.02.2022),

тому актуальним залишалось наземне сполучення, на перешкоді якого перебували оборонці Антонівського мосту.

З 25 лютого 2022 р. заклади освіти були відправлені на двотижневі канікули. Багато мешканців Херсонщини втратили можливість потрапити на роботу, оскільки мешкали на тому березі Дніпра і навпаки. На території Херсонської територіальної громади запровадили комендантську годину – з 22:00 до 06:00.

У ніч з 25 на 26 лютого російський наступ активізувався по всіх напрямках, під загрозою опинилась столиця України – Київ. Одночасно ворог посилив обстріли в напрямку Херсона та розпочав новий штурм. Російські війська чинили шалений тиск у районі Антонівського мосту та Антонівки, а окремі одиниці військової техніки прорвались до Миколаєва («Херсон, Антоновський мост», 25.02.2022). У цей час херсонці намагались урятуватись в укриттях та підвалах, де помирали люди та народжувались діти (Мащенко, 26.02.2022).

Основною метою російської армії на поточний момент стало захоплення Миколаєва. У разі невдачі ворог планував обійти місто та просуватись вперед, захопити Південноукраїнську АЕС, та підсилити свій наступ на Київ. Одночасно російська армія просунулась через Мелітополь у Бердянськ у бік Маріуполя та підійшла до Енергодара, де розташована Запорізька АЕС («Колона російських окупантів помічена в 30 км від Енергодара», 26.02.2022).

Проте південний напрямок не виявився для російської армії успішним. Хоча 26 лютого через Антонівський міст прорвалася російська техніка, і на підході до нього просувалися великі колони («Херсонская область», 26.02.2022), вночі вони були знищені ударами байрактарів між Херсоном і Миколаєвом (Кізілова, 27.02.2022).

У цей день у селах і містах різних регіонів України, куди увірвались механізовані колони окупантів, що прагнули захопити Київ та якомога більше української землі, беззбройні мешканці поодинокі та групами намагались зупинити військових та не дати просунутись далі, проводячи стихійні мітинги та закриваючи шлях собою («Тікають с#ки»..., 26.02.2022). Так само на Херсонщині підлітки скидають російський прапор, встановлений на вищій поблизу Чонгара («Ребята снимают русский флаг в Чаплинке Херсонской области», 26.02.2022).

27 лютого 2022 Херсон був повністю оточений ворогом. Протягом 24–27 лютого лише в Херсонському районі внаслідок військових дій було поранено 93 людини, з них 40 військових, 53 цивільних та шестеро дітей; загинуло 18 людей, з них 12 військових, четверо цивільних, двоє дітей (Іванова, 27.02.2022). Було вирішено

евакуувати людей з Антонівки, а у селах Козацькому та Веселому розпочалась гуманітарна катастрофа: не було світла, води, закінчились їжа та медикаменти. Ці села опинились під обстрілами в результаті наступальних дій російської армії та перекриття переїзду через Каховську ГЕС, де росіяни розстрілювали всіх, хто намагався врятуватись з-під обстрілів чи врятувати родину (Білоус, 28.02.2022). Херсонці вирішили не здаватись («Херсон окружен окупантами. Но наши сдавать город не собираются», 27.02.2022). Проте тоді російська армія не зупинялась ні на хвилину. Миколаїв на вечір відбив ворога, що здійснив спробу зайти в місто. З першого дня війни росіяни практикували тактику не заходити у південні міста, а по можливості обходити їх. Очевидно, в російській армії, що планувала швидкий наступ, не було для цього ресурсів. Обійти Херсон географічно було неможливо, тому місто з перших днів війни опинилось у центрі бойових дій та зазнало руйнувань інфраструктури і житла, що супроводжувалося масовими жертвами серед цивільного населення (Риба, 2024).

3. Цивільний спротив: причини та хронологія

Російські війська прокладали собі дорогу навпростець, не рахуючись із тим, що це відбувається серед 300-тисячного міста. Херсон був для них ландшафтом, не більш реальним, ніж декорація у комп'ютерній грі, позначкою на мапі війни.

Ситуація докорінно змінилась, коли просування в миколаївському напрямку було заблоковане українськими військами. Відтоді ворог зосередився на Херсоні. На той час херсонці вже вжили заходів щодо цивільної оборони. Зокрема, побудували блокпости на в'їзді в передмістя, запровадили так звану «муніципальну варту» в Херсоні та обходи вулиць з метою запобігання мародерству («У Херсоні створюють дружини з охорони громадського порядку», 25.02.2022). Фактично цивільна оборона та спротив були відокремлені та відрізані від військових, не володіли зброєю, не отримували інформації про хід військових дій та стан на фронті інакше, ніж з відкритих джерел (Оперативна інформація станом на 18.00 01.03.2022 щодо російського вторгнення. Генеральний штаб ЗСУ, 01.03.2022).

Вночі 1 березня 2022 р. імпровізовані блокпости містян та мешканців передмістя були атаковані росіянами із застосуванням кулеметів та гранатометів. Цей напад супроводжувався значними людськими жертвами, особливо серед ТРО в Бузковому парку («Сиреневый парк по ул. Нефтяников в Херсоне, 1 марта 2022 год», 01.03.2022). Застосування такої кількості озброєння проти невеликої групи людей мало стати засторогою для всіх, хто чинив збройний опір окупантам, проте не досягло очікуваного результату, оскільки жорстокість війни вже стала



**Руйнування цивільної інфраструктури Херсона в перші дні російського вторгнення, 24–28 лютого 2022 р.
Фото та фрагменти відео з місцевих телеграм-каналів**

моторошним повсякденням. Люди, доведені до відчаю, виявили свою здатність до відчайдушних вчинків, відкривали у собі нові сили для опору та нові шляхи для його реалізації.

Саме тому мирні акції протесту набули такого поширення. Людям не було що втрачати, вони хотіли боротися, використовуючи всі наявні можливості. Водночас в окупантів не було досить ресурсів, щоб припинити протести. На момент початку протестів російські військові мали вирішувати численні проблеми, пов'язані з провалом

«бліц-кригу». І херсонці повною мірою скористались цим.

Хронологія мітингів у Херсоні.

1 березня – російські війська заходять у Херсон. Відбувається збройне протистояння з Херсонською ТРО.

2 березня – перший мітинг. Люди поодинокі і невеликими групами приходили до російських військових, що зайняли позиції біля ОДА, намагались пояснити, що росіяни коять злочин на території України.



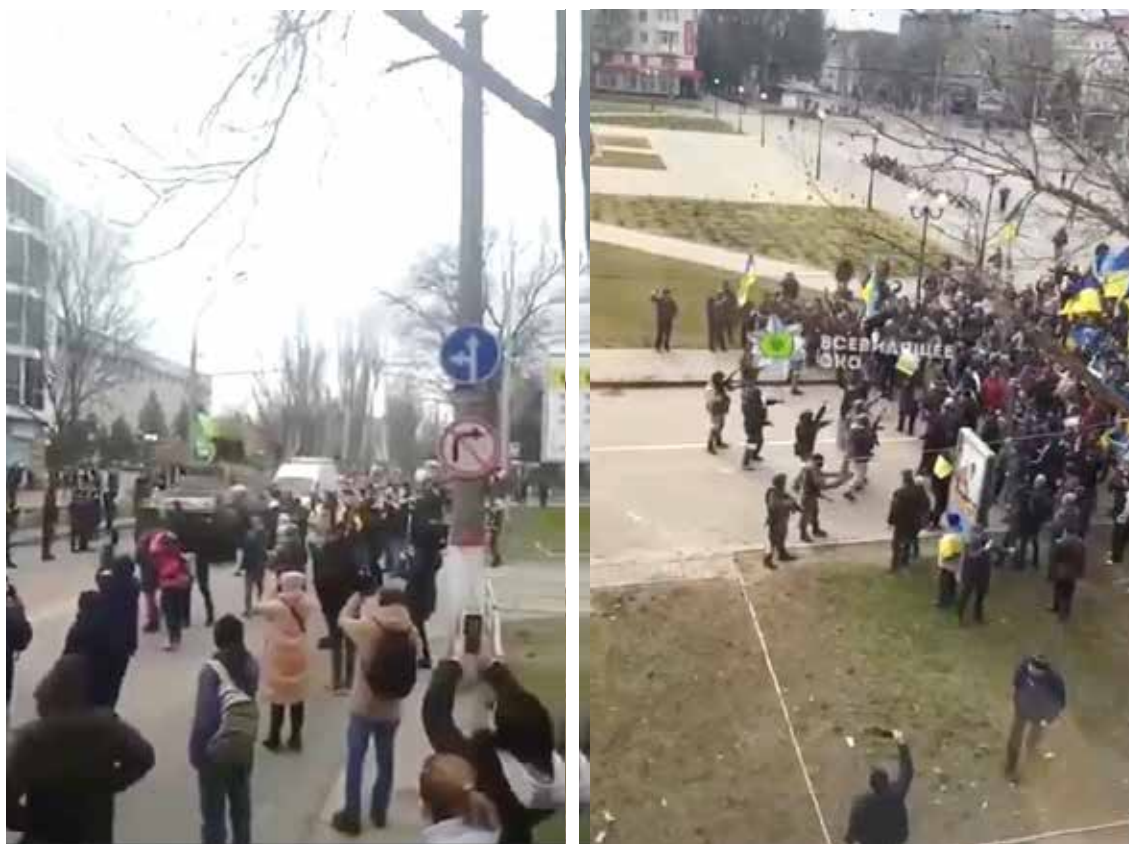
**Російський військовий забрав український прапор в учасників мітингу в Херсоні. 2 березня 2022 р.
Фрагмент відео з херсонських телеграм-каналів**



Мітингар забирає назад українські прапори в російських військових. Херсон, площа Свободи. 2 березня 2022 р. Фрагмент відео з херсонських телеграм-каналів



Мітингар з українським прапором заплигує на російський бронетранспортер, що рухається проспектом Ушакова (тепер – проспектом Незалежності)



Херсон, 5 березня 2022 р. Фрагмент відео з херсонських телеграм-каналів.
Мітингари вітають поліцейського з українським прапором на російському бронетранспортері на проспекті Ушакова. Російські військові стріляють у повітря, намагаючись розігнати мітинг на площі Свободи. Херсон, 5 березня 2022 р. Фрагмент відео з херсонських телеграм-каналів

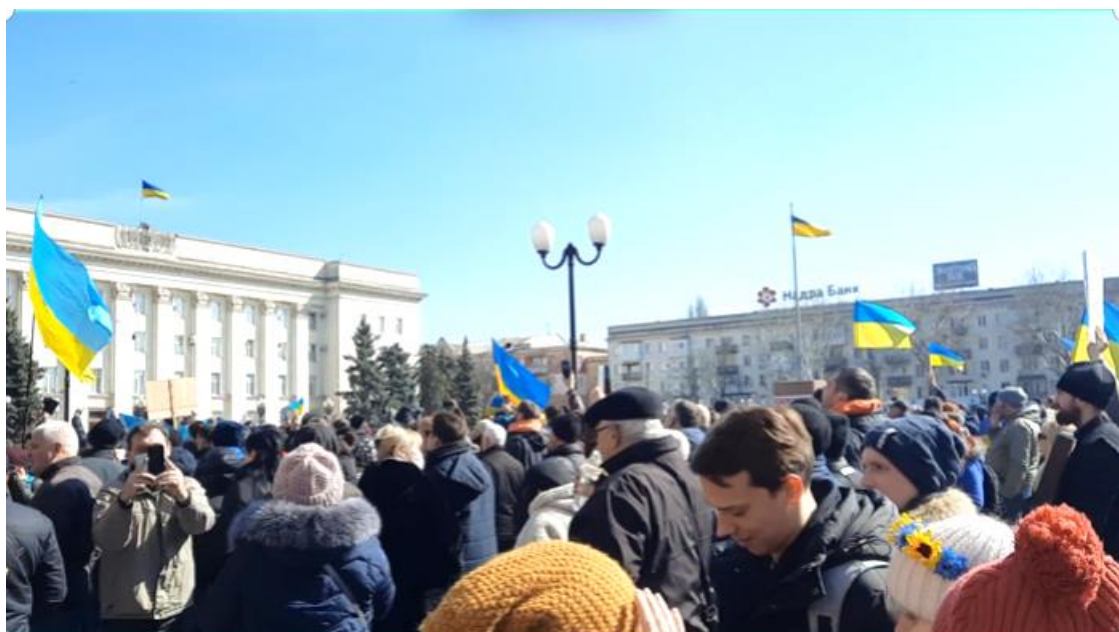
4 березня – мітинг проти фальшивого милосердя, містяни обурились подачками: росіяни розмістили машини з гуманітаркою біля ОДА, щоб зняти пропагандистський кліп, але в них не вийшло.

5 березня – відбувся масовий кількатисячний мітинг у Херсоні під гаслом «Додому» (Білий. Прямая трансляція мітингу в Херсоні 5 березня 2022 р., 05.03.2022). Цей мітинг привернув увагу міжнародної спільноти до подій у Херсоні та цивільного спротиву херсонців (War in Ukraine: Thousands march in Kherson against occupiers, 05.03.2022).

6 березня – мітинги в Херсоні надихнули Каховку, Нову Каховку Генічеськ та інші населені

пункти, там відбуваються масові мітинги. Херсон отримує звання місто-герой («У Новій Каховці багатотисячний мітинг проти російських окупантів», 06.03.2022; «Каховка», 06.03.2022).

7 березня – мирні акції проти окупантів відбулися у Херсоні, Каховці, Новотроїцькому, Білозерці, Каланчаку, Новоолексіївці, Іванівці, Чаплинці, Скадовську («Іванівка – це Україна», 07.03.2022; «Новотроїцьке», 07.03.2022; «Скадовськ – це Україна», 07.03.2022; «У Чаплинці відбувся мирний мітинг проти російських окупантів», 07.03.2022; «Каховка», 07.03.2022). У Херсоні вперше винесли великий прапор – символ Соборності України («Херсон», 07.03.2022).



Мітинг на площі Свободи. Херсон, 13 березня 2022 р.
Фрагменти відео Н. Кузовової

У Чаплинці російські військові відкрили вогонь по мітингарях і поранили двох осіб («В захваченной Чапльнке Херсонской области российские военные открыли огонь по митингующим против оккупации», 07.03.2022). Окупанти зайшли в Каховку, що досі знаходилось обабіч шляхів їх пересування (Батурін, 24.04.2022).

8 березня – мітинги в Олешках, Нижніх Сірогозах, Каланчаку, Голій Пристані («У Олешках Херсонської області проходить мітинг проти окупації», 08.03.2022; «Така рідна і така поки далека Гола Пристань», 08.03.2022). З метою зупинити акції мирного спротиву російські окупанти розпочинають арешти учасників мітингів, блогерів та журналістів.

9 березня – російські війська заходять у Скадовськ, люди «зустрічають» їх мітингом з українською символікою. У Херсоні мітинг проходить біля пам'ятника Тарасу Шевченка, проти окупації та на честь дня народження українського поета (Шатілова-Погасій «Два тижні вже йде повномасштабна війна проти нас з боку «братъев-асвабдітелей», 09.02.2022).

10 березня – мітинг у Херсоні.

12 березня – посилення репресій, у Каховці росіяни викрадають журналіста Олега Батуріна (ЗМІ: у Каховці зник журналіст Олег Батурин, 12.03.2022.).

13 березня – наймасовіший мітинг у день річниці вигнання нацистських окупантів з Херсона у 1944 р., херсонці протестують проти репресій та створення так званої «ХНР». Загальна кількість учасників становила 30 тисяч осіб (10 % від населення міста). Окупанти стріляють у повітря, злякавшись ходи, що проходить просто поряд з ними. Відбувається масовий мітинг у Каховці.

14 березня – окупанти намагаються зайти в Білозерку, де їх зустрічають протестувальники («У Білозерці на Херсонщині люди не пускають окупантів у місто», 14.03.2022).

15 березня – мітинг у Херсоні. У цей час росіяни розпочали масову практику викрадення міських та сільських голів на Лівому березі.

16 березня російські окупанти увійшли до Херсонської міськради, щоб зняти пропагандистське відео для російської аудиторії. У цей день з Херсонської обласної державної адміністрації вони зняли український прапор та розпочали знищення української символіки в місті.

16 березня у Скадовську розпочався мітинг на знак протесту проти захоплення мера Олександра Яковлева, окупанти застосували сльозогінний газ, шумові гранати, стріляли в повітря, але в результаті були змушені відпустити мера.

На цей момент поступ російської армії був остаточно зупинений перед Посад-Покровським, до Миколаєва залишалось 35 км, які російській армії так і не вдалось здолати.

20 березня – відбулися мітинги в Херсоні та Каховці. Журналіста Олега Батуріна випустили з катівні.

21 березня – внаслідок провокації мітинг у Херсоні було закидано світлошумовими гранатами. Окупанти вчинили стрілянину, внаслідок розриву гранат зі сльозоточивим газом прямо в натовпі були поранені, зокрема і вогнепальною зброєю, одного з мітингарів брутально побили ногами посеред площі.

22 березня – мітинг у Херсоні зібрався знову, і знову було застосовано зброю.

23 березня – викрали директора театру Олександра Книгу.

25 березня – мітинг у Новотроїцькому.

27 березня – мітинг у Херсоні, знову було застосовано газ («Окупанти газом знову намагаються розігнати проукраїнський мітинг у Херсоні», 27.03.2022).

31 березня – мітинг у Голій Пристані з вимогою відпустити Олександра Бабіча, міського голову, викраденого російськими окупантами ще 28 березня. На поточний момент О. Бабіч перебуває в російському полоні.

3 квітня – розстріл мітингу в Каховці та викрадення чотирьох протестувальників (двох з них відпустили 5 квітня) («росіяни відкрили вогонь по мирному мітингу в Каховці», 03.04.2022). У Херсоні через провокації вирішили проводити мітинги біля пам'ятника Шевченка. У місті та області проводяться обшуки, окупанти вдираються до осель, викрадають людей. Не маючи можливість посунути лінію фронту, російська армія перебувала в активній обороні, зокрема, в оточенні вороже налаштованого населення. Поступово мітинги змінюють інші форми опору.

Мотивація учасників мітингів у Херсоні

– Антивоєнна: особисто сказати своє слово проти війни як абсолютного зла та її провідника – російського уряду та російської армії.

– Патріотична: навіть опинившись в оточенні ворога, херсонці прагнули підтримати всіх українців, не дарма одним з лозунгів стало гасло «Одна, єдина, соборна Україна».

– Психологічна: застосування мобілізаційних практик виживання, прагнення до позитивного та конструктивного спілкування з однодумцями, вихід з полону інформаційної істерії – бажання побачити реальність на власні очі. Також втрата інстинкту самозбереження та втрата страху внаслідок стресу.

– Досвід: іншого разу може не бути, поки армія ворога зайнята своєю наступальною операцією і не може контролювати місто.

Мотивація та досвід дозволяли мешканцям Херсона долати вплив та протистояти провокації, що вчинені російською владою, щоб залякати або спровокувати активних мешканців міста.

Так, у перші години вторгнення для залякування населення поширювались чутки про звалтованих росіянами дівчат, щоб жінки боялися, а чоловіки охороняли свої родини, не виходячи з дому. Ці чутки одразу спростували лікарі міської клініки, на яких посилались ті, хто їх поширював. Для розриву комунікації між городянами перша спроба заглушення мобільного та Інтернет-зв'язку відбулась 4 березня 2022 р. Але вона була провальною, оскільки окупанти самі ним користувались. Для того щоб вимкнути український зв'язок остаточно, їм довелось підірвати мобільні вишки та протягнути кабель з Криму, що вдалось реалізувати набагато пізніше. Знищення української символіки, знищення меморіалу Небесної сотні на очах мітингувальників, щоб викликати реакцію та застосувати зброю проти мітингу, частково вдалось. Але окупанти все одне збирались придушити мітинги, це була формальність. Роздача гуманітарної допомоги біля Херсонської обласної державної адміністрації, що була розрахована, як уже зазначалось, для пропагандистських зйомок російських каналів, виглядала як подачка, та обурила містян, що їх хочуть так дешево купити.

4. Значення мітингів та перспективи подальшого спротиву

Успіх мітингів у Херсоні полягав у єдності учасників, спільній мотивації. Важливу роль відіграв досвід, отриманий під час Революції Гідності щодо проведення масових заходів та самоорганізації.

Не останню роль в успішності мітингів у Херсоні мало нерозуміння російськими окупантами місцевих символів. Так, вони вибрали символом своєї присутності будівлю Херсонської обласної державної адміністрації: об'єкт, що під час Революції Гідності в Херсоні уособлював «обитель зла». Мала присутність російських військ у Херсоні через їхні плани захоплення Одеси та Миколаєва також не могла налякати мітингарів та протистояти їм. А серед колаборантів, або так званих «консервів», що використовувались для провокацій учасників мирних публічних акцій цивільного спротиву, не знайшлося жодної популярної чи значимої постаті в Херсоні. Це були невдахи і маргінали, які були не здатні чинити вплив на громадську думку, і не викликали страх навіть у супроводі озброєних російських військових.

Література:

1. "War in Ukraine: Thousands march in Kherson against occupiers", 05.03.2022. URL: <https://bbc.com/news/world-europe-60632587> (дата звернення: 11.05.2024).
2. «Армия РФ стреляет по гражданским объектам в Украине! Чонгар, разрушенный жилой дом», 24.02.2022 (скрін допису в Фейсбукі). URL: <https://t.me/hueviyherson/7231> (дата звернення: 11.05.2024).
3. «В Великой Лепетихе Волга въехала в воронку посреди дороги», 25.02.2024 (відео). URL: <https://t.me/hueviyherson/7598> (дата звернення: 11.05.2024).
4. «В захваченной Чаплынке Херсонской области российские военные открыли огонь по митингующим против оккупации», 07.03.2022 (відео). URL: https://t.me/Pravda_Gerashchenko/2473 (дата звернення: 11.05.2024).

Чому припинились мітинги як форма спротиву? Вони вичерпали свою корисність як форма спротиву, оскільки становили значну загрозу для життя і здоров'я учасників. В умовах збільшення присутності російських військ і росгвардії цивільний спротив набув інших форм – партизанської війни: бойкоту, участі у кібервійськах, допомозі ЗСУ та розвідувально-диверсійних групах.

Значення мітингів у Херсоні важко переоцінити – вони надихнули людей всієї Херсонщини та України на подальший спротив та поставили історичну крапку на так званій «Новоросії» та «руському мірі». Ми можемо зробити висновок, що помилково розглядати Херсон як проросійське місто, оскільки навіть в окупантів не було ілюзій щодо цього (Hedenskog, 2022). Це підтверджується їхньою жорстокістю та байдужістю стосовно цивільного населення Херсона та Херсонщини. Своєю чергою цивільний спротив слід розглядати не як акти громадянської непокори, а як частину Українського руху спротиву. Подібно до того, як Руху Спротиву нацистському режимові діяли в країнах Європи під час Другої світової війни.

5. Висновки

Жорстокі методи ведення війни російською армією та застосування засобів її ведення, заборонених міжнародним правом, під час повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. спричинили численні руйнування інфраструктури і житла, що супроводжувалося жертвами серед цивільного населення м. Херсона та області. Людям не було що втрачати, вони хотіли боротися, використовуючи всі наявні можливості, при цьому не маючи зброї та достатньої інформації про події на фронті. Саме тому мирні акції протесту набули такого поширення. Водночас у російських окупантів не було досить ресурсів, щоб припинити протести. Починаючи з 2 березня до початку квітня 2022 р. у Херсоні проходять мирні мітинги проти російської окупації, що незабаром охоплюють всю область. Незважаючи на провокації окупантів та залякування мітингарів за допомогою зброї, арештів та катувань, мирний спротив тривав до початку квітня 2022 р., після чого набув інших форм. Акції цивільного спротиву в Херсоні та області надихнули народ України до спротиву, набули значення, подібного до Руху Спротиву у часи Другої світової війни.

5. «В Новой Каховке ночью» (відео), 24.02.2024. URL: <https://t.me/hueviyherson/7220> (дата звернення: 11.05.2024).
6. «В окупованому Генічеську відбувається мітинг проти російських окупантів», 06.03.2022. URL: <https://t.me/mostks/2509> (дата звернення: 11.05.2024).
7. «В результаті обстрілу з ракетних систем залпового вогню з території тимчасово окупованого Криму позицій прикордонників в районі населеного пункту Преображенка в Херсонській області один прикордонник загинув». Державна прикордонна служба України, 24.02.2022 (відео). URL: <https://www.facebook.com/DPSUkraine/posts/283323640573180> (дата звернення: 11.05.2024).
8. «Вы пришли на нашу землю». Женщина в Генічеське (Херсонская обл.) встречает русских солдат. 24.02.2024 (відео). URL: <https://t.me/hueviyherson/7342> (дата звернення: 11.05.2024).
9. «З окупованого півострова відбувся рух російської військової техніки». Державна прикордонна служба України, 24.02.2022 (відео). URL: <https://www.facebook.com/DPSUkraine/videos/940995259953032> (дата звернення: 11.05.2024).
10. «Іванівка – це Україна», 07.03.2022 (відео). URL: <https://t.me/mostks/2528> (дата звернення: 11.05.2024).
11. «ЗМІ: у Каховці зник журналіст Олег Батурин», 12.03.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zhurnalist-kakhovka-znyknennia/31750030.html> (дата звернення: 11.05.2024).
12. «Как пишут – российские войска на подступах к Херсону», 25.02.2022 (відео). URL: <https://t.me/hueviyherson/7612> (дата звернення: 11.05.2024).
13. «Карта утренних ударов по Украине со стороны России», 24.02.2024. URL: <https://t.me/hueviyherson/7180> (дата звернення: 11.05.2024).
14. «Каховка», 06.03.2022 (відео). URL: <https://t.me/mostks/2511> (дата звернення: 11.05.2024).
15. «Каховка», 07.03.2022 (відео). URL: <https://t.me/mostks/2541> (дата звернення: 11.05.2024).
16. «Каховка», 20.03.2022 (відео). URL: <https://t.me/mostks/2818> (дата звернення: 11.05.2024).
17. «Колона російських окупантів помічена в 30 км від Енергодара», 26.02.2022. URL: <https://t.me/hueviyherson/8000> (дата звернення: 11.05.2024).
18. «Крылатая ракета над Херсонской областью», 24.02.2022 (відео). URL: <https://t.me/hueviyherson/7192> (дата звернення: 11.05.2024).
19. «Мост на Генічеську», 24.02.2024 (відео). URL: <https://t.me/hueviyherson/7272> (дата звернення: 11.05.2024).
20. «Мэр Херсона заявил, что находится на своём рабочем месте, а над горсоветом реет знамя Украины (что и подтверждается одним из видео). В то же время на других видео заметно, как российские войска заходят в Херсон», 24.02.2022. URL: <https://t.me/hueviyherson/7352> (дата звернення: 11.05.2024).
21. «Нижні Сірогози сьогодні», 08.03.2022 (відео). URL: <https://t.me/mostks/2552> (дата звернення: 11.05.2024).
22. «Николаев: высадка десанта в черте города», 25.02.2022 (відео). URL: <https://t.me/hueviyherson/7650> (дата звернення: 11.05.2024).
23. «Новотроїцьке», 07.03.2022 (відео). URL: <https://t.me/mostks/2532>. (дата звернення: 11.05.2024).
24. «Окупанти газом знову намагаються розігнати проукраїнський мітинг у Херсоні», 27.03.2022 (відео). URL: <https://t.me/mostks/2930>. (дата звернення: 11.05.2024).
25. «Оккупанты стреляют по гражданским машинам под Херсоном», 25.02.2022 (відео). URL: <https://t.me/hueviyherson/7617> (дата звернення: 11.05.2024).
26. Оперативне повідомлення МВС України на 14 год. 00 хв. Національна поліція України, 24.02.2024. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=277928874477150&set=a.248446354092069> (дата звернення: 11.05.2024).
27. «Под Херсоном медики везли раненого. Оккупанты подбили «скорую», 26.02.2024 (відео). URL: <https://t.me/hueviyherson/8092> (дата звернення: 11.05.2024).
28. «Ребята снимают русский флаг в Чаплинке Херсонской области», 26.02.2022. URL: <https://t.me/hueviyherson/7847> (дата звернення: 11.05.2024).
29. «Росіяни відкрили вогонь по мирному мітингу в Каховці», 03.04.2022 (відео). URL: <https://youtu.be/qf-zT1VQQ4E?si=a6cCehdWO8QT3did>. (дата звернення: 11.05.2024).
30. «Сиреневый парк по ул. Нефтяников в Херсоне, 1 марта 2022 года», 01.03.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=M-Y_-6w6W9w&rco=1 (дата звернення: 11.05.2024).
31. «Скадовськ – це Україна», 07.03.2022 (відео). URL: <https://t.me/mostks/2537> (дата звернення: 11.05.2024).
32. «Така рідна і така поки далека Гола Пристань», 08.03.2022 (відео). URL: <https://t.me/mostks/2556> (дата звернення: 11.05.2024).
33. «Тікають с#ки»: мешканці Ічні без зброї зупинили рашистських окупантів. ВІДЕО, 26.02.2022. URL: <https://sensor.net/ua/n3319553> (дата звернення: 11.05.2024).
34. «У Новій Каховці багатотисячний мітинг проти російських окупантів», 06.03.2022 (відео). URL: <https://youtu.be/AGa19xPXAyQ?si=mCrXseCA3bhMde9q> (дата звернення: 11.05.2024).

35. «У Олешках Херсонської області проходить мітинг проти окупації», 08.03.2022 (відео). URL: <https://t.me/mostks/2549> (дата звернення: 11.05.2024).
36. «У Херсоні створюють дружини з охорони громадського порядку», 25.02.2022. URL: <https://suspilne.media/211033-u-hersoni-stvoruut-druzini-z-ohoroni-gromadskogo-poradku/> (дата звернення: 11.05.2024).
37. «У Чаплинці відбувся мирний мітинг проти російських окупантів», 07.03.2022 (відео). URL: <https://t.me/mostks/2540> (дата звернення: 11.05.2024).
38. «Херсон окружен окупантами. Но наши сдавать город не собираются», 27.02.2022 (відео). URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=1064179760980824> (дата звернення: 11.05.2024).
39. «Херсон, Антоновский мост», 25.02.2022 (відео). URL: <https://t.me/hueviyherson/7675> (дата звернення: 11.05.2024).
40. «Херсон: багатотисячний мітинг проти окупантів», 13.03.2022 (відео). URL: https://youtu.be/nBJYDLaWZxY?si=tsU_sgZxF2HX4GFS (дата звернення: 11.05.2024).
41. «Херсон», 07.03.2022 (відео). URL: <https://t.me/mostks/2530> (дата звернення: 11.05.2024).
42. «Херсонская область», 26.02.2022 (відео). URL: <https://t.me/hueviyherson/8148> (дата звернення: 11.05.2024).
43. Collard-Wexler S. Understanding Resistance to Foreign Occupation. Columbia University ProQuest Dissertations Publishing. 2013.
44. Taylor J. Russian Offensive Campaign Assessment, February 27, 2022 / Mason Clark, George Barros, and Katya Stepanenko. The Russian military has likely recognized that its initial expectations that limited Russian. Institute for the Study of War. United States of America. 2022. URL: <https://policycommons.net/artifacts/2292668/russian-offensive-campaign-assessment-february-27-2022/3052886/> on 08 Feb 2024. CID: 20.500.12592/tbw0pn (дата звернення: 11.05.2024).
45. Malyarenko T. & Kormych B. Russian policy towards the economy of occupied Ukrainian territories: crawling de-modernization. *Eurasian Geography and Economics*, 2023. 64: 2, 220–237. DOI: 10.1080/15387216.2023.2167097.
46. Батурін О. «Будете перечить – отправим на подвал». Як російські окупанти захоплювали Каховку і хто їм підсобляє, 24.04.2022. URL: <https://investigator.org.ua/ua/publication/242125/> (дата звернення: 11.05.2024).
47. Білий Д. Пряма трансляція мітингу в Херсоні 5 березня 2022 р., 05.03.2022. URL: <https://fb.watch/rYhenWzTg/> (дата звернення: 11.05.2024).
48. Білоус С. Окупанти бомблять Козацьке і Шилове на Херсонщині. У Бериславі ситуація спокійна, 25.02.2022. URL: <https://suspilne.media/210806-okupanti-bomblat-kozacke-i-silove-na-hersonsini-u-berislavi-situacia-spokijna/> (дата звернення: 11.05.2024).
49. Білоус С. У Новій Каховці евакуювали жителів Козацького та Веселого, 28.02.2022. URL: <https://suspilne.media/211900-u-novij-kahovci-gotuutsa-do-evakuacii-ziteliv-kozackogo-ta-veselogo/> (дата звернення: 11.05.2024).
50. Hedenskog Jakob. The Russian Occupation of Ukraine's Southern Regions. *SCEEUS*. Report No. 5, 02.06.2022. URL: <https://sceeus.se/en/publications/the-russian-occupation-of-ukraines-southern-regions/> (дата звернення: 11.05.2024).
51. Гулійчук Д. На Херсонщині українські військові відбивають атаку противника: відомо про 3 загиблих прикордонників, 24.02.2022. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/na-hersonschini-ukrayinski-viyskovi-vidbivayut-ataku-protivnika-vidomo-pro-3-zagiblih-prikordonnikov-1986199.html> (дата звернення: 11.05.2024).
52. Іванова Т. Четвертий день вторгнення РФ: ситуація на Херсонщині, 27.02.2022. URL: <https://suspilne.media/211593-cetvertij-den-vtorgnenna-rf-situacia-na-hersonsini/> (дата звернення – 11.05.2024).
53. Кізілова С. Залужний показав знищення Байрактаром колони ворога, 27.02.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/02/27/7326418/> (дата звернення: 11.05.2024).
54. Лукашевська А. Жінка з Генічеська, яка радила росіянами покласти до кишень насіння, уполоні, 10.07.2023. URL: https://24tv.ua/zhinka-genicheska-yaka-radila-rosiyanam-klasti-nasinnya-kisheni_n2350505 (дата звернення: 11.05.2024).
55. Мащенко С. «Жизнь идет, и нас никто не одолеет!» В Херсоне в бомбоубежище родилось двое малышей, 26.02.2022. URL: <https://www.rbc.ua/rus/stylr/zhizn-idet-nas-nikto-odoleet-v-hersone-bomboubezhishe-1645874603.html> (дата звернення: 11.05.2024).
56. Мокляк А. Північно-Кримський канал та Каховську ГЕС захопили окупанти, 24.02.2022. URL: <https://suspilne.media/210310-pivnicno-krimskij-kanal-ta-kahovsku-ges-zahopili-okupanti/> (дата звернення: 11.05.2024).
57. Оперативна інформація станом на 18.00 01.03.2022 щодо російського вторгнення. Генеральний штаб ЗСУ. URL: https://www.youtube.com/watch?v=yz7Uf_fagoA (дата звернення: 11.05.2024).

58. Оперативне інформування МВС щодо наслідків ворожих обстрілів на території України станом на 10 год. Міністерство внутрішніх справ України, 24.02.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/operativne-informuvannya-mvs-na-10-god> (дата звернення: 11.05.2024).
59. Риба О. На околицях Чорнобаївки в перші дні повномасштабного вторгнення сталося масове вбивство, 10.05.2024. URL: <https://most.ks.ua/news/url-na-okolitsjah-chornobajivki-v-pershi-dni-povnomasshtabnogo-vtorgnennja-stalos-masove-vbivstvo/> (дата звернення: 11.05.2024).
60. «У Білозерці на Херсонщині люди не пускають окупантів у місто», 14.03.2022 (відео). URL: <https://youtu.be/szYS-ONwIZU?si=wjTDojDvYmHL17n4> (дата звернення: 11.05.2024).
61. Шатілова-Погасій Н. «Два тижні вже йде повномасштабна війна проти нас з боку «братів-асвабадітелей», 09.02.2022 (допис, фото). URL: [https://www.facebook.com/photo/?fbid=3018194461827788&set=pcb.3018195308494370&_cft__\[0\]=AZWMmNybJTL-IzRiWzKuOSRpfAvrzi6wod3az995145NDm-jfbsBWN8xLYeA8Q8Z7aVsrGf5ZiYwXemrq3MR0RCt3j-pJNbs2rC4Ze5p5AXlcN8bf8AIPvY4TkNaDTID33rGqXGAixMom6xrCqL-e9jfGFUp3RIZYXxHJB4-GeSWsRMcUn1r6c_qKJ5KCuW5UIg&__tn__=*bHH-R](https://www.facebook.com/photo/?fbid=3018194461827788&set=pcb.3018195308494370&_cft__[0]=AZWMmNybJTL-IzRiWzKuOSRpfAvrzi6wod3az995145NDm-jfbsBWN8xLYeA8Q8Z7aVsrGf5ZiYwXemrq3MR0RCt3j-pJNbs2rC4Ze5p5AXlcN8bf8AIPvY4TkNaDTID33rGqXGAixMom6xrCqL-e9jfGFUp3RIZYXxHJB4-GeSWsRMcUn1r6c_qKJ5KCuW5UIg&__tn__=*bHH-R) (дата звернення: 11.05.2024).

References:

1. “War in Ukraine: Thousands march in Kherson against occupiers” (05.03.2022). Retrieved from: <http://bbc.com/news/world-europe-60632587> (Last accessed: 11.05.2024).
2. “Armiya RF strelyaet po grazhdanskim obektam v Ukraine! Chongar, razrushennii zhiloi dom” (24.02.2022) (skrin dopisu v Feisbutsi). Retrieved from: <http://t.me/hueviyherson/7231> (Last accessed: 11.05.2024) [in Russian].
3. “V Velikoi Lepetikhe Volga vekhala v voronku posredi dorogi” (25.02.2024) (video). Retrieved from: <http://t.me/hueviyherson/7598> (Last accessed: 11.05.2024) [in Russian].
4. “V zakhvachennoi Chaplinke Khersonskoi oblasti rossiiskie voennie otkrili ogon po mitinguyushchim protiv okkupatsii” (07.03.2022) (video). Retrieved from: http://t.me/Pravda_Gerashchenko/2473 (Last accessed: 11.05.2024) [in Russian].
5. “V Novoi Kakhovke nochyu” (video) (24.02.2024). Retrieved from: <http://t.me/hueviyherson/7220> (Last accessed: 11.05.2024) [in Russian].
6. “V okupovanomu Henichesku vidbuvaietsia mitynh proty rosiiskikh okupantiv” (06.03.2022). Retrieved from: <http://t.me/mostks/2509> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
7. “V rezultati obstrilu z raketnykh system zalpovoho vohniu z terytorii tymchasovo okupovanoho Krymu pozytsii prykordonykiv v raioni naselenoho punktu Preobrazhenka v Khersonskii oblasti odyh prykordonyk zahynuv”. Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy (24.02.2022) (video). Retrieved from: <http://www.facebook.com/DPSUkraine/posts/283323640573180> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
8. “Vi prishli na nashu zemlyu”. Zhenshchina v Genicheske (Khersonskaya obl) vstrechaet russkikh soldat. (24.02.2024) (video). Retrieved from: <http://t.me/hueviyherson/7342> (Last accessed: 11.05.2024) [in Russian].
9. “Z okupovanoho pivostrova vidbuvsia rukh rosiiskoi viiskovoi tekhniki”. Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy. (24.02.2022) (video). Retrieved from: <http://www.facebook.com/DPSUkraine/videos/940995259953032> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
10. “Ivanivka – tse Ukraina” (07.03.2022) (video). Retrieved from: <http://t.me/mostks/2528> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
11. “ZMI: u Kakhovtsi znyk zhurnalist Oleh Baturyn” (12.03.2022). Retrieved from: <http://www.radiosvoboda.org/a/news-zhurnalist-kakhovka-znyknennia/31750030.html> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
12. “Kak pishut – rossiiskie voiska na podstupakh k Khersonu” (25.02.2022) (video). Retrieved from: <http://t.me/hueviyherson/7612> (Last accessed: 11.05.2024) [in Russian].
13. “Karta utrennikh udarov po Ukraine so storoni Rossii” (24.02.2024). Retrieved from: <http://t.me/hueviyherson/7180> (Last accessed: 11.05.2024) [in Russian].
14. “Kakhovka” (06.03.2022) (video). Retrieved from: <http://t.me/mostks/2511> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
15. “Kakhovka” (07.03.2022) (video). Retrieved from: <http://t.me/mostks/2541> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
16. “Kakhovka” (20.03.2022) (video). Retrieved from: <http://t.me/mostks/2818> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
17. “Kolona rosiiskikh okupantiv pomishchena v 30 km vid Enerhodara” (26.02.2022). Retrieved from: <http://t.me/hueviyherson/8000> (Last accessed: 11.05.2024). [in Ukrainian].
18. “Krilataya raketa nad Khersonskoi oblastyu” (24.02.2022) (video). Retrieved from: <http://t.me/hueviyherson/7192> (Last accessed: 11.05.2024) [in Russian].

19. “Most na Genichesku” (24.02.2024) (video). Retrieved from: <http://t.me/hueviyherson/7272> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
20. “Mer Khersona zayavil, chto nakhoditsya na svoiom rabochem meste, a nad gorsovetom reet znamya Ukraini (chto i podtverzhdaetsya odnim iz video). V to zhe vremya na drugikh video zametno kak rossiiskie voiska zakhodyat v Kherson” (24.02.2022). Retrieved from: <http://t.me/hueviyherson/7352> (Last accessed: 11.05.2024) [in Russian].
21. “Nizhni Sirogozi sogo dni», (08.03.2022) (video). Retrieved from: <http://t.me/mostks/2552> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
22. “Nikolaev: visadka desanta v cherte goroda” (25.02.2022) (video). Retrieved from: <http://t.me/hueviyherson/7650> (Last accessed: 11.05.2024) [in Russian].
23. “Novotroitske” (07.03.2022) (video). Retrieved from: <http://t.me/mostks/2532> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
24. “Okupanty hazom znovu namahaiutsia rozihnaty proukrainskyi mitynh u Khersoni” (27.03.2022) (video). Retrieved from: <http://t.me/mostks/2930> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
25. “Okupanti strelyayut po grazhdanskim mashinam pod Khersonom” (25.02.2022) (video). Retrieved from: <http://t.me/hueviyherson/7617> (Last accessed: 11.05.2024) [in Russian].
26. Operativne povidomlennia MVS Ukrainy na 14 hod. 00 khv. Natsionalna politsiia Ukrainy (24.02.2024). Retrieved from: <http://www.facebook.com/photo/?fbid=277928874477150&set=a.248446354092069> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
27. “Pod Khersonom mediki vezli ranenogo. Okkupanti podbili “skoruyu”, (26.02.2024) (video). Retrieved from: <http://t.me/hueviyherson/8092> (Last accessed: 11.05.2024) [in Russian].
28. “Rebyata snimayut russkii flag v Chaplinke Khersonskoi oblasti” (26.02.2022). Retrieved from: <http://t.me/hueviyherson/7847> (Last accessed: 11.05.2024). [in Russian].
29. “Rosiiiany vidkryly vohon po myrnomu mitynhu v Kakhovtsi” (03.04.2022) (video). Retrieved from: <http://youtu.be/qf-zT1VQQ4E?si=a6cCehdWO8QT3did> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
30. “Sirenevii park po ul. Neftyanikov v Khersone, 1 marta 2022 goda” (01.03.2022). Retrieved from: http://www.youtube.com/watch?v=M-Y_-6w6W9w&rco=1 (Last accessed: 11.05.2024) [in Russian].
31. “Skadovsk – tse Ukraina” (07.03.2022) (video). Retrieved from: <http://t.me/mostks/2537> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
32. “Taka ridna i taka poky daleka Hola Prystan” (08.03.2022) (video). Retrieved from: <http://t.me/mostks/2556> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
33. “Tikaiut s#ky”: Meshkantsi Ichni bez zbroi zupynyly rashytskykh okupantiv. VIDEO (26.02.2022). Retrieved from: <http://censor.net/ua/n3319553> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
34. “U Novii Kakhovtsi bahatotysiachnyi mitynh proty rosiiskykh okupantiv”, (06.03.2022) (video). Retrieved from: <http://youtu.be/AGa19xPXAyQ?si=mCrxseCA3bhMde9q> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
35. “U Oleshkakh Khersonskoi oblasti prokhodyt mitynh proty okupatsii” (08.03.2022) (video). Retrieved from: <http://t.me/mostks/2549> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
36. “U Khersoni stvoriiut druzhyny z okhorony hromadskoho poriadku” (25.02.2022). Retrieved from: <http://suspilne.media/211033-u-hersoni-stvoruut-druzini-z-ohoroni-gromadskogo-poradku/> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
37. “U Chaplyntsi vidbuvsia myrnyi mitynh proty rosiiskykh okupantiv” (07.03.2022) (video). Retrieved from: <http://t.me/mostks/2540> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
38. “Kherson okruzen okkupantami. No nashi sdavat gorod ne sobirayutsya” (27.02.2022) (video). Retrieved from: <http://www.facebook.com/watch/?v=1064179760980824> (Last accessed: 11.05.2024) [in Russian].
39. “Kherson, Antonovskii most” (25.02.2022) (video). Retrieved from: <http://t.me/hueviyherson/7675> (Last accessed: 11.05.2024) [in Russian].
40. “Kherson: bahatotysiachnyi mitynh proty okupantiv” (13.03.2022) (video). Retrieved from: http://youtu.be/nBJYDLaWZxY?si=tsU_sgZxF2HX4GFS (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
41. “Kherson” (07.03.2022) (video). Retrieved from: <http://t.me/mostks/2530> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
42. “Khersonskaya oblast” (26.02.2022) (video). Retrieved from: <http://t.me/hueviyherson/8148> (Last accessed: 11.05.2024) [in Russian].
43. Collard-Wexler, S. (2013). Understanding Resistance to Foreign Occupation. Columbia University ProQuest Dissertations Publishing.
44. Taylor, J. (2022). *Russian Offensive Campaign Assessment, February 27, 2022* / Mason Clark, George Barros, and Katya Stepanenko. The Russian military has likely recognized that its initial expectations that limited Russian. Institute for the Study of War. United States of America. Retrieved from: <http://policycommons.net/artifacts/2292668/russian-offensive-campaign-assessment-february-27-2022/3052886/> on 08 Feb 2024. CID: 20.500.12592/tbw0pn (Last accessed: 11.05.2024).

45. Malyarenko, T. & Kormych, B. (2023). Russian policy towards the economy of occupied Ukrainian territories: crawling de-modernization. *Eurasian Geography and Economics*, 64: 2, 220–237, DOI: 10.1080/15387216.2023.2167097.
46. Baturin, O. (24.04.2022). “Budete perechyt – otpravym na podval”. Yak rosiiski okupanty zakhopliuvaly Kakhovku i khto yim pidsobliaie. Retrieved from: <http://investigator.org.ua/ua/publication/242125/> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
47. Bilyi, D. (05.03.2022). Priama transliatsiia mitynhu v Khersoni 5 bereznia 2022 r. Retrieved from: <http://fb.watch/rYhenWzTg-/> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
48. Bilous, S. (25.02.2022). Okupanty bombljat Kozatske i Shylove na Khersonshchyni. U Beryslavi sytuatsiia spokoiina. Retrieved from: <http://suspilne.media/210806-okupanti-bomblat-kozacke-i-silove-na-hersonsini-u-berislavi-situacia-spokijna/> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
49. Bilous, S. (28.02.2022). U Novii Kakhovtsi evakuuivaly zhyteliv Kozatskoho ta Veseloho. Retrieved from: <http://suspilne.media/211900-u-novij-kahovci-gotuutsa-do-evakuacii-ziteliv-kozackogo-ta-veselogo/> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
50. Hedenskog, Jakob (2022). The Russian Occupation of Ukraine’s Southern Regions. *SCEEUS*. Report No. 5, 02.06.2022. Retrieved from: <http://sceeus.se/en/publications/the-russian-occupation-of-ukraines-southern-regions/> (Last accessed: 11.05.2024).
51. Huliichuk, D. (24.02.2022). Na Khersonshchyni ukrainski viiskovi vidbyvaiut ataku protyvyuka: vidomo pro 3 zahyblykh prykordonnykiv, Retrieved from: <http://tsn.ua/ukrayina/na-hersonschini-ukrayinski-viyskovi-vidbivayut-ataku-protivnika-vidomo-pro-3-zagiblih-prikordonnikiv-1986199.html> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
52. Ivanova, T. (27.02.2022). Chetvertyi den vtorhnennia RF: sytuatsiia na Khersonshchyni. Retrieved from: <http://suspilne.media/211593-cetvertij-den-vtorgnenna-rf-situacia-na-hersonsini/> (дата звернення: 11.05.2024).
53. Kizilova, S. (27.02.2022). Zaluzhnyi pokazav znyishchennya Bajraktarom kolonyi voroga. Retrieved from: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/02/27/7326418/> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
54. Lukashevskaya, A. (10.07.2023). Zhinkaz Henicheska, yakaradylarosiiianamypoklastydokyshennasinnia, upoloni. Retrieved from: http://24tv.ua/zhinka-genicheska-yaka-radila-rosiyanam-klasti-nasinnya-kisheni_n2350505 (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
55. Mashchenko, S. (26.02.2022). “Zhizn idet, i nas nikto ne odoleet!» V Khersone v bomboubezshishche rodilos dvoe malishei. Retrieved from: <http://www.rbc.ua/rus/stylr/zhizn-idet-nas-nikto-odoleet-v-hersone-bomboubezshishche-1645874603.html> (Last accessed: 11.05.2024) [in Russian].
56. Mokliak, A. (24.02.2022). Pivnichno-Krymskiy kanal ta Kakhovsku HES zakhopyly okupanty. Retrieved from: <http://suspilne.media/210310-pivnicno-krimskij-kanal-ta-kahovsku-ges-zahopili-okupanti/> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
57. Operativna informatsiia stanom na 18.00 01.03.2022 shchodo rosiiskoho vtorhnennia. Heneralnyi shtab ZSU. Retrieved from: http://www.youtube.com/watch?v=yz7Uf_fagoA (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
58. Operativne informuvannya MVS shchodo naslidkiv vorozhykh obstriliv na terytorii Ukrainy stanom na 10 hod. Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy, 24.02.2022. Retrieved from: <http://www.kmu.gov.ua/news/operativne-informuvannya-mvs-na-10-god> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
59. Ryba, O. (10.05.2024). Na okolytsiakh Chornobaivky v pershi dni povnomasshtabnoho vtorhnennia stalos masove vbyvstvo, Retrieved from: <http://most.ks.ua/news/url/na-okolitsjah-chornobajivki-v-pershi-dni-povnomasshtabnogo-vtorgnennja-stalos-masove-vbivstvo/> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
60. “U Bilozertsii na Khersonshchyni liudy ne pusakaiut okupantiv u misto”, (14.03.2022) (video). Retrieved from: <http://youtu.be/szYS-ONwLZU?si=wjTDojDvYmHL17n4> (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].
61. Shatilova-Pohasii, N. (09.02.2022). “Dva tyzhni vzhe yde povnomasshtabna viina proty nas z boku “bratiev-asvabaditieliei” (dopys, foto). Retrieved from: [http://www.facebook.com/photo/?fbid=3018194461827788&set=pcb.3018195308494370&__cft__\[0\]=AZWMmNybjTL-IzRiWzKuOSRpfAvrzi6wod3az995145NDm-jfbsBWN8xLYeA8Q8Z7aVsrGf5ZiYwXemrq3MR0RCt3j-pJNbs2rC4Ze5p5AXlcN8bf8AIPvY4TkNaDTID33rGqxGAixMom6xrCqL-e9jfgFUp3RIZYXxHJB4-GeSWsRMcUn1r6c_qKJ5KCW5UIg&__tn__=*bHH-R](http://www.facebook.com/photo/?fbid=3018194461827788&set=pcb.3018195308494370&__cft__[0]=AZWMmNybjTL-IzRiWzKuOSRpfAvrzi6wod3az995145NDm-jfbsBWN8xLYeA8Q8Z7aVsrGf5ZiYwXemrq3MR0RCt3j-pJNbs2rC4Ze5p5AXlcN8bf8AIPvY4TkNaDTID33rGqxGAixMom6xrCqL-e9jfgFUp3RIZYXxHJB4-GeSWsRMcUn1r6c_qKJ5KCW5UIg&__tn__=*bHH-R) (Last accessed: 11.05.2024) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.05.2024
The article was received 13 May 2024

УДК 341.223.14(477.72-25)-026.49:17.024.4(093)-028.16
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2024-46-4>

ДОСВІД ВИЇЗДУ З ОКУПОВАНОГО ХЕРСОНА КРІЗЬ ПРИЗМУ УСНОЇ ІСТОРІЇ

Михайленко Галина Миколаївна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії, археології
та методики викладання
Херсонського державного університету
irida@ukr.net
orcid.org/0000-0002-1160-8754

Мета дослідження – реконструкція досвіду виїзду мешканців із захопленого російськими військами Херсона та визначення основних мотивів виїзду херсонців з міста протягом різних етапів окупації на основі аналізу усно-історичних матеріалів. **Методологічною основою проведеного дослідження** є усна історія та локальна історія, що сукупно дають можливість презентувати вибрану тему з найбільшою ґрунтовністю та деталізацією. **Основні результати дослідження.** Російсько-українську війну уже називають найбільш документованою війною. Проте багато сторінок українського спротиву неможливо відтворити за звичними документальними джерелами або за фото чи відеоматеріалами. Більшість реалій життя в захопленому місті, а тим паче виїзд з окупованого Херсона, не відтворюються за такими джерелами через їх відсутність. Уявити складнощі шляху до підконтрольних Україні територій у період з 1 березня до 11 листопада 2022 р. можна, лише звернувшись до усно-історичних свідчень людей, які пройшли це випробування. Виїзд з окупованого міста передбачав масові багаторазові перевірки усіх гаджетів на російських блокпостах, тож це унеможливило фотографування чи відеозйомку. Саме тому головним джерелом, яке стало основою дослідження, стали задокументовані оповіді мешканців Херсона. Респонденти є херсонцями різного віку, професійної зайнятості, з різним сімейним станом та фінансовими можливостями. Завдяки їхній психологічній готовності поділитися своїм досвідом виїзду з окупованого міста можна відтворити події, що розгорталися на дорогах Херсонщини. Крім того, завдяки цим розповідям маємо можливість розкрити глибину переживань людей, травматичність подій як у фізичному, так і в психологічному відношенні. Це є основою не просто для відтворення фактажу новітньої війни, а й для наповнення історії морально-психологічним змістом. У проведеному дослідженні розкриваються такі ключові моменти, як: психологічний стан мешканців окупованих територій; готовність/неготовність організувати свій життєвий простір в обмежених умовах окупації; мотивація виїзду; переважання страху перебування в окупації над страхом подолання всіх умов виїзду; небезпека, з якою люди стикалися дорогою до підконтрольних Україні територій; поведінка окупантів стосовно цивільного населення. **Висновки.** Проведені інтерв'ю дають можливість визначити низку характерних моментів щодо особливостей виїзду з окупованого Херсона: більшість населення не вірила у можливість початку повномасштабного вторгнення та виявилася психологічно неготовою до війни; на прийняття рішення щодо виїзду з міста впливали різні чинники (новини щодо просування окупантів територією України, потреби особисті чи сімейні; страх життя в окупованому місті). Досвід виїзду залежав від багатьох об'єктивних та суб'єктивних чинників, таких як: період та доступний шлях для виїзду, чисельність блокпостів та інтенсивність перевірок, психологічна готовність/можливість відповідати на питання, поставлені окупантами.

Ключові слова: Херсон, війна, повномасштабне вторгнення, окупація, досвід виїзду.

THE EXPERIENCE OF LEAVING THE OCCUPIED KHERSON THROUGH THE PRISM OF ORAL HISTORY

Mykhaylenko Halyna Mykolayivna,
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of History,
Archaeology
and teaching methods
Kherson State University
irida@ukr.net
orcid.org/0000-0002-1160-8754

The purpose of the research is to reconstruct the experience of the residents' leaving Kherson occupied by Russian military forces and to identify the main motivation for Kherson dwellers' leaving the city during different stages of occupation on the basis of the analysis of oral history materials. **The methodological fundamentals of the research** are oral and local history which allows presenting the chosen topic most thoroughly and comprehensively.

The main research results. The Russian-Ukrainian war has already been called the most documented war. However, it is impossible to reconstruct many pages of the Ukrainian resistance using usual documentary sources, photos or video materials. Many events of the life in the occupied city, especially the circumstances of leaving the occupied city, cannot be reconstructed from such sources because they are not available. It is possible to imagine the difficulties arising on the road to the territory controlled by Ukraine in the period from March 1 to November 11, only using oral-historical evidences of the people who underwent this ordeal. Leaving the occupied city involved massive multiple inspections of all gadgets at the Russian checkpoint, consequently, it was impossible to take photos or videos. Therefore, the main source of our research is documented stories of Kherson residents. The respondents were the city dwellers of different age, professions, marital statuses and incomes. Their psychological readiness to share their experience of leaving the occupied city allows reconstructing events unfolding on the roads of Kherson region. Moreover, due to these stories, we are able to reveal the depth of the people's emotional experiences, the traumatic nature of the events affecting them both physically and psychologically. This is a basis not only for reconstructing facts of the modern war, but also for filling the history with moral-psychological content. Our research reveals the following key aspects: the psychological state of the inhabitants of the occupied territories; readiness/unreadiness to organize their life space in the restricted conditions of the occupation; motivation for leaving; prevalence of the fear of staying in the occupied territory over the fear of all circumstances of leaving; the danger the people faced on the road to the territory controlled by Ukraine; the occupiers' behavior towards the civilian population. **Conclusions.** The interviews allow identifying a number of characteristic aspects of leaving the occupied Kherson: the majority of population did not believe in the possibility of the beginning of a full-scale invasion and were not psychologically ready for the war; different factors affected their decision to leave the (news about the occupiers' movement across the territory of Ukraine, personal or family needs; the fear of living in the occupied city). The experience of leaving depended on many objective and subjective factors: the period and the accessible route for leaving, the number of checkpoints and the intensity of inspections, psychological readiness/ability to answer the questions asked by the occupiers.

Key words: Kherson, war, full-scale invasion, occupation, experience of leaving.

1. Вступ

Актуальність усно-історичних розвідок, що відтворюють події російсько-української війни, визначається багатьма чинниками. Насамперед максимальна фіксація подій російського повномасштабного вторгнення в Україну потрібна: для якомога ширшого ознайомлення людей, які не перебувають у зоні бойових дій, з подіями в регіонах, що безпосередньо зазнали російського вторгнення; для притягнення у майбутньому росіян до відповідальності на міжнародному рівні; для створення потужної різнопланової джерельної бази для проведення узагальнюючих історичних розвідок, присвячених російсько-українській війні. Крім того, проведені дослідження мають підґрунтя у переосмисленні статусу як Півдня України загалом, так і Херсона зокрема у сучасних державотворчих процесах в Україні. Події окупації демонструють штучність насадженої росією тези про те, що «Херсон – це російське місто» і підтверджують глибоке усвідомлення містянами себе як частини України.

Український історичний простір у минулі десятиліття уже активно звертався до усно-історичних студій, що розвивалися як на основі залучення методологічних обґрунтувань західних дослідників, так і на базі формування власного теоретичного інструментарію (методологія усної історії, презентована L. Ballard (Ballard, 2007), ґрунтовні теоретико-методологічні студії Г. Грінченко (Грінченко, 2004; Грінченко, 2012), аналіз досвіду усно-історичних практик у рамках конференцій та збірників (У пошуках власного голосу, 2010)).

Оновлення історичних досліджень, що розпочалися зі здобуттям Україною незалежності у 1991 р.,

спонукали до масштабного перегляду багатьох періодів української історії, у тому числі й подій ХХ ст., які ще були доступні для застосування методології усної історії. Зокрема, матеріали усної історії залучалися для вивчення Голодомору 1932–1933 рр. (Кузовова, 2023), Другої світової війни (Невиґадане, 2004), історії Степової України (Усна історія Степової України, 2008), історії урбанізації Одеси у період 50–80-х рр. ХХ ст. (Тхоржевська, 2022). Новітня історія України також потрапила до сфери усно-історичних розвідок: Помаранчева революція 2004 р., Революція Гідності, початок війни з росією 2014 р. Події широкомасштабного вторгнення росії в Україну також уже знайшли відображення у новітніх розвідках, зокрема, на шпальтах «Українського історичного журналу» визначено окремий розділ «Повсякдення російсько-української війни: усна історія» (наприклад, у першому випуску за 2024 р. розміщено інтерв'ю, яке записав і підготував до друку О. Філь) (Філь, 2024).

Окупація Херсона також уже знайшла відображення у перших історичних розвідках. З позиції звернення до методології усної історії насамперед хотілося б відзначити роботи О. Черемісіна, зокрема його аналіз міського життя Херсона в період березня – листопада 2022 р. за усно-історичними свідченнями (Черемісін, 2023) та упорядковану ним збірку усних оповідей мешканців Херсона, що пережили окупацію (Літопис цивільного спротиву, 2023). З міркуваннями працівників Херсонського державного університету, викликаними повномасштабним вторгненням та окупацією Херсона, можна ознайомитися на шпальтах праці «Херсонські есеї: жити, щоб перемагати: збірка есеїв (Херсонські есеї, 2023).

Зважаючи на те, що наукове осмислення херсонської моделі окупації тільки починається, слід відзначити, що більшість її складників залишаються ще невисвітленими. Крім того, автори ще не часто звертаються до методології усної історії для аналізу результатів повномасштабного вторгнення росії в Україну на прикладі Херсона.

Метою презентованої статті є реконструкція досвіду виїзду із захопленого Херсона протягом окупаційного періоду 01.03.2022–11.11.2022 р. на основі усних свідчень мешканців міста.

Головними завданнями визначається розкриття особливостей психологічного стану жителів Херсона після захоплення міста росіянами, визначення чинників, що спонукали наважитися на виїзд через території бойових дій, окреслення головних моментів виїзду на підконтрольну Україні територію. У реалізації цих завдань головним джерелом виступають документовані оповіді херсонців, які мають досвід пережиття окупації та виїзду з міста. Акцентування уваги на усно-історичних матеріалах зумовлене тим, що саме вони дають змогу відтворити внутрішню канву окупації, передати переживання/страхи/сподівання людей. Крім того, ні в документальних джерелах, ні на фото чи відеоматеріалах події, що розгорталися на шляхах Херсонщини у рамках виїзду, не зафіксовані. Тож, усна історія залишається фактично єдиним джерелом для відтворення досвіду виїзду з окупованих територій.

Дослідження проведене у межах ініціативної науково-дослідної роботи «Окупація та визволення Херсона: Антонівський міст, Бузковий гай, героїзм цивільного спротиву» (державний реєстраційний номер 0123U101941).

2. Мотивація виїзду жителів з окупованого Херсона

Окупація Херсона, що розпочалася на шостий день повномасштабної російсько-української війни, тривала 8 місяців і 10 днів. Цей період супроводжувався для містян страхом, утисками, обмеженнями. За оповідями респондентів, визначальними характеристиками спогадів про перші дні повномасштабного вторгнення стали: страх обстрілів, нерозуміння, як такі події можуть відбуватися, відсутність інформації щодо подальших дій для населення, переживання через можливу відсутність продуктів харчування. Багато містян зі своїх осель навіть спостерігали за спробами росіян подолати Антонівський міст, чули постійні вибухи в районі мосту, бачили російські гелікоптери, які літали над Дніпром.

Пані Анна, мешканка селища Антонівка, що біля Антонівського мосту, так згадує події 24 лютого: «Спочатку десь о 15 годині дня в нас полетіли вертольоти перші. Це було 18 вертольотів російських. Вони летіли до залізничного мосту. Це було перше, а друге – десь біля 17.00

почалися вибухи на мосту і подзвонила свекруха і каже: «Тут ідуть танки, йдуть БТРИ. Я не можу прийти додому, бо йде бій»¹.

Це, звичайно, посилювало відчуття страху за життя, доводило до панічного стану, коли люди навіть пішки намагалися вийти з районів посиленних обстрілів.

Отець Олег згадує події 10 березня 2022 р, коли окупанти дозволили поховати людей, що загинули біля Антонівського мосту: «Ідемо і кажу: «Чекай, дивіться», – а я з краю сидів і бачив, що вздовж дороги робиться і якісь речі лежать. Зупиняємося, підходимо до цих речей, а там дівчина 1992 року, здається, бо при ній було все. Вона була вбита і лежала просто в кюветі з тачкою-кравчучкою, напевно, бігла, рятувалася, але не рятувалася. Коли її почали брати, а в неї там пів живота немає»².

Містяни намагалися зорганізуватися у загони територіальної оборони (ТРО) для захисту міста від окупантів. Перші кроки у цьому напрямі частково робилися ще до 24 лютого 2022 р. Проте нечисельність ТРО, неповноцінне забезпечення зброєю, відсутність чіткого командування – усе це призвело до трагічних подій 1 березня 2022 р.: багато загиблих захисників Херсона біля Бузкового парку та Херсонського обласного ліцею: «Їх в парк привезли. Командир їх розставив так, що кум його бачив спочатку, але не поруч стояли. Потім, коли їх почали розстрілювати, кум в шоці був. Подобиць ніяких не розказував. Сказав, що їх там чекали і коли розпочався обстріл каже: «Оля, там таке творилось, що земля просто під ногами підіймалась. Я вже коли прибіг в укриття, то тільки тоді побачив, що Вови немає. Я запитував у хлопців, хто вийшов з ним живі, його так і не бачив». І все»³, – згадує пані Ольга, як дізналася про події 1 березня 2022 р., в яких загинув її чоловік.

На зміну першому страху прийшло бажання показати окупантам, що насправді їх ніхто не чекав, що Херсон – це Україна! Протягом березня у місті відбувалися проукраїнські мітинги, за якими окупанти спочатку лише спостерігали, але поступово стали застосовувати силові методи припинення цих акцій.

Для багатьох херсонців перебування в окупованому місті ставало загрозою для життя:

¹ Терemenko Анна, 1980 року народження, с. Антонівка, Херсонська область. Інтерв'ю проводила Г. Михайленко 02 серпня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт Г. Михайленко.

² Гороховський Олег, 1979 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила Г. Михайленко 15 березня 2024 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт Г. Михайленко.

³ Осіння Ольга, 1990 року народження, с. Білозерка, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 17 січня 2024 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

переслідування учасників АТО, членів ТРО, активістів проукраїнських мітингів. Потреба в медичній допомозі, нестача ліків, відсутність роботи та коштів – це також унеможлиблювало для багатьох перебування в окупованому просторі. Отже, для людей постало питання виїзду з Херсона.

Якщо узагальнити чинники, що можна визначити як мотивацію виїзду, то від респондентів звучали такі досвіди:

– загроза життю, яка нависла над активістами руху громадського спротиву, учасниками АТО, колишніми військовими;

– страх за дітей після оприлюднення матеріалів з Київщини;

Пан Олексій згадує, що підштовхнуло наважитися на виїзд: «Після новин Бучі, Ірпеня жінці мій дуже стало страшно, що в нас таке може бути. Там якісь ходили чутки, що тут окупували Херсон війська з Криму і вони «лагідні» з нашим населенням. Але це все на рівні чуток, але нас це не зупинило, і ми наступного дня зранку поїхали» (Літопис цивільного спротиву, 2023:117).

– необхідність дітям, як закінчили 11-й клас, вступати до вищих навчальних закладів: «Мабуть, найбільша мотивація – це мій син, який закінчував 11-й клас. ... Ну і переді мною став такий важливий вибір, адже почалися розмови, що ті одинадцятикласники, які перебувають на окупованій території, не будуть мати змогу скласти ЗНО. Тобто я розуміла, що для того, щоб була перспектива в мого сина, ми повинні діяти і повинні їхати»⁴, – розповідає Херсонка.

– страх наслідків оголошеного псевдореферендуму та мобілізації до російського війська;

«Останнє, що допомогло прийняти рішення – початок референдуму, коли прийшов мій чоловік і сказав: «Ти знаєш, розпочнеться референдум, я вже не знаю, що нам чекати». От правда? Проведуть вони референдум, зайдуть і заберуть мене, заберуть Женю, заберуть і все, і ти нічого не зможеш зробити, ховаючись»⁵, – згадує пані Наталія.

– проблеми зі здоров'ям, потреба у кваліфікованій медичній допомозі: «На той час дуже багато поверталось людей, що намагались виїжджати, не знав, чи виїдеш чи не виїдеш. Кудись їхать – теж не знав: куди? Все-таки треба було жити за щось, якимось і ліки, потрібні були ліки для мами, для мене. Я теж на гормонах,

мені теж не можна було ніде купити. Була можливість через волонтерів посилку отримати, але все одно вона їхала більше місяця та посилка до нас. І теж ми не знали, чи вона дійде чи не дійде, бо волонтери не знали, коли вони переїжджають через їхні блокпости і ніхто не дає гарантію, що ми це дочекаємось»⁶, – згадує пані Анна.

– примушування з боку окупантів до співпраці;

– страх життя в окупації.

Пані Тетяна так згадує ці відчуття: «Страх, який я відчувала. Страх от 24 лютого, коли всі прокинулись, і страх весь цей час, поки ми знаходились в окупації. Мені особливо було страшно за дітей. ... Вивезти дітей, бо вони дуже боялися, особливо молодша донька. Коли з перших днів вона чула вибухи, особливо Чорнобаївку, то в неї піднімалась температура. Вона дуже боялась»⁷.

Окрім того, що необхідно було наважитися на виїзд шляхами, які контролювалися окупантами, могли бути заміновані та перебували у зоні бойових дій, потрібно було знайти інформацію про перевізника (якщо людина не мала власного автомобіля), дізнатися про населений пункт, через який окупанти дозволяли виїзд. Звичний шлях трасою до Миколаєва став недоступним уже наступного дня після початку повномасштабного вторгнення. Так званий «зелений коридор» офіційно не відкривався. Люди мали послугуватися варіантами, які окупанти оголошували доступними на певний період часу через різні населені пункти: Олександрівка, Снігурівка, Давидів Брід, Василівка.

«Моя подруга, колега в минулому, виїхала. Вони на своїй машині виїхали і мені написала, що є групи в телеграмі, де є провідники, за гроші вивозять. Я знайшла одну групу, потім другу, потім третю, і ми зрозуміли, що просто збираються групи людей на 6-у ранку біля Корабелу, три-чотири машини. Розповідали, що можна брати, що не можна. Казали, що обов'язково реєстратори з машини знімати, бо можна постраждати. Це було страшно. Поїхали, Саша (чоловік) був за кермом. Мабуть, тиждень збирались виїжджати, вивчали інформацію: хто як виїжджав, що відбувається на пропускних пунктах, як пропускають. Звичайно, було страшно, але вже наважились і ми

⁴ Херсонка (псевдонім), 1978 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 31 жовтня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

⁵ Судаковська Наталія, 1985 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 02 серпня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

⁶ Теременко Анна., 1980 року народження, с. Антонівка, Херсонська область. Інтерв'ю проводила Г. Михайленко 02 серпня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт Г. Михайленко.

⁷ Рябенко Тетяна, 1984 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 17 липня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

виїхали з першого разу. Була з нами одна провідниця. Вона з Одеси і вона показувала дорогу. Вона так їздила кілька разів, вивозила людей. У кого місця були в машині – брали попутчиків: хто безкоштовно, хто гроші брав»⁸, – читаємо у спогадах пані Анни.

Як і особливості життя людей в Херсоні, так і виїзд з окупованого міста неможливо відтворити за звичними документальними джерелами. Уявити складнощі шляху до підконтрольних Україні територій у період з 1 березня до 11 листопада 2022 р. можна, лише звернувшись до усно-історичних свідчень людей, які пройшли це випробування. Завдяки їхній психологічній готовності поділитися своїм досвідом виїзду з окупованого міста можна відтворити події, що розгорталися на дорогах Херсонщини.

3. Досвіди виїзду з окупованого Херсона

Знайомство з досвідами виїзду з окупації відкриває багато аспектів перебігу війни на теренах Херсонщини:

- психологічний стан мешканців окупованих територій;
- утиски, яких зазнавали херсонці від окупантів;
- проблеми, з якими містяни стикнулися в окупаційному просторі та під час підготовки до виїзду;
- небезпека, з якою люди стикалися дорогою до підконтрольних Україні територій;
- поведінка окупантів стосовно цивільного населення.

Перебіг виїзду у кожного складався по-різному. Комуś щастило – вдавалося проїхати за день, хтось стояв у черзі на дорозі два/чотири/сім днів в очікуванні, коли дозволять виїхати. По мірі просування доводилося проходити перевірки на блокпостах. Їх кількість теж змінювалася: 7/18/40. Але багато людей так і не доїхали до запланованого пункту призначення: хтось попав під обстріл, хтось не витримав літньої спеки, хтось був заарештований у ході перевірок.

Спочатку тривале чекання на паромну переправу біля розбитого Антонівського мосту, багато блокпостів на Лівобережжі, кількадечне очікування та ще й розмови про можливу мобілізацію до російської армії – це досвід виїзду через Васи́лівку Запорізької області пана Артема (Літопис цивільного спротиву, 2023: 73–85).

Пані Тетяна також виїжджала через Васи́лівку у перші дні, як її відкрили для виїзду. Вдалося проїхати досить швидко, без тривалих перевірок, проте з перестрілками, що відбувалися

навколо. Натомість, з численними розмовами і з військовими, і з працівниками ФСБ довелось стикнутися пані Дар'ї. Про перевірку всіх речей та гаджетів згадує також пані Лілія (Літопис цивільного спротиву, 2023: 103–105, 342–346, 272).

Осібнo варто звернути увагу на такі спогади пані Дар'ї: «Військові перевіряли речі, а потім ми приїхали на місце, де пропускають фсб російське. І ось тут у нас виникла така проблема, до нас підійшов співробітник фсб, подивився документи і почав вимагати від водія ліцензію на перевезення людей. ... Думали, можливо, якось та налагодити таку «співпрацю», що можливо якось виїхати іншим чином. Але тут ми почали вислуховувати те, що ми «бомбили Донбас вісім років», «знущались над росіянами», нам кричали, що «ось принесе тебе голову Зеленського – тоді пропущу» та й «ну ви ж за нього голосували» і тому подібне, тобто оця вся маячня пропагандистська, і зрозуміло, що нас не пропустили» (Літопис цивільного спротиву, 2023: 344–345).

Згадки про ретельну підготовку має пані Альона: «Дуже довго й ретельно до цього готувалися. Зокрема, спакували речі в прозорі сумки з-під постільної білизни, аби їх менше переривали. Також узяли з собою велику скатертину, на яку за потреби викладали все з автівки для перевірки»⁹.

Пан Олексій виїздив через Крим. Як тренер він мав у своєму телефоні номери багатьох херсонців. Тож телефон довго перевіряли. На щастя, нічого підозрілого не знайшли і дозволили виїзд (Літопис цивільного спротиву, 2023: 118).

Пані Анна, яка намагалася також виїхати з окупації через Крим у серпні 2022 р., подібну перевірку не пройшла. За її спогадами, вона тиждень чистила телефон, проте не помітила одне повідомлення, в якому висловлювала своє негативне ставлення до окупації. Це стало приводом до тривалих перевірок усіх її гаджетів та кількогодинних допитів. На завершення вона отримала припис «загроза російській федерації» та заборону виїжджати з Херсонської області: «Я спитала: «Так що, тепер прийдуть мене перевиховувати?» Він каже: «Ну, може й прийдуть перевиховувати. Ви очікуйте, очікуйте». Я була, якщо чесно, дуже налякана тим, що мені сказали. Деяких знайомих відпускали і вони через тиждень-два намагались знову проїхати. Мене випустили зі статтею 27 «Загроза російській федерації». У мене взяли відбитки пальців й зробили фотографії: анфас, профіль, а чоловіку

⁸ Рябенко Анна, 1983 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 17 лютого 2024 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

⁹ Мовчан Альона, 1997 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 12 липня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

сказали: «Якщо ще раз вона приїде, то більше ви її не знайдете»¹⁰.

Багато споминів стосується й небезпечного проїзду через сіру зону, яка постійно перебувала під обстрілами: «Але виходить між Давидом Бродом, я не скажу, як називається населений пункт, там якраз був бій і, мабуть, якраз вони відпочивали між боями, бо горіли будівлі, то ми проскочили, на блокпосту нас не зупинили. Їм не до того було, але ми ще тоді не знали, що це останній блокпост, бо вже коли проїжджали міст, який був замінований, а нам сказав цей хлопчик, що допомагав, виїжджати, що якщо виїдете на замінований міст – не лякайтесь і їдьте, їдьте, їдьте. Він замінований, але їдьте. Це вже значить – скоро наші. Це вже ви саме страшно проїшли»¹¹.

На час окупації, особливо на вересень–жовтень, Херсон здавався майже пустим. Проте 11 листопада на вулиці вийшли тисячі людей, які чекали на звільнення, намагаючись мінімізувати свої контакти з окупантами. Тисячі людей виїхали, проте багато жителів залишалося в місті, очікуючи Збройні сили України. Серед ключових факторів, чому люди не залишали окуповане місто, найчастіше звучали такі моменти:

– страх перед небезпечною дорогою та перевітками на блокпостах;

– відсутність власного автомобіля або грошей на оплату послуг перевізника: «Виїжджати я не думала. Я не знаю чому, але в мене такої паніки не було. Я не знаю чому. Я розуміла: я, дитина, мама. Я люблю наш Херсон. На той момент не те, що не було куди, все-таки я побоювалася, коли поширювались розповіді про виїзд. На Крим – в нас би грошей не вистачило, а виїзд через Василівку ... мені було страшно. Хто проїхав / хто НЕ проїхав. Ці питання для мене були важливі. А як воно буде?», – розповідає пані Світлана¹².

– необхідність виконувати свою роботу та допомагати людям: «Я кожен Божий день на цвинтарі. ... Треба комусь виконувати це. Як ти лишиш людей? Є люди – ти не можеш їх кинути.

¹⁰ Стельмах Анна, 1986 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила Г. Михайленко 01 серпня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт Г. Михайленко.

¹¹ Терепенко Анна, 1980 року народження, с. Антонівка, Херсонська область. Інтерв'ю проводила Г. Михайленко 02 серпня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт Г. Михайленко.

¹² Васечко Світлана, 1979 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила Г. Михайленко 17 лютого 2024 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт Г. Михайленко.

Не можна цього зробити. Ти ж священник. Це те саме, якщо військові зроблять: «Все, нам набридло». Ми маємо служити до Бога від людей. Ось така наша справа»¹³, – стверджує отець Олег.

– упевненість у тому, що Херсон – українське місто, рідне місто, і піти мають окупанти, а не місцеві жителі: «Ми не виїжджали при окупації, тому що це – мій дім, це – моя земля, це – моя Батьківщина, моє місто. Чому я маю їхати, а вони тут полишаться?», – говорить пані Вікторія.

4. Висновки

Проведені інтерв'ю дали можливість визначити основні мотиваційні чинники та досвіди виїзду з окупації. Загалом, люди вибирали між страхом перед життям в окупації та страхом виїзду під обстрілами та з численними перевітками. Домінуючими поштовхами до виїзду ставали: страх за життя; загроза арештів, особливо для колишніх військових, учасників АТО, людей, що долучилися до мітингів у Херсоні у березні 2022 р.; потреба подальшого навчання для дітей, що закінчили школу; відсутність ліків та належного медичного обслуговування; боязнь наслідків псевдореферендуму та оголошення мобілізації до військ окупантів; небажання йти на співпрацю. Досвід виїзду важко узагальнити, ввести в якісь рамки, адже кожного дня умови змінювалися. Серед загальних чинників можна виокремити такі моменти: виїзд був можливий тільки через окремі населені пункти, що визначалися окупантами; необхідність значної підготовки (пошук перевізника / закупівля бензину, наявність коштів, «чистка» всіх гаджетів, підбір у дорогу речей, які не містили української символіки); наявність блокпостів на дорогах (кількість могла коливатися від декількох до декількох десятків; інтенсивність перевірок – різна, але найчастіше – детальний огляд речей та особливо гаджетів); очікування на дорозі (від декількох годин до декількох днів). Відмова від виїзду найчастіше визначалася: матеріальними чинниками (відсутністю автомобіля чи достатньої кількості грошей для оплати послуг перевізника); страхом бути розстріляним під час виїзду; потребою виконувати свої обов'язки та допомагати людям; упевненістю, що з Херсона підуть саме окупанти, а жителі мають залишатися у своїх будинках, адже це наше місто.

Подальший збір усних свідчень жителів Херсона, що пережили окупації, що мають досвід виїзду, відкриватиме нові моменти окупаційної дійсності. Адже кожен досвід – унікальний і доповнює перебіг подій повномасштабного вторгнення росії в Україну на теренах Херсонщини.

¹³ Гороховський Олег, 1979 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила Г. Михайленко 15 березня 2024 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт Г. Михайленко.

Література:

1. Ballard L. *History of Oral history. Foundations and Metodology*. Lanham, New York, Toronto, Plymouth, UA : AltaMira Press, 2007. 326 p.
2. Грінченко Г. Усна історія примусу до праці: метод, контексти, тексти. Харків : «ХТМТ», 2012. 304 с.
3. Грінченко Г.Г. Усна історія – теорія, метод, джерело. *Невигадане. Усні історії оstarбайтерів*. Харків : Видавничий Дім «Райдер», 2004. С. 10–32.
4. Кузовова Н. Голодомор 1932–1933 років на Херсонщині : монографія. Університетська книга, 2023. 372 с.
5. Літопис цивільного спротиву Херсона у вимірах повномасштабної агресії росії проти України у 2022 році. / Упорядник: О.В. Черемісін. Херсон : Університетська книга, 2023. 481 с.
6. Невигадане. Усні історії оstarбайтерів. Харків : Видавничий Дім «Райдер», 2004. 236 с.
7. Тхоржевська Т. Одеса очима «понасхавших»: усна історія урбанізації 50–80-ті рр. XX ст. Одеса : «Поліграф», 2022. 192 с.
8. У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело : збірник наукових статей / за ред. Г.Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків : ПП «торГсін ПліОс», 2010. 248 с.
9. Усна історія Степової України: Запорізький край. / Ред. кол. тому: А. Бойко (гол. ред.), Н. Швайба (наук. ред.), В. Козирев (відп. секр.), Н. Белік, Ю. Головка, В. Мільчев, В. Ткаченко. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Інститут усної історії Запорізького національного університету; Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького ; Запорізьке обласне Товариство охорони пам'яток історії та культури. Запоріжжя : АА Тандем, 2008. Т. 4. 472 с.
10. Филь О. «...в ті важкі дні лютого 2022 року громада Охтирщини так згуртувалася, що вам просто не передати!»: Інтерв'ю з Героєм України полковником Д. Диким про оборону Охтирки (24 лютого – 27 березня 2022 р.) (інтерв'ю записав та підготував до друку О. Филь). *Український історичний журнал*. 2024. Число 1. С. 29. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2024_1_3.
11. Херсонські есеї: жити, щоб перемагати : збірка есеїв / упорядн. С. Омельчук, О. Казакова. Херсон – Івано-Франківськ, 2023. 184 с.
12. Черемісін О.В. Висвітлення міського життя під час окупації Херсона в 2022 р. в усно-історичних свідченнях. *Південний архів (історичні науки)*. 2023. Вип. 44. С. 35–43.

Referenses:

1. Ballard, L. (2007). *History of Oral history. Foundations and Metodology*. Lanham, New York, Toronto, Plymouth, UA: AltaMira Press. 326 p. [in English].
2. Hrinchenko, H. (2012). *Usna istoriia prymusu do pratsi: metod, konteksty, teksty [Oral history of forced labor: method, constituents, texts]*. Kharkiv: “KhTMT”, 304 s. [in Ukrainian].
3. Hrinchenko, H.H. (2004). *Usna istoriia – teoriia, metod, dzherelo [Oral history – theory, method, source]*. Nevyhadane. Usni istoriia ostarbayteriv. Kharkiv: Vydavnychy Dim “Rayder”, 2004. S. 10–32 [in Ukrainian].
4. Kuzovova, N. (2023). *Holodomor 1932–1933 rokiv na Khersonshchyni: monohrafiya [The Holodomor of 1932–1933 in the Kherson region]*. Universytetska knyha, 2023. 372 s. [in Ukrainian].
5. *Litopys tsyvilnoho sprotyvu Khersona u vymirakh povnomasshtabnoi ahresii rosii proty Ukrainy u 2022 rotsi (2023) [Chronicle of Kherson's civil resistance in the context of Russia's full-scale aggression against Ukraine in 2022]*. Uporiadnyk: O.V. Cheremisin. Kherson: Universytetska knyha, 2023. 481 s. [in Ukrainian].
6. Nevyhadane. *Usni istoriia ostarbayteriv [Uninvented. Oral histories of ostarbayters]*. Kharkiv: Vydavnychy Dim “Rayder”, 2004. 236 s. [in Ukrainian].
7. Tkhorzhevskaya, T. (2022). *Odesa ochyma “ponaiekhavshykh”: usna istoriia urbanizatsii 50–80-ti rr. XX st. [Odesa through the eyes of the “Newcomers”: An Oral History of Urbanization in the 50s–80s of the 20th Century]*. Odesa: “Polihraf”, 192 s. [in Ukrainian].
8. *U poshukakh vlasnoho holosu: Usna istoriia yak teoriia, metod ta dzherelo [In search of one's own voice: Oral history as theory, method and source]*. Zb. nauk. st. / za red. H.H. Hrinchenko, N. Khanenko-Frizen. Kharkiv: PP “torHsin PliOs”, 2010. 248 s. [in Ukrainian].
9. *Usna istoriia Stepovoyi Ukrayiny: Zaporizkyi kray [Oral history of Steppe Ukraine: Zaporozhye region]*. Red. kol. tomu: A. Boyko (hol. red.), N. Shvayba (nauk. red.), V. Kozyrev (vidp. sek.), N. Byelik, Yu. Holovko, V. Milchev, V. Tkachenko. NAN Ukrayiny. Instytut ukrayinskoyi arkheohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho; Instytut usnoyi istoriia Zaporizkoho natsionalnoho universytetu; Zaporizke naukove tovarystvo im. Ya. Novytskoho; Zaporizke oblasne Tovarystvo okhorony pam'yatok istoriia ta kultury. Zaporizhzhya: AA Tandem, 2008. T. 4. 472 s. [in Ukrainian].
10. Fyl O. «...v ti vazhki dni liutoho 2022 roku hromada Okhtyrshchyny tak zghurtuvalasia, shcho vam просто не передати!»: Interviu z Heroiem Ukrainy polkovnykom D. Dykym pro obronu Okhtyrky (24 liutoho –

27 bereznia 2022 r.) [*“... in those difficult days of February 2022, the community of Okhtyr region rallied so much that you simply cannot tell!”: Interview with Hero of Ukraine Colonel D. Dyky about the defense of Okhtyrka (February 24 – March 27, 2022)*] (interviewu zapysav ta pidhotuvav do druku O. Fyl). Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 2024. Chyslo 1. S. 29. Retrieved from: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2024_1_3 [in Ukrainian].

11. Khersonski esei: zhyty, shchob peremahaty: zbirka eseiv (2023) [Kherson essays: live to win: a collection of essays] / uporiadn. S. Omelchuk, O. Kazakova. Kherson – Ivano-Frankivsk, 2023. 184 s. [in Ukrainian].
12. Cheremisin O.V. (2023). Vysvitlennya miskoho zhyttya pid chas okupatsiyi Khersona v 2022 r. v usno-istorychnykh svichennyakh [Coverage of city life during the occupation of Kherson in 2022 in oral historical evidence]. *Pivdennyu arkhiv (istorychni nauky)*. 2023. Vyp. 44. S. 35–43 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.05.2024
The article was received 13 May 2024

УДК 355.01(470+571:477)-043.62:341.223.14(477.72-25)(093)-028.16
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2024-46-5>

РЕКОНСТРУКЦІЯ ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ В УКРАЇНУ КРІЗЬ ПРИЗМУ УСНОЇ ІСТОРІЇ НА ПРИКЛАДІ М. ХЕРСОН

Черемісін Олександр Вікторович,
*доктор історичних наук,
професор кафедри історії, археології
та методики викладання
Херсонського державного університету
al.cheremisin@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0173-0489*

Мета дослідження – аналіз усно-історичних свідчень зі слів очевидців щодо дослідження і реконструкції готовності/неготовності мешканців до початку військових дій та їхньої поведінки в перші дні наступу російських військ на м. Херсон. **Методологічною основою дослідження** стала усна історія та соціологічні дослідження. **Основні результати дослідження.** Головним завданням автор ставив перед собою розкриття особливостей морально-психологічної готовності мешканців м. Херсон до повномасштабного наступу і погляду зсередини на процеси, які відбувались протягом перших днів військових дій. Головне джерело, яке використовується, – це документовані розповіді херсонців різного віку та соціальної приналежності. Головний акцент робиться на застосуванні у роботі свіжих спогадів, які є результатом глибинних травмувань. Саме вони дають змогу проаналізувати новітню історію України зсередини. Це має велике значення, адже ні фото, ні відеоматеріали не розкриють глибину пережитих подій і не наситять історію морально-психологічним змістом. У дослідженні розкриваються такі питання, як: початок повномасштабного вторгнення; огляд готовності бомбосховищ, евакуація місцевого населення, підприємств, організацій, культурно-освітніх закладів; поведінка місцевого населення; створення самоорганізованих загонів самооборони та ТРО; початок окупації. **Висновки.** У результаті проведених інтерв'ю вдалось з'ясувати: херсонці здебільшого виявились морально-психологічно не готовими до початку повномасштабного вторгнення; евакуація населення, підприємств і культурно-освітніх закладів проведена не була; бомбосховища виявились здебільшого не пристосовані до використання. Домінуючими емоціями перших днів початку російської агресії стали страх, лють, ненависть, злість. Незважаючи на відсутність підготовки, херсонці змогли зібратись у самоорганізовані загони самооборони та ТРО, але, на жаль, не всім вдалось пережити цей страшний період.

Ключові слова: Херсон, повномасштабне вторгнення, війна, ТРО, муніципальна варта, окупація.

RECONSTRUCTION OF THE BEGINNING OF RUSSIA'S FULL-SCALE INVASION OF UKRAINE THROUGH THE PRISM OF ORAL HISTORY EXEMPLIFIED BY KHERSON

Cheremisin Oleksandr Viktorovych,
*Doctor of Historical Sciences,
Professor at the Department of History,
Archaeology and teaching methods
Kherson State University
al.cheremisin@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0173-0489*

The purpose of the research is to analyze oral historical evidences given by witnesses concerning examination and reconstruction of preparedness/unpreparedness of the city-dwellers for the beginning of military actions and their behavior on the first days of Russian forces' invasion of Kherson. **Methodological foundations of the research** are oral history and sociological research. **Main research results.** The main task set by the author was to reveal the specificity of moral and psychological preparedness of Kherson dwellers for the full-scale invasion and the view from the inside on the processes which occurred on the first days of military actions. The main source used in the research is the documentary stories of Kherson dwellers of different age and social status. The main emphasis was put on the use of the latest memories which are a result of deep traumas. They allow analyzing the modern history of Ukraine from the inside. It is very important since neither photos, nor video-materials reveal the depth of the experienced events and fill the history with moral and psychological content. The research elucidated the following issues: the beginning of the full-scale invasion; examination of the preparedness of bomb shelters, evacuation of the local population, enterprises, organizations, cultural-educational institutions; the behavior of the local people; the formation of the self-organized groups of self-defense and TDF (Territorial defense Forces); the beginning of occupation. **Conclusions.** Interviewing allowed finding out that: Kherson

dwellers were not mainly prepared morally and psychologically for the beginning of the full-scale invasion; people, enterprises and cultural-educational institutions were not evacuated; bomb shelters mainly appeared to be unsuitable for exploitation. The dominant emotions of the first days of the beginning of Russian aggression were fear, anger, hate and rage. Despite a lack of preparedness, Kherson dwellers could gather in self-organized groups of self-defense and TDF, however, unfortunately, not all of them managed to survive that dangerous time.

Key words: Kherson, full-scale invasion, war, TDF, municipal guard, occupation.

1. Вступ

Актуальність досліджуваної проблеми має підґрунтя у глибокому переосмисленні статусу Півдня України на сучасному етапі українського державотворення та в умовах повномасштабної війни росії проти українського народу. Ці події зумовили зміни у розумінні новітньої історії України. Важливо досягнути хід сучасної російсько-української війни на прикладі херсонського досвіду початку повномасштабного вторгнення та продемонструвати домінуючу роль українського та європейського чинників у розвитку земель Півдня України.

Усно-історичні розвідки не є новими в історії України, вони широко використовувались і в роботах щодо історії Голодомору 1932–1933 р., і під час вивчення подій Другої світової війни, також збирались свідчення щодо Голокосту, Афганської війни, Помаранчевої революції, Революції Гідності, ветеранів АТО/ООС тощо. Так, наприклад, Т. Тхоржевська досліджувала усну історію урбанізації Одеси протягом 1950–1980-х рр. і зробила акцент на дискурсі «чужого» фактора у процесах урбанізації Одеси (Тхоржевська, 2022). Г. Грінченко визначала парадигмальне значення для усної історії усвідомлення взаємозв'язків між мисленням, пам'яттю та досвідом, а також охарактеризувала усно-історичне інтерв'ю як соціальний факт (Грінченко, 2012). У роботі L. Ballard розкриваються фундаментальні розробки методології усної історії (Ballard, 2007). А. Бойко займався дослідженнями усної історії Степової України (А Бойко, 2015). В. Нолл на основі усної історії вивчав трансформації громадянського суспільства селянської культури 1920–30-х рр. (Нолл, 1999).

Останнім часом було опубліковано не дуже багато розробок, пов'язаних з подіями херсонської моделі окупації 2022 р. Зокрема, можна виділити роботу херсонського дослідника С. Водотики, який у своєму науковому доробку показав, як змінювалося життя Херсона у перші тижні після окупації (Водотика, 2022).

Спробу соціологічного аналізу проявів колабораціонізму на територіях Запорізької та Херсонської областей провів О. Зубченко. В ході дослідження він дійшов висновків, що серед посібників ворога домінували представники вищих соціальних верств, які входили у структуру державного управління і мали змогу діяти від імені держави (Зубченко, 2022: 15–23).

Проблеми політичного брендингу Херсонщини у своїй статті порушував доктор філософських наук С. Костючков. Він визначив специфіку процесу формування політичного бренду території засобами масмедіа в умовах російсько-української війни на прикладі Херсонщини, конкретно міста Херсона і селища Чорнобаївки (Костючков, 2023: 101–107).

Однак, незважаючи на те, що наукове осмислення цього періоду тільки починається, слід підкреслити, що попередні дослідження зосереджувалися на повсякденних практиках мешканців міста, і автори не використовували методологію усної історії з метою аналізу, поглибленого вивчення та реконструкції початку повномасштабного вторгнення на територію Херсонської області.

Метою статті є аналіз задокументованих усно-історичних свідчень очевидців початку російської агресії на початку військових дій і їхньої поведінки у Херсоні.

Головним завданням автор ставить перед собою розкриття особливостей морально-психологічної готовності мешканців м. Херсон до повномасштабного наступу і погляду зсередини на процеси, які відбувались протягом перших днів військових дій. Основне джерело, яке використовується, – це документовані розповіді херсонців різного віку та соціальної приналежності.

Провідний акцент робиться на застосуванні у роботі свіжих спогадів, які пережиті в результаті глибоких травмувань, оскільки саме вони надають змогу проаналізувати новітню історію України зсередини. Це має велике значення, адже ні фото, ні відеоматеріали не розкриють глибину витриманих подій і не наситять історію морально-психологічним змістом.

Дослідження виконано в межах ініціативної науково-дослідної роботи «Окупація та визволення Херсона: Антонівський міст, Бузковий гай, героїзм цивільного спротиву» (державний реєстраційний номер 0123U101941).

2. Соціально-демографічне дослідження Херсонської територіальної громади до повномасштабного вторгнення

До повномасштабного вторгнення в 2021 році було проведено соціально-демографічне дослідження Херсонської територіальної громади. За результатами цього дослідження можна зробити висновки, що Херсон був порівняно невеликим обласним центром, який переживав період

адміністративно-територіального реформування. Була створена Херсонська міська територіальна громада (ХМТГ) у складі Антонівської, Зеленівської, Комишанської, Наддніпрянської селищних, Степанівської сільської рад міста Херсона та Садівської сільської ради Білозерського району Херсонської області. Населення здебільшого було сконцентровано в містах і становило 32 % мешканців від загальної чисельності ХМТГ. Міське самоврядування вважало, що така щільність міського населення позитивно впливала на загальноекономічні показники еволюції Херсона, що своєю чергою стимулювало розвиток підприємництва. У загальнодержавній статистиці та в описах соціального складника відзначалося, що за більшістю індексів Херсонський регіон посідав передостанні позиції з 2016 до 2020 рр. (Соціально-демографічна характеристика Херсонської міської територіальної громади, 2021: 2–6).

Проведене інтерв'ювання показало, що у місцевого населення була відсутня довіра до владних інституцій, панувало переконання у високому рівні корупції та відчуття, що змін на краще не передбачалося. Найпроблемнішими херсонці вважали економічні питання, відносини з правоохоронними органами та політичні протистояння. Водночас соціологічні опитування показували, що процеси сепаратизму або приєднання до будь-якої іншої держави не розглядалися зовсім. Цим ситуація кардинально вирізнялась від Криму і Донбасу. Напередодні повномасштабного вторгнення більшість населення Херсона цілком справедливо вважала себе міцною частиною України, жителі навіть не передчували важливих фундаментальних трансформацій і не хотіли у своєму рідному регіоні жодних особливих політичних і територіальних змін, а тим паче не бажали пережити події, які відбувались у 2014 р.

Загальна чисельність населення міста Херсона станом на 01.01.2021 становила 283,6 тис. осіб, що становило 27,8 % від загальної чисельності населення області.

Основна тенденція демографічного стану міста Херсона – постійне зменшення чисельності населення. За підрахунками, з 2008 року населення міста скоротилось на 7,5 % (–23,0 тис. осіб).

Серед тих, хто проживав у обласному центрі, спостерігався значний дисбаланс чоловічого і жіночого населення віком від 50 років і більше у бік зменшення кількості чоловіків.

У загальній кількості населення частка осіб працездатного віку становила 67,3 %; у віці, молодшому за працездатний, – 16,0 %; старшому за працездатний – 16,7 % (Соціально-демографічна характеристика Херсонської міської територіальної громади, 2021: 6–12).

Також негативною була і різниця між народженими і померлими. Нарховувалось

новонароджених 29 %, а померлих – 31 %. Природний рух населення показував, що більше виїздить, ніж приїжджає на постійне місце проживання.

За результатами соціологічних опитувань, на думку 36,5 %, рівень медичного обслуговування не покращився, 68,3 % населення м. Херсон не відчувало змін на краще в результаті проведених реформ децентралізації місцевого управління. Цілковито позитивно оцінювався стан екології в місті – 50,3 % мешканців вважали його «задовільним». 36,9 % спостерігало за проблемами у політичній сфері, а 25,6 % – мали конфліктні ситуації з правоохоронними органами. Утиски за мовною ознакою відчувало всього 15,9 % населення. Своєю чергою 24,1 % населення пригнічував економічний тиск (рейдерство). Повністю не довіряли місцевій владі 35,8 % населення, а 46,1 % – відчували прояви корупції в медичних закладах, правоохоронних органах, освітніх установах, під час влаштування на роботу, на кордоні (Соціально-демографічна характеристика Херсонської міської територіальної громади, 2021: 46–62).

Таким чином, напередодні повномасштабного вторгнення соціально-економічна характеристика Херсонської територіальної громади цілком описувала життя Херсона як депресивного обласного центру.

3. Початок повномасштабного вторгнення для населення м. Херсон

Наступ російської армії на Херсон розпочався 24 лютого 2022 року. З метою реконструкції сприйняття агресії було проведено усне опитування, в якому взяли участь 88 респондентів. Усі вони мешканці різних районів м. Херсон: Житлопоселище, Шуменський, Кіндійка, Центр, Таврійський, ХБК. Респонденти – представники різних професій: лікарі, вчителі, викладачі ЗВО, депутати обласної та міської рад, працівники театру, бібліотек, журналісти, працівники Пенсійного фонду та інших установ, пенсіонери. За віком респонденти поділяються на 3 групи: народжені в 1950–60-х роках; народжені в 1970–80-х роках; народжені після 1991 р. За результатами усно-історичного опитування можна дійти висновків, що початок російсько-української війни ідентифікувався датою 24 лютого 2022 року (лише 4 респонденти називали початок війни в 2014 р.).

Самі респонденти в інтерв'ю, характеризуючи своє життя, що склалося в Херсоні, цілковито ним були задоволені і ключовими маркерами стали: «щасливе», «розмірене», «прекрасне», «спокійне», «нормальне», «забезпечене», «все було добре», «чудове життя».

У переддень військової агресії опитані респонденти жили нормальним розміреним життям, відбувались заходи, середні школи планували вийти

із карантину на очне навчання, у Херсонському державному університеті відкривали новий ліфт і проводилась Всеукраїнська науково-практична конференція, Херсонський драматичний театр ім. М. Куліша презентував прем'єру Мілорада Павича «Вічність і ще один день», працювали магазини, ходив громадський транспорт, відбувся невеличкий проукраїнський мітинг тощо. Загалом мешканці обласного центру виявились морально-психологічно не готовими до того, що зранку 24 лютого 2022 року для всіх настануть фундаментальні зміни.

День повномасштабного вторгнення пройшов для всіх респондентів жахливо, ключовими маркерами стали: «вибухи», «новини про початок вторгнення», «страх», «розпач», «відсутність продуктів харчування», «інформаційна перенасиченість», «бої за Антонівський міст», «Чорнобаївський аеродром». Перші дні виявились складними і страшними: хтось намагався виїхати, хтось ховався в бомбосховищах, хтось закуплявся в магазинах. Усюди відчувалась атмосфера страху за життя своє, рідних і близьких, очікування невідомого, інформаційного хаосу, відсутності поліції тощо.

Для абсолютної більшості респондентів повномасштабне вторгнення розпочалась за умов повної моральної, психологічної неготовності. Більшість не встигла приготуватись, а у 44 % опитаних не були готові тривожні валізки і вони не вірили, що може початись війна. 56 % опитаних встигли задалегідь скласти тривожні валізки, але на початок військових дій не очікували і не вірили в можливість їх початку.

Наприклад, пан Андрій, приватний підприємець, згадував: «Так, війна застала мене морально не готовим» (Літопис цивільного спротиву; 2023: 21–27).

Пан Юрій, держслужбовець: «Це був шок».

Пані Оксана¹, бібліотекар, згадувала так: «Та ніхто не був готовий. Зараз ми знаєте, ну, знаєте, коли повертаєшся думками в той момент і починаєш аналізувати, що ти міг зробити, як потрібно було себе вести? Подивилися ми на сайт Міністерства культури. Там 11 лютого було виставлено рекомендації щодо збереження культурної спадщини на випадок, якщо буде вторгнення. І вони ґрунтуються на документі, на декларації, якщо я не помиляюся, що була прийнята 1954 року. Я так розумію, що це десь там поряд з ООН було ось. Але ж там написано що до цього часу, коли ворог вже перетнув кордон, у нас має бути, якщо ми говоримо там про бібліотеку.

У нас же має бути всі оці цінності, розложені по скринькам, підписані. У нас має бути складений перелік того, що ми будемо вивозити з вказанням вартості того чи іншого видання. Тобто це така ґрунтовна робота, яка, вибачте, за пару годин вона не робиться. Вона вимагає дуже великого ресурсу.

Крім того, влада місцева мала нам надати контейнери, в які ми маємо складати, в яких будуть транспортуватися всі цінності, надати транспорт: або це буде автотранспорт, або це буде залізничний транспорт, і визначити місце, де воно буде зберігатися. Тут знаєте, така велика і фундаментальна робота, яка вимагає ресурсу і яка вимагає допомоги від держави, тому що бібліотекарі навіть усім складом зі своїм ресурсом вони це не зможуть зробити. На чому ми це будемо везти? У нас бібліотеку обслуговувала одна автівка легкова. Ти ж не вивезеш все це на автівці. Тобто стало зрозуміло, що взагалі ніхто до цього не готувався. Взагалі, були не підготовлені і зараз дуже сумно, що вже пройшло півтора року з моменту повномасштабного вторгнення, але я спілкуюсь з іншими колегами, з інших бібліотек, до сих пір ніхто не отримав чітких інструкцій, як це має відбуватися».

Пан Артем, тренер: «24 лютого я прокинувся від того, що мама всіх розбудила і сказала, що хлопці, вставайте війна. Десь о 6 годині ранку це було».

Пані Ольга, вчителька: «Приблизно о шостій або на початку сьомої години зателефонувала вчителька сина і сказала, що сьогодні заняття скасовуються. Після цього я зайшла в фейсбук і побачила, що почалося повномасштабне вторгнення. І далі вже весь день ми провели біля телевізора, дивилися новини. В мене було дистанційне навчання, і усі три пари я провела, заспокоюючи учнів і себе. Ми сподівалися, що це все буде не надовго».

Пані Тетяна, журналістка: «Це був звичайний день, звичайний ранок. Зранку чоловікові зателефонував друг із Генічеська. Такий був дуже ранній дзвінок, ми не очікували, і він каже чоловікові: «Почалося!», «Що почалося? Що? Як?» Ніхто нічого не знає, що почалося. Він каже: «Тут багато людей, всі в паніці, всі біжать, всі їдуть, черги великі дуже заходять, вже зайшли чужі на нашу територію». Ми так, чоловік слухає і звертається до мене: «Що він каже?» А це ж ранок, ми ще нічого не знаємо. І буквально 10 хвилин, як він поклав слухавку, лунає вибух».

Пан Олексій, тренер: «Мені подзвонила жінка, яка була на той момент у Києві на виставці дитячого одягу, каже: «Почалась війна». Я кажу: «Не почалась». Поклав слухавку, відкрив новини, а там якраз показують все в червоній стрічці, а троє дітей, я кажу: «Все збираємось. Ідемо».

¹ Шестакова Оксана Миколаївна, 1984 року народження, м. Херсон, Херсонська область Інтерв'ю проводив О. Черемісін 27 липня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

Їдемо. Подзвонив батькам – сказав всі новини. Поїхали по дідусях, по бабусях, але у Херсоні залишились. Ось, а жінка почала рух із Києва до Херсона. Ось так ми і зустріли війну» (Літопис цивільного спротиву, 2023: 246–368).

Загалом, абсолютна більшість респондентів виявилась морально-психологічно не готовою до повномасштабного вторгнення. 92 % опитаних зазначали, що і центральна, і місцева влада запевняла, що ніякої війни не буде, згадували приїзд Президента України до Херсонської області з перевіркою готовності, здебільшого респонденти були впевнені, що кордон заміновано і можна жити й надалі спокійно. Підприємства й організації працювали у штатному, звичайному режимі.

У перші дні багатьом респондентам особисто довелося спостерігати рух російської техніки та польоти гвинтокрилів і літаків. Питання з виходом на роботу вирішувалося по-різному, 82 % опитаних сказали, що за допомогою соціальних і корпоративних месенджерів керівництву підприємств і організацій вдалося повідомити про те, що потрібно перебувати вдома і на роботу не виходити, а 18 % респондентів вийшли на роботу і лише на місці керівництво озвучило розпорядження переходити на дистанційний формат роботи. Після цього респонденти або відправлялись на закупки по магазинах, або ті, хто, відчуваючи небезпеку, відправились у бомбосховища. Двоє респондентів відповіли, що відправились у військкомат, але вступити до лав ТРО або інших добровільних формувань не вдалося, тому зайнялись цивільно-волонтерською діяльністю. 8 респондентів зайнялись волонтерською діяльністю. 1 респондент сказав, що спочатку долучився до самоорганізованих дружин, але згодом відмовився від участі, тому що це формування об'єднували з муніципальною вартою. Двоє респондентів виявили бажання долучитись до ТРО, але їм відмовили, посилаючись на те, що вже потрібно записуватися до партизанських загонів. Четверо респондентів взяли участь у діяльності муніципальної варти. 1 респондент записався до територіальної оборони і брав участь у боях біля Херсонського наукового ліцею Херсонської обласної ради 1 березня 2022 р. 1 респондент записався до ТРО, але одразу відмовився від участі і переїхав до миколаївського загону територіальної оборони. Ще двоє респондентів долучились до заходів з підняття патріотизму місцевого населення шляхом розвішування прапорів України на вулицях і пам'ятниках міста. Деякі з цих прапорів майорили до кінця квітня 2022 року².

² Білецький Олексій Сергійович, 1989 року народження, м. Херсон, Херсонська область Інтерв'ю проводив О. Черемісін 15 березня 2024 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

Багато опитаних дізнавались про початок нападу за звуками вибухів, які лунали з Міжнародного аеропорту «Херсон» біля селища Чорнобаївка. Населення охопила паніка та незнання, що робити.

За свідченнями очевидців, не готовими виявились бомбосховища та система громадського сповіщення, хоча тільки 30 % опитаних перебували в бомбосховищах. Домінуючими емоціями були страх та нерозуміння того, що відбувається. Бомбосховища описувалися негативно: не було зручностей, місць для сидіння, їжі, води. Також респонденти зазначали, що до бомбосховищ не пускали з домашніми улюбленцями і доводилось шукати прихистку в інших місцях. Окремі респонденти зазначали, що переносили апокаліптично-панічний страх перед вибухами і пострілами. За свідченнями очевидців, у бомбосховищах перебувала досить велика кількість населення. Підрахувати точну цифру нікому не вдалося. Час, проведений у бомбосховищах, сильно різнився: від декількох днів до декількох тижнів. У соціальному розрізі більшість тих, хто перебував у бомбосховищах в перші дні, – це люди похилого та середнього віку з неповнолітніми дітьми. Загалом, можна зробити загальний висновок, що час, проведений у бомбосховищах, припадав на період з 24 лютого 2022 року до кінця квітня 2022 року. Також респонденти згадували, що матеріального забезпечення в бомбосховищах майже не було, тому доводилось самим мешканцям міста зносити ковдри з власних домівок, щоб зробити собі мінімальні зручності перебування. Четверо респондентів зазначали, що волонтери приносили у бомбосховища їжу та воду (Літопис цивільного спротиву, 2023).

Четверо респондентів відзначали, що деякі бомбосховища були добре облаштованими, але це стосувалося відомчих державних установ: медичних закладів та бібліотек. Один респондент згадував, що ті, хто ховався у бомбосховищах, нічим не допомагали, навіть, коли їх просили про допомогу, наприклад, розвантажити гуманітарну допомогу для них же самих³.

Початок власне самої окупації Херсона був сприйнятий не всіма респондентами однаково. Хронологія в розповідях варіюється від 24 лютого до 1 березня 2022 року, що може вказувати на ще неусталеність перебігу подій, оскільки для однієї групи респондентів окупація пов'язувалась з початком бойових дій за Херсон та його швидке оточення, а друга група респондентів вказувала на 1 березня 2022 року, тобто момент зачистки російськими військами обласного центру.

³ Лучко Юліан Вікторович, 1979 року народження, м. Херсон, Херсонська область Інтерв'ю проводив О. Черемісін 31 травня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

Власне, саме захоплення Херсона запам'я-талось респондентам як жахливий і страшний день, який провели здебільшого вдома або в укриттях і спостерігали за новинами: де і як пересуваються росіяни. Результатами цього дня стали страшні втрати ТРО у Бузковому парку та біля Херсонського наукового ліцею Херсонської обласної ради, розстріляні автівки, будинки і вбиті цивільні. Так, пані Любов Н. згадувала про ці події: *«Я приїхала 1 березня, в Херсон заходили російські війська. Це був обстріл Бузкового парку, який знаходиться по нашій вулиці, була розстріляна тероборона. Там було дуже багато вбитих і вони далі просувалися по нашій вулиці. Їхав БТР, їхав танк, вони сиділи зверху і по обидві сторони вулиці вони йшли з автоматами, просто починаючи від Бузкового парку обстрілювали всі будинки. Йшли і обстрілювали. Просто стріляли по домах з автоматів. Наш будинок 1 березня був повністю обстріляний. Залишилися цілими тільки мої вікна. У всіх були вікна прострелені. Кулі валялися. Кулі були в стінах, в шафах. У моїх сусідів народилося маленьке дитячко. Добре, що в цей час вони витягли дитячко з коляски – коляска була простріляна. Вони мабуть йшли дуже злі, тому що бій там був з теробороною. Все, що біля нас, все було прострілено. Якраз перед цим людина йшла з роботи і коли побачила, що стріляють, вона просто встигла залетіти в двері і куля пролетіла повз неї. Вона врятувалася. Ось таке було 1 березня, коли вони зайшли до нас. Після цього наші сусіди навіть боялися просто вийти на вулицю. Не знали, що очікувати. Наша вулиця просто така, по якій проїжджає дуже багато транспорту»⁴. Після таких страшних звісток стало зрозуміло, що Херсон захоплено і розпочалась окупація, потрібно дотримуватись режиму виживання. Ключовими емоціями цього дня для респондентів стали: «страх», «лють», «злість».*

Під час проведеного інтерв'ювання 90 % респондентів відзначали, що в перші дні повномасштабного вторгнення одним з головних питань, яке всіх хвилювало, була проблема продуктів харчування. Населення виявилось не готовим до повномасштабного вторгнення, тому, відповідно, запасів не робили, і з першого дня більшість включилась у процес накопичення запасів продовольства.

Література:

1. Ballard L. History of Oral history. Foundations and Methodology. Lanham, New York, Toronto, Plymouth, UA : AltaMira Press, 2007. 326 p.
2. Бондар Г. Сьогодні історія твориться в Україні. Усна історія і досвіди незавершених революцій та війни: міркування про дискусійне і (не)очевидне. *Слухати, чути, розуміти: Усна історія України*

⁴ Любов Н., 1985 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила Г. Михайленко 1 серпня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт Г. Михайленко.

Респонденти згадували, що навколо магазинів і супермаркетів збирались величезні черги, але поведінка була дуже дисциплінованою і самоорганізованою. Ніхто з опитаних не згадував про конфліктні ситуації. Черги рухались швидко, тому за один день можна було декілька раз сходити скупитись і запаситись продовольством. При цьому 96 % опитаних одним із домінуючих страхів описували саме страх голоду, головним чином тому, що нічим буде годувати дітей і родини.

Також інтерв'ювання продемонструвало, що 92 % респондентів замислювались над такими питаннями: чому адміністративно-територіальний кордон виявився не готовим до нападу? (3 респонденти особисто бачили, що кордон було заміновано, а 1 бачив, що міни знаходились у відкритому становищі, але при цьому ніхто не спостерігав, щоб існували фортифікаційні споруди⁵); що сталося з військовими ЗСУ на території Херсонської області?; чому місцева влада нічого не робила щодо будівництва фортифікаційних споруд?; що сталося із загонами ТРО, що формувалась до повномасштабного вторгнення з ветеранів АТО/ООС?

Загалом, опитування дало змогу виявити питання, на які поки що немає відповідей.

4. Висновки

У результаті проведених інтерв'ю вдалось виявити: херсонці здебільшого виявились морально-психологічно не готовими до початку повномасштабного вторгнення; евакуація населення, підприємств і культурно-освітніх закладів проведена не була; бомбосховища виявились здебільшого не пристосовані до використання. Домінуючими емоціями перших днів початку російської агресії стали страх, лють, ненависть, злість. Незважаючи на відсутність підготовки, херсонці змогли зібратись у самоорганізовані загопи самооборони та ТРО, але, на жаль, не всім вдалось пережити цей страшний період. Також не була підготовлена і забезпечена евакуація культурних цінностей з міста, а населення не було попереджене про наростаючу загрозу, що унеможливило евакуацію цивільних. Містянам самостійно довелося навчитись поводитися в екстремальній ситуації та забезпечити себе необхідними продуктами харчування.

⁵ Серіков Сергій Володимирович, 1968 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 14 січня 2024 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

- XX–XXI ст.: збірник наукових праць / за наук. ред. докторки істор. наук. Г. Грінченко. Київ : ТОВ «АРТ КНИГА», 2021. 352 с.
3. Водотика С.Г. Місто, яке не боялося: Херсон у перші місяці російської окупації. *Україна модерна* : Міжнародний інтелектуальний часопис. 2022. URL: https://uamoderna.com/md/xerson-u-pershi-misyaczi-rosijskoi-okupaczii?fbclid=IwAR3OkpuqV0luyp7BoH_7zqkkRq0r86wRgdg9NZBnrxEjzegW9ND9hVsSIng (дата звернення: 15.03.2023).
 4. Грінченко Г. Усна історія примусу до праці: метод, контексти, тексти. Харків : «ХТМТ», 2012. 304 с.
 5. Зубченко О.С. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях Півдня України: соціологічний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. № 3 (55). С. 15–23.
 6. Костючков С.К. Формування політичного бренду території засобами масмедіа в умовах російсько-української війни (на прикладі Херсонщини). *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 101–107. DOI: <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.14>.
 7. Літопис цивільного спротиву Херсона у вимірах повномасштабної агресії росії проти України у 2022 році. / Упорядник: О.В. Черемісін. Херсон : Університетська книга, 2023. 481 с.
 8. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. Усна історія селянської культури 1920–30-х років. Київ : Родовід. Центр досліджень усної історії та культури, 1999. 559 с.
 9. Соціально-демографічна характеристика Херсонської міської територіальної громади. Херсон : Головне управління статистики у Херсонській області, 2021. 63 с.
 10. Тхоржевська Т. Одеса очима «понаехавших»: усна історія урбанізації 50–80-ті рр. XX ст. Одеса : «Поліграф», 2022. 192 с.

Referenses:

1. Ballard, L. (2007). *History of Oral history. Foundations and Methodology*. Lanham, New York, Toronto, Plymouth, UA: AltaMira Press. 326 p. [in English].
2. Bondar, H. (2021). *Sohodni istoriia tvorytsia v Ukraini. Usna istoriia i dosvidy nezavershenykh revoliutsii ta viiny: mirkuvannia pro dyskusiine i (ne)ocheyvdyne [Today, history is being made in Ukraine. Oral History and the Experiences of Unfinished Revolutions and War: Reflections on the Controversial and the (Un) Obvious]*. Slukhaty, chuty, rozumity: Usna istoriia Ukrainy XX–XXI st. Zbirnyk naukovykh prats / za nauk. red. doktorky istor. nauk. H. Hrinchenko. Kyiv: TOV “ART KNYHA”. 352 s. [in Ukrainian].
3. Hrinchenko, H. (2012). *Usna istoriia prymusu do pratsi: metod, konteksty, teksty [Oral history of forced labor: method, constituents, texts]*. Kharkiv: “KhTMT”, 304 s. [in Ukrainian].
4. Kostyuchkov, S.K. (2023). *Formuvannia politychnoho brendu terytorii zasobamy masmedia v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny (na prykladi Khersonshchyny) [Formation of the Political Brand of the Territory by the Media in the Context of the Russian-Ukrainian War (on the Example of Kherson Region)]*. Aktualni problemy polityky. Vyp. 71. S. 101–107. DOI: <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023> [in Ukrainian].
5. *Litopys tsyvilnoho sprotyvu Khersona u vymirakh povnomasshtabnoi ahresii rosii proty Ukrainy u 2022 rotsi (2023) [Chronicle of Kherson’s civil resistance in the context of Russia’s full-scale aggression against Ukraine in 2022]*. Uporiadnyk: O.V. Cheremisin. Kherson: Universytetska knyha, 2023. 481 s. [in Ukrainian].
6. *Sotsialno-demohrafichna kharakterystyka Khersonskoi miskoi terytorialnoi hromady (2021) [Social and demographic characteristics of Kherson city territorial community]*. Kherson: Holovne upravlinnia statystyky u Khersonskii oblasti. 63 s. [in Ukrainian].
7. *Transformatsiia hromadianskoho suspilstva. Usna istoriia selianskoi kultury 1920–30 rokiv [Transformation of civil society. Oral History of Peasant Culture in the 1920s and 30s]*. Kyiv: Rodovid, Tsentr doslidzhen usnoi istorii ta kultury, 559 s. [in Ukrainian].
8. Tkhorzhevskaya, T. (2022). *Odesa ochyma “ponaiekhavshykh”: usna istoriia urbanizatsii 50–80-ti rr. XX st. [Odesa through the eyes of the “Newcomers”: An Oral History of Urbanization in the 50s–80s of the 20th Century]*. Odesa: “Polihraf”, 192 s. [in Ukrainian].
9. *Vodotyka, S.H. (2022). Misto, yake ne boialosia: Kherson u pershi misiatsi rosiiskoi okupatsii. Ukraina moderna: Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys [A city that was not afraid: Kherson in the first months of the Russian occupation]*. Retrieved from: https://uamoderna.com/md/xerson-u-pershi-misyaczi-rosijskoi-okupaczii?fbclid=IwAR3OkpuqV0luyp7BoH_7zqkkRq0r86wRgdg9NZBnrxEjzegW9ND9hVsSIng (Last accessed: 15.03.2023) [in Ukrainian].
10. *Zubchenko, O.S. (2022). Kolaboratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Pivdnia Ukrainy: sotsiolo-hichniy aspekt [Collaborationism in the Temporarily Occupied Territories of Southern Ukraine: A Sociological Perspective]*. Visnyk NTUU “KPI”. Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, 3 (55), S. 15–23 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.05.2024
The article was received 13 May 2024

Наукове видання

ПІВДЕННИЙ АРХІВ SOUTH ARCHIVE

(історичні науки)
(Historical Sciences)

Випуск — XLVI
Issue

Підписано до друку: 25.06.2024.

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 6,05. Замов. № 0724/499. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.